

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

*»Isten ügye ezután világkorszakokon át
a kozmikus véletlen lassú malmaiban őrlődik«*

HANS JONAS

»aligha sejtette, mennyi csipkelődésnek lesz kitéve«

DÁVIDHÁZI PÉTER

*»a tibeti ember valamiféle keveredése egy halott
szellemnek és a majmoknak«*

A DALAI LÁMA

Mcmxcvi Augusztus

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

Mrs. G.

Budapest

MCMXCVI AUGUSZTUS

NYOLCADIK ÉVFOLYAM NYOLCADIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés a Dalai Lámával 2

Tillmann J. A. Más-világi megfigyelések 6

Warren Zimmermann A jugoszláv válság politikusai 13

Ferencz Győző *Versek* 22

Varga Viktor G. M. naplója (2. rész) 24

Minta érték nélkül 30

Csengery Kristóf *Versek* 35

Samuel Beckett Vázlat rádióra I; Lépések, forduló 37

Dávidházi Péter Az apai név öröksége 45

Mezei Balázs Az önkorlátozó isten 51

Hans Jonas Az istenfogalom Auschwitz után 56

Parti Nagy Lajos Biankó 62

E számunkat a XIX. század utolsó harmadában készült fotókkal illusztráltuk, Margócsy István gyűjteményéből

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TÓL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TÓL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TÓL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

LEVÉLCÍM: 1135 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Ezredvégi beszélgetés a Dalai Lámával

A NYUGATI VILÁGBAN MEGOSZLANAK A VÉLEMÉNYEK ARRÓL, HOGY MI-
LYEN IDŐT ÉLÜNK. MIT GONDOL ERRŐL AZ IDŐ-
SZAKRÓL, AMELYBEN ÉLÜNK? VOLT-E MÁR HASONLÓ
AZ EMBERISÉG TÖRTÉNELMÉBEN?

– Nem tudom, hogy ez a mostani korszak különleges időszak-e vagy sem. Először is, a Föld népessége nagyon megnövekedett. Másodszor, az emberi képességek felhasználása igen rossz irányba halad, s ez nagy veszélyt jelent, és még sok szenvedést okozhat az emberiségnek. De nemcsak az emberiségnek, hanem az emlősöknek és minden állatnak. Az egész világ igen nagy veszélyben forog; elpusztulhat az egész emberiség, s nemcsak az emberiség, hanem minden élőlény. Igen, azt hiszem, lehet azt mondani, hogy e század vége különleges periódus; most több tényezőnek köszönhetően az emberiség eszmélni kezdett. Kezdjük fel-fogni, hogy a jelenleg elterjedt életvitel nem tartható hosszú távon. Tudom, hogy ennek következményeivel nehéz számot vetni. Mégis egyre több ember kérdőjelezi meg a jelenlegi életvitelt. Ezt pozitív dolognak tartom. Azt hiszem, ha helyesen használjuk az emberi tudást, az emberi ítélőképességet, s természetesen a modern technológiát, továbbá ha helyes szemlélettel tekintünk a jövőbe, és megfelelően viselkedünk, akkor minden esélyünk megvan arra, hogy túljussunk ezeken a nehézségeken. Ha azonban rossz irányba megyünk, a jövőnk is egyre nehezebb lesz. Először is: gazdasági téren most is hatalmas szakadék tátong szegények és gazdagok között, s ez egyre nő. Nem lehet csak arra összpontosítani, hogy hogyan lehet egyre több és több profitot termelni, s minden mást semmibe venni. De beszélhetnénk akár az egész világot sújtó levegőszennyezésről is, amely tönkreteszi környezetünket s energiaforrásainkat. Úgy gondolom, hogy az emberiség egyre több és több szenvedést okoz magának. E téren a népesedés is súlyos problémát jelent. Itt van azután az emberi morál kérdése: a bűntények, gyilkosságok, szexuális erőszak egyre ijesztebb méreteket öltenek. Az egész emberi lét veszélybe kerül, ha rossz irányba haladunk tovább. Ám a gondok és a károk sokasága ellenére mégis úgy vélem, nincs még túl későn. Még mindig van remény.

– ÖNÉLETRAJZA SZERINT ÖN MÁR GYERMEKKORÁ-
TÓL KEZDVE ÉLÉNKEN ÉRDEKLŐDIK A TUDOMÁ-
NYOS EREDMÉNYEK IRÁNT. MOSTANÁBAN IS GYAK-
RAN TALÁLKOZIK JELES NYUGATI TUDÓSOKKAL,
KUTATÓKKAL. BUDDHISTA NÉZŐPONTBÓL MIYEN-
NEK TALÁLJA A TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁST?

– Habár a világról, az Univerzumról szóló néhány budd-

hista szöveg nem áll összhangban a tudományos magyarázatokkal, alapjában véve a buddhista gondolkodás eléggé hasonlít a tudományos magyarázatokhoz. A kutatások és kísérletek a buddhista felfogást támasztják alá – legalábbis az én tapasztalataim szerint. Például a kozmológia, az atomfizika vagy az új biológia területén vagy akár a test és a szellem közötti viszony tekintetében.

Vagy itt van természetesen a pszichológia. Ez sajátos találkozási nyújt lehetőséget e területek tudósaival. Részünkről világossá vált, hogy a buddhizmus számára igen hasznosak ezek; sok a párhuzam, sok összevetni való van a tudományos magyarázatokkal. Számukra pedig a buddhista magyarázat új irányokra mutathat, új elgondolásokra ösztönkélhet a tudományos gondolkodás területeken. Így például, noha jelentős eltérések vannak, de a fizika, a kvantumfizika, az üresség elmélete vagy a relativitáselmélet igen közel állnak a buddhizmushoz. Bizonyos szövegeink közel állnak a tudományos feltételezésekhez. Ilyen például az *Abhidharmakósa*, a Méru-hegy leírása. Ezeket már gyermekkoromtól fogva ismertem. Így aztán ezek a különbségek buddhista szemszögből nézve egyáltalán nem megrendítőek.

Természetesen vannak aztán olyan kérdések, mint például a reinkarnáció, vagy a finom tudat elmélete, amelyekbe a modern tudomány nem tud mélyebben behatolni. Ezeket a dolgokat csak nagyon mélyről lehet megtapasztalni. Külső területekről, például a matamatika vagy a mérések oldaláról nem hatolhatunk ezekre a területekre. Azt gondolom, választóvonalat kell húznunk azon dolgok között, amelyeket a tudósok még azért nem fedeztek fel, mert a tudomány még nem elég fejlett a megismerésükhöz, és azok között, amelyek tudományos módszerekkel nem megismerhetők.

Másfelől, ha a tudósok bebizonyítják, hogy valami nem létezik, vagy tudományos módszerekkel megdöntenek egy elméletet, akkor azt alapjában véve buddhista nézőpontból is elfogadjuk. Buddhista szemszögből igen hangsúlyos a realitás és a látszat fogalma. Nekünk a realitást kell alapul vennünk s nem a látszatot.

– A REINKARNÁCIÓT ELÉG NEHÉZ ÖSSZHANGBA HOZNI AZ OLYAN TUDOMÁNYOS TEÓRIÁKKAL, MINT AMILYEN A DARWINIZMUS, VAGY AKÁR A GENETIKA FELISMERÉSEI.

– Nos, a reinkarnáció azt jelenti, hogy az egyén létformát akar váltani, vagyis nem élhet tovább saját régi fizikai testében, hanem új testben él tovább. Tehát ami a testet illeti, egy teljesen új szubsztanciáról, egy új lényről van szó. Mivel ez egy teljesen más szubsztancia, egy teljesen más test lesz, a mentális funkciók terén bizonyos tulajdonságok eltérőek lehetnek. De az egyén vagy létező továbbra

A beszélgetést a Fréz Produceri Iroda rögzítette.
Producer: Kopper Judit.

is ugyanaz az létező. Tehát látjuk, hogy a reinkarnáció és a DNS-teória teljesen különböző kategóriák. Mi buddhisták, jóllehet elismerjük a halált magát, de egy emberi, érző lényt nem tudunk megnevezni, felismerni az emberi test, illetve az emberi tudat nélkül. Vagyis az emberi lényt az emberi test és tudat együttese határozta meg. Így ahol nem létezik többé emberi test vagy tudat, nem létezik többé emberi lény sem. Ezért is nem fogadja el a buddhizmus a lélek, a szanszkrit *atma* fogalmát. Vegyünk például engem: amíg ennek az emberi testnek és tudatnak a kombinációja létezik, addig ezt a lényt emberi lénynek hívhatjuk. Ha már ez a test nem létezik, és az agyfunkciók sem működnek már, akkor az én majdani halott testem nem nevezhető többé emberi lénynek, noha továbbra is jelen van! Ezt a halál utáni létet, amikor a lény a köztes létben van, *bardó*-nak hívjuk. A halál és az új élet, az új születés közötti állapot a köztes lét. Ebben is megvan a test és a tudat egyfajta kombinációja, de ez egy másfajta test. Tehát ugyan a testnek és tudatnak ez a kombinációja nem hívható többé emberi lénynek, de továbbra is lény, hiszen megtapasztalja a fájdalmakat és a gyönyöröket. Továbbra is lény, de nem emberi lény. Nos, millió és millió évvel ezelőtt, mielőtt létrejött volna a világ, az univerzumnak csak egy kis részecskeje létezett. Néhány buddhista szöveg ezt térrészecskének hívja. Ez a jelenlegi testünk eredete. Ezek akkor keletkeztek, mielőtt még a testem, a gének, az előző generációk, az állatok a baktériumokig menően, s a létezés különböző formái, az energia, a víz létrejöttek volna. Mielőtt még bármi ilyesmi létrejött volna, csak az üresség és ez a térrészecske létezett. S ez mindig megmarad. Ez a finom részecske az egész univerzum fejlődésének az alapja. És ahogy az egész univerzum létrejött, úgy el is fog tűnni, visszatér ebbe a kis térrészecskébe. Néhány kozmológus azt mondja hogy egy „Big Bumm” volt, néhány azt, hogy több. Ha kiderül, hogy csak egy volt, a buddhistáknak el kell ezen a tényen gondolkodniuk, ha pedig bebizonyítják, hogy több „Big Bumm” volt, akkor ez kitűnően összecseng a buddhista elmélettel... [nevet].

Ami a testet és bizonyos szinten a tudatot illeti: a test és a tudat, a mentális kapacitás is fejlődik. Néhány szöveg azt mondja, hogy az emberi létezés őseredete valamiféle szellemiség. A buddhista koncepció ezt egyfajta félisteni létnek nevezi. Nos, a tudósokkal nehéz vitatkozni, nehéz cáfolni. Azt szoktam néha mondani, hogy ősi történetünk szerint a tibeti ember valamiféle keveredése egy halott szellemnek és a majmoknak; látja ettől nem is áll olyan távol a darwinizmus... [nevet].

– *ŐN EL TUDJA FOGADNI EZEKET AZ ÚJ TUDOMÁNYOS FELISMERÉSEKET?*

– Igen, ha százszázalékosan bizonyítottak. Másfelől a buddhista koncepció, a mi tudásunk az igazság vagy a valóság keresése. Nos, ezért választjuk szét a valóságot és a látszatot. Lehetnek különböző utak és különböző születések, de az igazság egy. Tehát nincs ellentmondás. Bizonyos területeken a valóság keresésére a tudományos út hatásosabb, bizonyos területeken pedig a meditáció az.

Az én lehetőségeim igen korlátozottak. Az egyetlen mentességem, hogy nincs elegendő időm. Ez, azt hiszem egy jó mentesség... [nevet]. Vannak barátaim itt, Dharmsalában és a hegységben is, akik éveket töltöttek meditációval, öneik valóban elképesztő tapasztalataik vannak. A tudat természetének megismerése nemcsak hogy lehetséges meditációval, hanem meg is történik. Ezek azonban sokkal

mélyebb élmények, mintsem hogy kívülről megtapasztalhatók lennének. A meditáción keresztül nyert mélyebb tapasztalatok nem mindenkinél egyformák, de amint a meditáció elmélyül, a memóriájuk is mélyebb lesz. Nemcsak erre az életre, de az előző életekre, vagy akár a száz meg száz életekkel ezelőttire is. Ennek a kiterjesztése igen nehéz, de az alap a tudatosság képessége, vagy a megismerés ereje. Először megnő a memória, majd kialakul egy intuitív képesség, hogy megismerjük, mi fog történni a következő napon, a következő hónapban, a következő évben és így tovább.

– *ŐN RENDELKEZIK-E ILYEN KÉPESSÉGEKKEL?*

– *EGYÁLTALÁN: MIT JELENT AZ ŐN SZÁMÁRA AZ, HOGY „ELŐZŐ ÉLETÉBEN MEGVILÁGOSODOTT”?*

– Nem, nekem nincs ilyen élményem. Ami pedig a memóriámat illeti, sokszor arra sem emlékszem, hogy mi történt tegnap... [nevet].

Nos, vannak olyan emberek, akik igen élénk emlékekkel bírnak előző életeikről. Vegyük talán az én esetemet: édesanyám s néhány barátunk szerint fiatal koromban igen élénk emlékeim voltak az előző életeimről. Miután ez az új test egyre erősebb lesz, az ezen alapuló új tudatban a múlt életek emlékei egyre halványabbak és halványabbak lesznek. Nos, ha meditáció révén felerősítjük memóriánkat, az elmúlt idők emlékei is egyre erősebbek és erősebbek lesznek. Rólam néha azt mondják az emberek, hogy istenkirály vagyok, néha azt, hogy Megvilágosodott vagy buddha, holott a valóság az, hogy csak egy egyszerű buddhista szerzetes vagyok... [nevet]. És néha még az is megerőltető, hogy felidézsem az elmúlt nap eseményeit. De azt hiszem, mindenki ismeri azt az érzést, amikor egy megmagyarázhatatlan oknál fogva érzi, hogy fog vele történni valami. Ez lehetséges. Ha helyesen használjuk, fejleszthetjük a tudásra való képességünket. Nemcsak a múltra vagy a jelenre, hanem a jövőre vonatkozóan is. Nem a szokásos agyműködésről beszélek, amikor a képességek fejlesztéséről szólok, hanem egyfajta spontán érzésről, arról, hogy érezzük, hogy valami a jövőben be fog következni.

– *HASZNÁLJA EZT A KÉPESSÉGET, HOGY MEGTUDJA, MI FOG TÖRTÉNNI? JÓSOROKRA IS HAGYATKOZIK?*

– Nem, jómagam a jövő megismerésére ezt soha nem használtam, mert nem hiszek benne. Nem vagyok benne igazán biztos, habár tudom, hogy van erre lehetőség, de mivel – mint azt már az előzőekben is említettem – ebben az életemben nincs elegendő időm arra, hogy fejlesszem ezen képességeimet, jómagam néha nem tudom felismerni, vagy megismerni ezeket az érzéseket.

Először magam vizsgálom meg a kérdéseket, majd megbeszélem arra hivatott emberekkel, vagy közeli barátokkal; megkérdem őket, hogy mi a véleményük. Majd megkérdem a jósokat, hogy mi az ő véleményük. Mint emberek véleményét kérem ki, emberekét, vagy „félistenekét”, hívja ahogy jólesik, ezek különböző lények, talán az agyuk is különbözik. Így különböző tanácsadókon, emberi vagy félisteni tanácsadókon keresztül látom a problémákat. Másfelől azt hiszem, hogy ezek a jósok csak kiegészítő szerepet játszanak, a legfontosabb az egyéni analízis, megfontolás.

– *AZ ELŐBB EMLÍTETTE, HOGY HA VALAMI BEBIZONYOSODIK, AZ KÉPES MEGVÁLTOZTATNI AZ ŐN VÉLEMÉNYÉT. EZ AZT IS JELENTI, HOGY MAGA A TAN, A DHARMA IS VÁLTOZIK? VAGY CSAK AZT JE-*

LENTI, HOGY A DHARMA INTERPRETÁCIÓJA VÁLTOZIK?

– Nem. Amint azt már említettem, a dharma a világ, az univerzum létének megfelelő interpretációja. Mindig azt szoktam mondani tudósainknak és a tanítványainknak, hogy vannak bizonyos iratok, amelyek az említett dolgokról szólnak, de a tudomány mai állása szerint ezek nem helyesek, így nekünk, buddhistáknak el kell fogadnunk ezt a tudományos bizonyításon és mérésen alapuló megállapítást. Tehát az ezekről a dolgokról szóló elméleteink változnak; változniuk kell. A buddhista alapigazságok, mint például a „Négy Nemes Igazság” nem változnak, és nincsenek ellentétben a tudománnyal.

– NEM TART-E ATTÓL, HOGY AMINT TIBET BELEKERÜL A MODERN VILÁG VÉRKERINGÉSÉBE, A KERESZTÉNYSÉGHEZ HASONLÓAN A CENTRUMBÓL A PERIFÉRIÁRA KERÜL A TIBETI BUDDHIZMUS?

– Ez függ a neveltetéstől és a buddhista szellemiség tapasztalataitól. Ha valakinek megfelelő tudása és tapasztalata van a buddhizmusról, akkor a külső világ nem okoz benne változást. Mindaz, amit a külső világból lát, csak belső tapasztalatainak megerősítése lesz. Másfelől természetesen, ha nincs megfelelő tapasztalata és tudása, akkor a külső hatások felülmúlják a spirituális tudását. Ez is lehetséges.

Másodsorban, azt hiszem, van némi különbség a kereszténység, az iszlám vagy a judaizmus és a buddhizmus között: az előbbiek igen hasznosak, de alapvetően vallások, hitek; a buddhizmus alapvetően nem vallás, hanem egyfajta tudás, a valóság megismerésében nyert tudatosság. Amikor buddhizmusról beszélünk, nem egy vallásról alkotott véleményről, hanem sokkal többről van szó: amiről beszélünk, abban benne van az élet teljességéről való tudás és tapasztalat és bölcsesség.

A szellem képzése nemcsak vallási szempontból értenőd, hanem minden vallási hit nélkül is, mint a pozitív mentális energiák használata és erősítése, valamint a szellemi kapacitás növelése – bizonyos szempontból tekintve ez nem vallás.

Másfelől én mindig különbséget teszek buddhizmus és buddhista kultúra között. A buddhizmus a buddhisták számára jelentős, a buddhista kultúrának pedig fontos szerepe van az egész emberiség számára. A buddhista kultúra segíthet, hogy az emberek jobbá legyenek, több részvétellel legyenek embertársaik iránt, nyitottabbak legyenek.

– MILYEN HATÁSA LEHET A TIBETI BUDDHIZMUSNAK A MAI VILÁGBAN? NEM TART ATTÓL, HOGY KOMMERCIALIZÁLÓDIK A NYUGATI KULTURÁLIS PIACON?

– Nos, mi hagyományosan mindig azt mondtuk, hogy a vallás nem bocsátható áruba. Jóllehet néhány tanítónak néha sajnos fontosabb a pénz, mint a tanítás. Van egy szöveg, amely elmondja egy igen kedvesnek látszó láma történetét, akinek a tanításai szintén jónak tűntek, de fontosabb volt számára a felajánlás, mint a tanítás. Ez természetesen gyengeségünk következménye. Valóban veszélyes a vallás kommercializálódása!

Ami a hatást illeti; már említettem, a buddhizmus együttműködhet az emberiség jobbá tételéért, hogy több részvétellel legyenek embertársaik iránt, kevesebb legyen bennünk a harag, a gyűlölet, de azt hiszem, ha mélyebben beletekintünk a nyugati világ életébe, a nyugati gazdaság a

növekedésen alapszik. Évről évre növelniük kell a termelést! Ha ez nem következik be, úgy érzik, valami nem történt meg! Ha az egész világ helyesen élne, például helyesen táplálkozna, s ez a magatartás az egész világon elterjedne, akkor például nem lenne ennyi betegség, ennyi tudatlanság. De ma azt látjuk, hogy az északi félteke mindennel el van látva, míg a délin halál és éhínség honol, s oktatásról nem is beszélhetünk. Az egészség alapvető szükségleteire sem telik. Ha ez a szakadék továbbra is fennmarad, ez igen komoly következményekkel jár. Sok problémával kell szembenéznünk a környezeti gondoktól kezdve az energiaforrások végességéig menően, a szellemiségről nem is beszélve. Egy boldogabb, békésebb, harmonikusabb jövőről gondolkodva el kell törengenünk jelenünkön; hogy az út, amelyen járunk, helyes vagy sem.

– A NYUGATI DEMOKRÁCIÁKBAN NÉGY-ÖT ÉVENKÉNT VANNAK VÁLASZTÁSOK, ÍGY A POLITIKUSOK NEM IGAZÁN ÉRDEKELTEK A HOSSZÚ TÁVÚ DÖNTÉSEKBE. MIBEN LÁTJA ÖN A MEGOLDÁST?

– Azt mondják: először az én nemzetem, az én városom, az én közösségem, az én családom, sőt nem is esik szó a gyerekekről, a feleségről vagy a férjről, csak az egyénről. Ez a probléma. A jövőről való önös gondolkodás nem elég ahhoz, hogy boldog, kiteljesedett életet éljünk, hiszen ez sok tényezőtől függ. Ha az egész közösség nem boldog, az egyén sem lehet boldog. Ha a család nem boldog, te sem lehetsz boldog. De erre nem figyelünk eléggé, nem vagyunk tudatosak, nem vagyunk tudatában a természet ezen összefüggésének. Az, hogy a saját jövőbeni boldogságunkat mindenkitől függetlenül megtalálhatjuk, merő illúzió. A nevelésnek igen nagy szerepe van ezekben a dolgokban. Az északi féltekén a nevelés csak az agy edzésére korlátozódik, és elhanyagolja az alapvető emberi fejlődést.

De úgy gondolom, hogy a tudatosság következtében azért mégis változnak a dolgok. Így például ezelőtt senki, de senki sem törődött az ökológiai problémákkal, mert nem tudtak róla. Ám most, hogy néhány szakértő világosan és nyíltan, adatokra alapozva elkezdte bemutatni ezeket a jelenségeket, a közönség is tudatosan kezd gondolkodni a környezetről. Éppen ma reggel hallottam a BBC közvetítésében, hogy Szaúd-Arábiában kísérleteket folytatnak a napenergia hasznosítására, arra az esetre, ha elfogy a olaj. Látja, ez már egy alternatíva, a tudatos gondolkodás jele, felismertek valamit, és előkészületeket tesznek, s ez nagyon jó. Hasonképpen a jobb tudatosság az egész világ prosperitásához, az egyenlőség eléréséhez, egyszerűen, minden egyes ember boldogságához, az egyén maximális megelégedettségének eléréséhez vezet. Tudatos gondolkodás révén megváltoztathatjuk a környezetet. Az a tapasztalatom, hogy azoknak az embereknek, akik a mindennapi életlehetőségeik kilátástalanságával és gondjaival néznek szembe napról napra, igen nehéz környezetvédelemről beszélni. Másoknak azonban megvan a lehetőségük, hogy gondolkozzanak ezekről a kérdésekről. S ön is láthatja az eredményeit annak, ha a tudatos gondolkodás, az érzékenység és a felelősség a fejlődés iránt egyre erősebb lesz.

– HOGYAN ÍTÉLI MEG MA TIBET KILÁTÁSAIT?

– Tibetet elfoglalták a kínaiak, s azóta nagyon sok mindent elpusztítottak. Ám ennek ellenére fejlődés is van, jóllehet az egész tibeti nép igen sokat szenvedett. Mégis meg kell találnunk azt a megoldást, mely egyaránt jót hoz Kína

és Tibet számára is. Azt hiszem, bizonyos kompromisszumok árán találhatunk is.

Hogyan is lehetne változtatni a helyzeten? A kínai kormányt az integrálás, a védelmi politika, s egyéb ilyesféle dolgokkal kapcsolatos szándékok mozgatják. Nos, hagyjuk hát őket, hogy vigyék a külügyek intézésének és a védelmi politikának a terhére, s hadd legyen a mi felelősségünk az oktatás, a szellemiség, a gazdaság. A mi helyzetünknek és igényeinknek megfelelő gazdaság! Nekünk nincs szükségünk azokra az óriási gyárokra s más effélékre, amiket Kína birtokol. Mi nem ezeket a dolgokat akarjuk, hanem a mi körülményeinknek megfelelő üzemeket és energiahasznosítást, a környezet minimális károsításával. Mindez, a gazdaság és egyéb területek is, egységes gondolkodást igényelnek. És ezt mi tudjuk a legjobban. A mi közreműködésünk nélkül csak pusztuló kultúra, pusztuló környezet és sok-sok szenvedés marad.

Az elmúlt tizenhat évben az én álláspontom és javaslatom világos: mi független nemzet vagyunk, ez nem jelenti a Kínától való elszakadást, a teljes szabadságot. Ezt én so-

hasem kívántam. Sok kínai barátom szerint az én közép-utas álláspontom elfogadható a kínai nép számára. Ezek professzorok, disszidensek vagy diákok, mint például Vei Ching Shim, aki nemrég szabadult tizennégy éves börtönbüntetéséből. A kínaiak körében is nő a Tibet iránti szimpátia és szolidaritás. Alapvetően igen bátorító, hogy egyre inkább nő Tibet támogatása.

Tibet problémája természetesen a mi problémánk. A Nyugattól messze fekszik, Kína pedig hatalmas ország. De támogat minket a nép, a média, és ennek eredményeképp, számos ország parlamentje. Például az Európa Parlament kinyilvánította, hogy Kína lerohanta Tibetet, és hogy Tibetnek joga van az önrendelkezésre. Kifejezik továbbá aggodalmukat az emberi jogok megsértésével és Tibet kulturális örökségének megőrzésével kapcsolatban. Ezek nagyon bátorító jelek, noha úgy érzem, még több támogatásra lenne szükségünk.

MONORY M. ANDRÁS – TILLMANN J. A.
FORDÍTOTTA BARDI TERÉZ

Más-világi megfigyelések

NEPÁLI – TIBETI – INDIAI NAPLÓ

TILLMANN J. A.

Katmanduban, a királyi hivatalnokok és katonák hadán túljutva tibeti vendéglátóink fogadnak: virágfüzérrel, széles mosollyal és rozszalakkal. Úton vagyunk Dharmasalába, ahol a Dalai Lámával készülünk egy *Ezredvégi beszélgetést* felvenni. Előbb azonban Nepálban a tibeti emigráns településeket, kolostorokat és menekülttáborokat járjuk – hol öszentsége kelet-európai ügyvivőjének társaságában, hol ajánlóleveleivel ellátva.

A reptéren, és egy ideig még kivüle is, az *international style* kísért. Beljebb érve elmarad a formatervezett funkcionális, és az úttest is darabosabbá válik. Mindenütt gyalogosok, kerékpárok, motorok és riksák tömege. A pultokon (ponyvákon és a porban) tömegtelen termék. Mindenki vesz vagy elad valamit, vagy éppen úton van valamelyik felé.

A külvárosokban a legfrissebb neokolonizál betonszerkezetek uralkodnak; a katonai-kulturális befolyásolás helyét átvette a mindenható nyugati technológia. Pedig a város egykor vörös téglából emelt épületei, nemcsak templomai és palotái, de egyszerű polgárházai is remekművek; lenyűgözően formált, fából faragott ablakokkal és bejárókkal.

A kommunista királyság

Nepál alighanem a világ egyik legkülönösebb kevercse; népei éppúgy elegyedtek, mint kultúrájában a külső hatások. Az ind, a kínai és a tibeti vonások nemcsak az építészetben tűnnek fel, hanem az arcon is. Legszemléletesebben azonban a falakon, a ruhákon, a hivatali papírokon állandóan felbukkanó szimbólumokban: a hatágú, áttört csillag, a svasztika, valamint a sarló és kalapács együtteseiben. Nem tévedés: az első a királyság jelképe, az utóbbi a helyi kommunisták körében is használatos szimbólum (ők az egyik legerősebb pártot képezik a monarchiában). Választási szlogenjükhöz – *Vote for the Sun!* – nemcsak a mozgalmi mitológia képtárából merítettek, hanem az archaikus nap-szimbólumot is használatba vették. (Csak az egykori NDK-ban ragadtatták magukat ily nagyvonalú átértelmezésre a Nagy Felvilágosítók: ott az *ex oriente lux*, a keletről fakadó fény felirata lebegte körül a Kreml látképet a plakátokon.) Népszerűségüket a hatalmas népszaporulat terhét nyögő gazdaság és az európai számára elképzelhetetlen szegénység mellett a korrupt közhatalom magyarázza. (Elutazásunk napján is milliós sikkasztásról tudósított a *Nepal Times*.)

Nepál lakossága az utóbbi évtizedek alatt csaknem a kétszeresére nőtt; a családok mindenütt orgonaszíjszerű növekedési mintát mutatnak. Különösen a falvakban látni rengeteg szutykos kisgyereket. A szegénység más, és másként szívszorító, mint az európai. Nem a gazdagság állandó kontrasztjaként jelenik meg, hanem a teljes városi nincstelenségtől, az útszéli rongykupacokban élő vagy bádorgalibákat lakóktól számos fokozaton keresztül vezet. Ezért nem is a koldusok sorsa a legkegyetlenebb, hanem a nőké és a gyerekeké. Az olyan nőké, fiatal lányoké és asszonyoké, akik követ törnek a folyóparton, majd fejükön viszik az útépitéshez; az olyan hatévesforma kislányoké, akik egyszál magukban melegszenek hulladékűzek mellett a fővárosi éjszakában; az olyan gyerekeké, akik napestig dolgoznak a családi műhelyekben.

Katmanduban kerékpárral közlekedünk az első napokban, ami nem bizonyul túl jó ötletnek: a levegő borzalmas. Különösen reggelente, amikor köd ül meg az egész völgyet. Nemcsak japán turistákat, hanem bennszülötteket is látni légző-szűrő maszkkal. Még többen vannak, férfiak és nők is, akik hosszú sálakba burkolóznak, csak a szemük látszik ki. A rozszalakkal járművek fekete füstfelhőket eregetnek, és a legkisebb légáram is felkavarja a port az alig aszfaltozott úttestről. A hulladék amúgy is mindenfelé halmozódik; organikus része előbb-utóbb lebomlik (az utcán sétáló tehenek és kóbor kutyák ebbe besegítenek). A szerves szemét kevésbé. Ezért folyvást csomagolóanyagokat kavar a szél, és gyakran csapja meg az ember orrát a legszegényebbek útmenti műanyag máglyáinak maró füstje. Amiért is férfiak, nők egyaránt sűrűn köpködnek, hegyesen és nagyokat. Ezt első utunkon, Svayambhunath szigetegy felé kerekedve tapasztaljuk. A hegyen hatalmas, kétezer éves, félgömb sztúpa, tetején négyzet alakú torony – falairól Buddha színes szemei nézik a zarándokot, koldusot, majmokat, kutyákat, meg a magunkfajta jöttmentek tömegét. A világ tengelyét éppen újrastelik: a fehér alapra felül sárga lótusz szíromleveleket locsolnak. Az évszázadok óta lecsorgó festék rétegei rücskös bőrfelületként borítják a földből, téglából és ereklyékből álló építményt.

A sztúpa melletti templomban három zarándok imádkozik. Mint utóbb megtudjuk, közülük a legfiatalabb egy kolostorvezető; nemrég érkeztek Tibetből, és ez az első útjuk külföldön. A *rinpoce* idősebb társainak gesztusai – ahogy szavait lesik, vagy a magukkal hozott ülszőnyegét, kétdimenziós trónusát kiterítik, gondosan elsímítják – egyszerre tanúskodnak egy magunkfajta számára nehezen felfogható alázatról és szeretetteljes féltésről. Az ilyen

mozdulatokból sejlik fel, mit jelent(ett) errefelé a földi hierarchia felsőbb fokain elhelyezkedni. A *rimpcse* ugyanis újramegtestesült megvilágosult – ellentétben szerzetestársaival, akik, bár lehetnek bölcsebbek, tudósabbak, beavatottabbak, ennek még ebben az életben előtte állnak.

Az apát azonban nem ad okot arra, hogy napnyugati (eredendő zsidó–keresztény, és/vagy leszármazott liberális) egyenlőségfelfogásunk ezen fennakadjon. Arca éppúgy küzdelmes sorsát, a szenvedés és a (belső) szabadság derűjének kontrasztjús tapasztalatát mutatja, mint imája: a *púdzsa* során mély hangú mormolása időről időre felgyorsul, magasabbra emelkedik, majd egy csengettyűt ráz meg, és egy kis kézi dobot perget.

Közös középkor

Nepálba érkezve az utazó megállapítja, hogy nemcsak térben, hanem időben is utazott: az egykori európai elő-idővel sok tekintetben egyező, de legalábbis hasonló városi középkorba került. Az utcakép mintázata alapján más; másként strukturált a városi tér, és a benne élők ideje is. Más a napi élet folyása; máshol vannak megvonva a határok. Az emeletek és tetőzetek a szűk utcák fölé nyúlnak, bensőséges, közös tereket képeznek. Mivel a műhelyek, vendéglők és üzletek mind nyitottak, az életterületek sincsenek élesen elhatárolva: mindenfajta tevékenység megfér a másikkal: a munka a társalkodással, adásvétel a táplálkozással. (A rendőr, miközben jegyzőkönyvet vesz fel ellopott akkutöltőnkről, időnként hosszasan elnézi az udvaron zajló életet; ahogy az asszonyok a rácson túli hozzátartozóikra várnak, a gyerekek a labdarúgás helyi változatát űzik – vékonyra szelt gumibelsőket összefogott kötegett rugdossák.)

Az időt még nem percekben mérik ki; mindenkinek bőven van belőle, és ezt a másiktól is hajlamos feltételezni. Hosszadalmasan és ráérősen zajlanak a dolgok, és csak a napkelte és -nyugta képez időhatárt. Ennek elnyújtott végpontja, a tízórai csendreidelet már az utazókat is érinti; az utolsó boltok és vendéglők is bezárnak, és betartását rendőrök vigyázzák. Ennek ellenére a hatóság, ahogyan a közhatalom általában, erősen operettszínezetű.

Bár a brosúrák szerint Nepálban a drogok tilalmasak, mégis élénk a fűfelhozatal, és a nepáli fekete mellett estérniként ópiumot is gyakran kínálnak a mozgóárusok. A hasis itt hagyományos szer; falun még látni lehet, ahogy a férfiak két kézzel fogják, és adják körbe a pipát. A hatvanas évektől egyre nagyobb számban idetántorgó tengerentúli tömegek számára a – hegymászás és egyéb egzotikumok mellett – ez jelentette a fő vonzerőt. (A szerves fellendítőktől való tartózkodást egyébként a buddhista „tízparancsolat” legfőbb élettanácsai közé sorolja.)

A bételkultúra is igen kifinomult, az árudában a vevő tetszése szerint pakolják a levelekre a különféle fűszerek és ízesítők színes kupacait. Ennek ellenére részeg vagy elszállott embereket nem látni, pedig az alkoholkínálat is a teljes spektrumra terjed, a helyi sört hozzáférhető áron mérik. (Az *Old Lhasában* tettünk egy kísérletet a korszokban erjesztett és forró vízzel felengedett tibeti sörrel, a *csang-*

gal, de számunkra túl nagyra bizonyult a távolság a nevezett és a név között.) Fizetéskor a számla mellett, kis fémtálcán édesköményt is adnak, ezt elrágcsálva a vendég elejét veheti étel- és italemlékei elevenségének, szintűgy mások számára való azonosíthatóságának.

Szavak és szövegek

A királyság nem mesebeli keleti mintákat, hanem inkább nyugati kispolgári képzeteket követ. Hathatós központi hatalom hiányában a köz ügyeit leginkább az önszerveződés látszik előrelendíteni. A szavak szintjén minden megfelel egy átlagos álladalomnak, ám a szó és a tény, az állítás és tett közti rés errefelé általában meglehetősen széles. Nemcsak a hatalom önabrázolásában, hanem a hétköznapi helyzetekben is. Egyáltalán a szó szerepe és megfelelése a tettekkel meglehetősen másként merül fel ebben a kultúrkörben. „Az európai folyvást az igen vagy a nem alternatívája elé állítja magát; a hindu az igen és a nem ambivalenciájában él” – írja Jean Grenier. Ennek közvetlen következményei már egy reggeli elkészítésének ígéretében, illetve valóra váltásának elmaradásában is megmutatkoznak, amint azt volt szerencsénk többször is meg tapasztalni.

Az itteni gondolkodástól a tényszerűsége és tárgyilagosságra trenírozott modern észjárás éppoly idegen, mint az adott szó nálunk valamelyes ígéretet hordozó jelentsége. Itt hiányzik a háttérből (az előtörténetből) a kinyilatkoztatott *tanítás*, akárcsak az *ige* eredendő centrális szerepe. Elképesztő méreteket ez a jelenség a kereskedelemben ölt, ahol a nyugati hirdetésipar szóhasználata és szavahihetősége felől is erős hatások érték. Így aztán még a legszakadtabb szatócsüzlet cégtáblája is a fél világot ígéri. A legszebb látványt egy piaci cipőtisztító nyújtotta: a krémjeit és kefeit rejtő ládikája mellett méteres táblán mint *Shoe Polishing Center* hirdette üzletét.

Olykor a legváratlanabb irányból érkező jelek ébresztik rá az utazót arra, hogy másik világban jár. Ilyen az utcákon gyakran felhangzó harangszó, mely egy európaít – akár van köze kultikus jelentéséhez, akár nincsen – az idő szabályos szeletére, kimért múlására emlékezteti. A harang itt akkor szólal meg, amikor egy hívő hinduista az úton-útfélen álló kápolnák és templomcskák egyikénél megkondítja. Hinduk pedig sokan vannak, Nepál népességének túlnyomó többségét ők alkotják. (A buddhisták kevesen vannak, és túlnyomórészt tibetiek.) A kultuszhelyeket gyakran látogatják, illetve még inkább kerülgetik-körbejárják, méghozzá kizárólag az óra járásával egyező irányban. (Olykor már motorkerékpárral is leírnak egy ilyen tiszteletkört – ami a szokások sajátos transzformációját sejteti.)

Az ilyen hinduista szent helyeknek nemcsak a hangja kelti fel az idegenség érzetét, hanem a látványa is: az odahordott áldozati adományok, a különféle kencék, bomló anyagok és oszló élelmiszerek látványa gyomorforgató. (Az ilyen helyek láttán a magamfajta mondhatatlan hálát érez azért, hogy áldozatát spiritualizáltan, a *kenyér és a bor* képeiben mutathatja be és fogyaszthatja el az átváltoztatás után.)

Ázsiában mindenütt a hasonlónak és a különbözőnek, az azonosnak és az eltérőnek ez az állandó egymásbajátzsása szokik szembe: oszcillálás a vadidegenség és az otthonosság véglelei között.

Bodhanathban

Katmanduhoz közel áll a szubkontinens egyik legnagyobb, több szinten körbejárható sztúpája. (Az odaútra taxival indulunk, a rozszant kocsi első lerobbanásakor még sikerül betolnunk, a második után földadjuk; buszra kapaszkodunk. A felszállással ugyanis nem írható le az a művelet, mellyel a sofőrön keresztülvergődve kihatunk magunknak egy keszegnyi teret. Ettől kezdve értem, hogy orientalista barátom mért nem tanácsolta a buszon való utazást. Bár a pusztá betekintésnél némileg elmélyültebb tapasztalatokkal szolgál az itteni élet folyásáról; ahogy a tömegben egy anya megszoztatja gyerekét; ahogy férfiak és nők egymást nézik, elviselik.)

A sztúpa oldalán és körülötte ezen a napon tibetiek több száz fős tömege gyűlt össze: hat éve annak, hogy valósi és világi vezetőjük, a Dalai LÁma Nobel-díjat kapott. A nagy számú szerzetes a környék új, emigráció után épült kolostoraiból érkezett. Piros-sárga csuhás csoportjaik mellett főként az itt élő menekültek (asszonyaikon szobbnél szebb szöttesek), kisebb számban pedig a Észak-Nepálból érkezett, ott őshonos zárandokok gyűltek össze. Az indián-arcú nomád férfiak fülében ökolnyai függő, fejükön aszimmetrikus szörmekalap – lenyűgöző bemutató a pusztasági élet, az archaikus *arte povera* eleganciájából és ünnepi pompájának pillanataiból. Az unalomba fúló beszédek végén négy sárga posztósisakos szerzetes megfújja hosszú és rettentő hangú rézkürtjét, mire a hívek áldozati rizst szórnak szét (egymásra és ránk is).

A megemlékezés végeztével veradásra hívnak a sztúpa tövében felállított sátorba, s ennek jó oka van: a menekültek legyengülten és nemritkán sebesülten, félig megfagyva érkeznek, és gyerekek is akadnak közöttük; az orvosi rendelő előtt egy tíz év körüli kislány és felnőtt férfi vár köztözésre. Előbbinek a lába, utóbbinak a keze fagyott el útközben.

Tibet, Zone of Peace

Tibet kínai megszállása nem egyszerű fennhatóságot jelent, hanem a kolonizáció, még inkább a bekebelezés új (a korabeli szovjettől is alapjában különböző) típusát. Ezt a népességi arányok alakulása mutatja a legszembetűnőbben: a megszállás óta a mintegy 6 milliónyi tibeti között, mellett, és még inkább fölött immár több mint 7 millió kínai él – és élvez elsőbbséget, a megélhetéstől az iskoláig, az élet majd minden területén. A terror és a kilátástalanság – az ENSZ menekültügyi biztosának elmondása szerint – havonta mintegy ötszáz embert új Nepálba, több ezer méteres hágokon keresztül.

Nemcsak a vörös Kína világmegváltói, de már a Menyneyi Birodalom régebbi vezetői is a Világ Tetejének meghódítására törekedtek. Ám a mitikus és a hatalmi-katonai logika szempontjából is egyedülálló magassföld birtokba vételének módja mintha már a közeljövőbe mutatna. Abba a jövőbe, melyben a túlnépesedő hatalmak a határai-
kon kívül keresnek helyet felesleges néptömegeiknek. Ti-

bet európai területe jó ideje már ennek gyakorló pályája. (Ebben a helyzetben a Dalai LÁma követelése a nukleáris fegyverek és katonák kivonására, a fegyvergyárak visszatelepítésére – a Tibet, *Zone of Peace* – egy nagyon visszafogott indítvány.)

Este a fővárosi Royal Academy Hallban kultúrműsor képezi a megemlékezés világi verzióját. Erőteljes kultúrközi atmoszféra érzik; a gányolt betonpalotában szovjet-közép-ázsiai típusú szellemek kísértének. (Nem csak nekem tűnik fel, hogy az itteni tibeti funkcionáriusok megjelenésükben mennyire hasonlítanak az egykori kirgiz és burját elvtársakhoz.) Sámánisztikus táncok, csilingelő gyerekcsoportok, és mai népi higitmányok mutatkoznak felváltva a színpadon.

Mindenütt amerikaiakba botlik az ember. Itt tűnik fel, hogy többen vannak, mint az oroszok. És ők is mindenütt otthon érzik magukat. Leginkább persze maguk közt, a western-típusú vendéglőkben. A bennszülöttek kocsmáiban csak (tajvani) kínakkal találkozunk. A világ világjáró lábaiknál hever: a globális Disneylandben minden elérhető, és az utolsó falusi vályogviskó falán is az ARMY védőtálanak hirdetése virít.

A világhálózat szövedéke azért még távolról sem fonja be tökéletesen ezt a térséget, jöllehet a városokban minden sarkon műholdkapcsolat várja a turistákat, és a fax mellett olykor már, kilóra mérve, e-mail is lehet küldeni...

A kolostorok

sorát járva először a hasonlóságok tűnnek fel; olyannyira, hogy olykor szinte már csak a kapus barátot hiányolom.

Mindennemű különbözőség ellenére feltűnő, hogy a Föld mégiscsak mennyire egy: a magunkfajta mulandók is hihetetlenül hasonlítanak egymásra – akárcsak a kutyáink és a macskáink. Ám a kolostoriskola elemije már csak félig-meddig fedi az otthonról hozott képet: a gyerek szerzetesek itt kopár falak tövében ülnek. Szám szerint úgy ötvenen lehetnek, egy tanító felügyelete mellett fennhangon szövegeket recitálnak. Noha a kopasz kis fejek figyelik a jövevényeket, és ha néha összehajolva egymás közt pusmognak is, a felolvasással nem hagynak fel. Mindegyik a magáét mondja, időről időre lelassulnak, majd megszaladnak, ettől folyamatosan változó minimálzene tölti be a termet.

A kolostorok nincsenek elzárva a külvilágtól; olykor még a politikai erőter hatása is érzik a falakon belül. Az egyik kolostorvezető elmondása szerint nemcsak a „népi” Kína, hanem a tajvani is szeretné befolyása alá vonni az itteni szerzeteseket. Utóbbiak pénzzel próbálkoznak, nem is mindig eredménytelenül.

Úgy tűnik, hogy a nyugati szerzetesség és a távol-keleti kísértetiesen hasonlít egymásra. A kísértéseiben is: amikor fennakad a különféle hatalmak hálójában. Holott éppen a háló réseibe törekszik visszahúzódni. A háló a világ hálójája: világhálózat. Hatása hasonlít a fényhez, mely városainkat világítja meg: rövid távon jobban látunk tőle, míg a hosszabb távokat és a tágasabb távlatokat – a csillagokat és az eget – homályba borítja.

A szerzetesek összeszedett mozdulatai, élénk arckifejezé-

se, akárcsak szikár alakja azt mutatja, hogy kézben és karbantartják a testüket. Mintha jobban méltányolnák és magasabban tartanák ezt a porhüvelyt, mint a nyugatiak. Pedig Buddha négy nemes igazsága közül kettő többé-kevésbé közvetlenül a szenvedés, a létszomj forrásának (azaz a meglevő és újjászülető testet létrehozó vágynak) a megszüntetésére irányul.

A buddhisták meditációs módszerei a tulajdon testben történő elmélyülésre törekcsenek. Így érik el a legközvetlenebb összeköttetést a kozmikkal. Testükön keresztül a legmagasabban szervezett anyag mintázatának, formáló erőinek felismerésére és a velük való azonosulásra nyílik mód. Ennek felső fokát nevezik megvilágosodásnak.

Ez a paradox viszony a testtel szembetűnő párhuzamosságot mutat a kereszténységgel, melynek centrális eseménye, a *megtestesülés* példátlanul magasra helyezte az emberi testet (Pál mint a *Lélek templomáról* beszél a testről az I. Korinthusi levélben). A későbbiekben, a középkor végére azonban a test megvetése, a testiséget a bűn tartományába utaló, a testet önmagába záró és büntudatkeltő felfogás jutott érvényre (aminek legteljesebb tünetét Mihail Bahtyin adja Rabelais-könyvében). Ez aztán a túlértékelésre vezetett, hisz' a tiltott gyümölcs utáni sóvárgás ereje táplálta. Mai kultúránk, amiben „a reklámoktól kezdve a könyvekig minden erotizálva van” (Nádas), a kereszténységnek ebből a félrértéséből ered.

Nepál, miként az egész ind kultúrkör, nincs ilyen nyilvánvalóan erotizálva. Egy európai számára nem egykönnyen felfogható, hogy a légkör nincs állandóan feszültség alatt, nincs úgy telítve cél- és iránytalanul kibocsátott csábjelekkel és szétszórt ingerekkel. Nem mintha az erotika száműzve lenne, netán a nők nem lennének szépek, vagy mozlímódra csak takarásban tűrnék meg őket, ellenkezőleg: olykor még az utcaseprőnők is gyönyörűek. A szorosan a testük köré csavart élénk színű selyemszárkiban, színes brokátokban a legtöbbjük lenyűgöző jelenség. A koncentráció keleti eljárásai mintha e téren is hatottak volna: a nők itt inkább képesnek tűnnek vonzerejük összpontosítására és kézben tartására.

Száguldó szentélyek

Hajnalba, bérelt busszal indulunk Pokhara felé; a ködbe borult fővárost elhagyva mintegy száz kilométeren keresztül folyó völgyekben megyünk. A parton helyenként férfiak, nők, gyerekek török kalapáccsal az emberfej nagyságú óriáskavicsokat. A hegyoldalakra mint lépcsősorok vezetnek föl a rizsföldek teraszai. Aratás múltán, a szabálytalan, kézzel tapasztott szegélyzet közt a föld most száraz. A falvakban bivalyokat járatnak a learatott gabonán, így csépelik ki a rizszemeket.

A lyukakkal sűrűn szabdaltnál tömegtelen teherautó, ám a TATA típusú tüneményeket helyesebb az országúti újnomádok száguldó szentélyének nevezni, mert rajtuk nemcsak emberek és áruk utaznak: a szélvédőablak fölötti felület a vezető védő istenségek helye, az ajtajára rendszerint fohászzkodó kezeket festenek. Néhány órai utazás alatt képet kapni a teljes hinduista panteonról: a sokkarú Sivatól az elefántfejű Ganésáig; akárcsak az ablakokat szegélyező könnyűfém ornamensek folklórjáról.

Ezek a száguldó szentélyek mutatják a legszembetűnőbben, mennyire különböző fázisban van a forrásaitól való távolodásban, és egyáltalán mennyire más az indiai világ.

Ebben az esetben összehasonlító vallástörténeti és etnográfiai tanulmányok nélkül is nyilvánvaló ez, hiszen az európai sofőrök többnyire védőszentek nélkül vágatnak; őket már felvilágosították az effélék ésszerűtlensége felől, így aztán visszaestek egyszerűbb hitekbe: beérik a nikkelezett lópatkóval, a Batmannel vagy más kevésbé bonyolult babonával.

Nem az eg-zootikum (az eltérő zoológia) az, ami állandóan a hasonló és az eltérő latolgatásra készítet, mert a majmoktól, valamint az ültetett bambusz- és a banánpálmák szigetektől eltekintve a miénkhez meglepően hasonló az élővilág. Erre a „Kelet világossága”, religiózus szellemének számos formája ad okot – nemcsak a tibeti buddhizmusra tájolttság és a benne való előzetes (könyveken keresztüli) barangolás miatt, hanem mert szokatlan formákban és közvetlenebbül nyilvánul meg központi szerepe.

Ilyenek az utak mentén mindenütt megtalálható pipala (*bodhi*) fák is. Több száz éves, vastag törvek körül kőből kirakott, földdel feltöltött terasznyi talapzatok állnak. A szent fák „keretei” ezek; egyszerre szolgálnak elkülönítésre a közönséges fáktól, és pihenő- vagy találkozási helyül a vándorok és a helybéliek számára. (Az új idők jegyében olyik betonból készült...)

Az Annapurna csúcs

alatt fekvő Pokhara új keletű beton- és bádoggáros; szállodáiból rajzanak ki a környező hegyekbe a trekker- és hegymászótömegek. A hely (vendég-) szellemére jellemző, hogy a *German Bakery*-ben, ahová reggelizni járunk, mindennap ugyanaz a Garbarek-lemez hallható. A fennsík fölé magasodó kilométeres hegyek szemlélőinek az ilyenképpen kipárnázott háttérből egykönnyen hollywoodi színészeti álmak támadnak. (Tudós tanulmányok szerint a távolsági turizmus során szerzett tapasztalatok az álomvilággal azonos szinten csapódnak le az elmében.)

Pedig az élet erre felé inkább érdes, mintsem édes. Harminc éve, svájci segítséggel itt épült a tibeti emigránsok számára a *Tashiling* menekülttábor. Az évfordulás ünnepe, amire a meghívásunk szól, a velünk együtt utazó két kitűnő angol férfiú, John és Roger körül forog. Ők az egyetem elvégzése után, '56-os magyar menekültek körében szerzett élményektől indítva érkeztek ide, hogy segítsenek. Gazdasági és szervezési tanácsaik foganatját nemcsak a rajongásig menő lelkes fogadtatás, hanem munkájuk eredményessége jelzi: a tibetieknek sikerült talpra állniuk, mi több: a vendéglátóiparban vezető helyük van; a városban szállodáik, éttermeik vannak, közülük kerülnek ki a legjobb hegyi vezetők.

A táborban angol úrinők alapította öregek otthonát, S.O.S. gyerekfalut, és különféle szakmákra képző tanműhelyeket látogatunk. Megkínálnak jakvajjal készült, sós teával is, ami az otthon hallottakhoz képest (mi szerint íze a gulyásleveshez állna közel) határozottan élvezhetőnek bizonyul.

A világ tetejének tövében kisebb hegyi túrára indulunk. Útközben apró falvakon megyünk keresztül, ahol a turistaedzett gyerekek kórusban kéregetnek. Errefelé a meredekebb oldalakat is lakják, és a legkisebb művelhető

földdarabkát is megmunkálják. A szaporodás szorította fel az embereket ezekre a nehezen lakható helyekre. Pedig Tibethez képest itt még paradicsomi a környezet, csak a magas csúcsokat fedi hó, a völgyekben még az itteni télben is a dús zöld dominál.

Menet közben eltűnök az, hogyan kerülhettek az első tibetiek a magas hegyek közé: igaza lenne Gilles Deleuze-nek, aki azt írja, hogy „vannak egész csoportok, akik felkerekednek és nomadizálnak; az archeológusok hozzá szoktattak bennünket ahhoz, hogy ezt a nomádságot ne valamiféle őseredeti állapotnak gondoljuk, hanem egy kalandnak, ami letelepedett csoportokat száll meg?”

A nomádsághoz a kötetlenség, a szabadság gondolata társul. Ezt a fajta szabadságot azonban mindenkor kemény kényszerek közepette választják, és kivívása új és súlyos feltételek közti függést jelent. A tibeti vándorpásztorok is, akárcsak a sivatagi berberék, vagy az eskimók, a szabadságot a legmagasabb árfolyamon váltják meg: a megtelepedettség technikáiról, biztonságáról, megannyi előnyéről mondanak le ebben a képletes csereaktusban. Azaz szinte mindent cserébe adnak a szabad helyváltoztatás, a mozgás szabadságáért, hogy megszabaduljanak a helyhez kötődő hatalmaktól, a rőghöz kötöttség megannyi formájától és kötelekétől. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a nomaditás „szabadsága” nem éppen a színtiszta szabad választás aktuusa. Sőt: a nomádok utódai számára nem is létezik ilyen választás. A kaland, amiről Deleuze beszél, ebben az esetben inkább kényszerű kalandozást jelent. Azt a helyzetet, amikor nincs más kiút.

Ha két tenyér csattan,

az tibeti tájékon nem feltétlenül a tetszésnyilvánítás jele, hanem egész másé: a tudás és a bölcsesség találkozásáé. Ezenfelül az állítások, a tanítások nyomatékosítására is szolgál (úgy tartják, hogy a csattanó elősegíti a hallottak mélyebb bevéődését az emlékezetbe.) Ilyen tenyércsattanás fogadott, amikor szállodánk tulajdonosának köszönhetően a környék egyetlen *bon* kolostorába érkeztünk. Éppen szünetelt az oktatás, a szerzetesek az udvaron kisebb csoportokba verődve beszélgettek, ketten pedig tanításban részesültek. Ez abban mutatkozott meg, eléggé látványosan, hogy a földön ültek, és körülöttük két haladottabb társuk felváltva szólt hozzájuk. A fennhangon mondott kijelentéseket egy-egy tenyércsattanás támasztotta alá, és heves, teátrális testmozdulatok (dobbantások, szökellések, hadonászások) kísérték. A tudás és a bölcsesség ily hangok kíséretében történő találkozására aztán a szünet után is sürűn került sor. A félhomályba borult tanteremben, ahová mi is bebocsáttatást nyertünk, klasszikus skolasztikus oktatás folyt, amint az messziről jött emberek számára középkori fametszetekről és leírásokból ismert: középpütt, kisebb emelvényen a tanító ült, kétfelől, a falak mentén pedig a tanítványok foglaltak helyet, akik pillanatokon belül két táborra váltak szét, és élénk eszmecserebe bonyolódtak. „Iskolás” jellegét a két „párt” közt folyó vita kimértsége, rituálisnak tetsző szóváltásai alátámasztották; a nyelv ismeretlensége ellenére kitetszett, hogy „skolasztikus” a vita, része a tanítás kétkedő-érvelő elsajátításának.

Ha egy távoli látogató betéved egy *bon* kolostorba, nem feltétlenül derül ki számára, hogy nem a tibeti buddhizmus négy fő rendjének egyikével találkozott, hanem valami egészen mással. A buddhizmus ugyanis az elmúlt ezer

év során oly mértékben magához hasonította ezt az eredetileg sámánisztikus hitet, amire a vallástörténet alig ismer példákat.

A *bon* templom első pillantásra ugyanolyan, mint a környező buddhista templomok. Nemcsak a színek, a díszítmények egyeznek, de az ikonográfia és a képszerkezet is hasonló. A különbség alapvető, ami más téren abban is kifejeződik, hogy imamalmaikat nem az órajárás szerint, hanem ellenkező irányba pörgetik. A szent szimbolizmusnak ez az ellentétessége a jobbos, illetve balos közlekedés egymást kölcsönösen kizáró szabályrendszerének feleltethető meg. (Hogy ezek mennyire nem alkalmazhatóak egyszerűen, arról kerékpárral közlekedve bőseges tapasztalatot szereztem: az errefelé, angol hatásra elterjedt *balra hajítás* közepette reflexeim rendre jobbra vittek, amiből állandóan kisebb fennakadások következtek...)

A kolostor vezetőjétől megtudjuk, hogy az építésben rehabilitálásra érkezett francia drogok is részt vettek. Itt tartózkodásuk másfél éve alatt (pénz és papírok megvonva) egy kenyéren éltek a tibetiekkel, majd felderülve és megtisztulva távoztak. Tenzin Namdag roppant szívélyes, kerekded ember, és miután végigkalkulálta a templomon, szobájába invitál. Könyvei között feltűnik egy orosz–kínai nagyszótár és a *Popol Vuh*, a maja-kicse indiánok szent könyve. Multikultúra, immár mindenütt. Lehet, hogy hamarosan az összehasonlító, alkalmazott sámánizmusnak is lesznek itt iskolái?

Változások más téren is mutatkoznak. Norbu úr lakásán, ahová telefonálni tértem be, a gyerekhad éppen a katódsugárzást kontemplálta. Amikor másodjára mentem, a japán thrillert már egy amerikai cserélték a videón. USA über alles. A vezető világhatalom mitológiája mindenütt hat. És a legváratlanabb helyeken láthatni epifániákat. (A menekültközpont melletti kocsmát, ahová a visszaúton térünk be, egyetlen Rambo-kép ékesíti.)

A tibeti és a technikai sokszorosítás

A buddhisták a sztúpák, templomok körül elhelyezett tömérdek kisebb és a nagyobb imamalomra, valamint különféle médiumokra és mediátorokra bízzák imáik és fohászai sokaságának közvetítését. (Az idősebb tibetiek kezében gyakran látni hordozható, állandóan forgó imamalomokat is.) E tradicionálisnak tekinthető mechanikusság, valamint a sokszorosítás (a kisebb-nagyobb plasztikák vagy tapétamintára emlékeztető falfestmények majd minden templomnak részei) elég esendővé teszi őket a *technikai sokszorosítás korának* tünetjeivel szemben. A sokaság, a tömegesség amúgy is az ázsiai világ alapvonásának tűnik. (Nemcsak a születések, hanem az újjászületések is tömegek.) Errefelé a „pantheon” is tömegekkel teli: különféle istenek, manifesztációk és démonok sokadalma népesíti be. Ilyen kontrasztban még inkább szembetűnő „a bibliai szintér tökéletes egyszerűsége” – amiről Northrop Frye ír az *Isten kettős látomásában*.

A nyugati technológiák, eljárások és berendezések különösebb tartózkodás és mindennemű szervesítés nélkül terjednek. Az önkéntelen ellenállás jelei csak a kivitelezésben mutatkoznak: az egyenesek, síkok, derékszögek, egyáltalán a gépies geometria ignorálásában. Újabb építményeiken, szintúgy az iparilag előállított tárgyakon a hozzávetőlegesség uralkodik: a horpadt felületek, a görbült egyenesek, valamint a viszonylagos illesztések. (Az ajtók

alig csukhatóak, az ablakok résein éjjelente dől be a hideg – ami télen ott is eléggé érzékelhető.)

Bakhtapur főterét odaérkezésünkkor éppen lezárták: francia reklámfilmeket forgatnak: egyszer, kétszer, majd harmadszor is egy autó porzik át a kulisszává változott varázslatos középkori városkán, melynek téglapületei már pár száz éve málladoznak. A hosszú főutcán hangokat gyűjtök. Lepkeháló helyett rafinált kis rögzítőbe fogom, és hazaviszem az errefelé jellemző neszeket. Célzottan behallgatok az utcai vízköpők csobogásába, a gyerekek zivajgásába, a boltokban folyó beszélgetésekbe.

Fülhallgatón keresztül erősebbnek tetszenek a hangok, és élesebben hallik helyi színezetük. Mégis, mintha messzebből jönnének: a berendezésekből vont fal hatása ez. Amikor közvetítő kerül a közvetlen és közém, az bizony távolságot teremt. Távolság pedig közvetítő nélkül is vastag rétegekben van körénk vonva: közel hajolva is kívül marad az ember ezen a világon. Mintegy láthatatlan burokként követ és vesz körül az a kultúra, amelyből kijöttem – és ahová kisvártatva visszatérek. Az utazó attól utazó, hogy nem áll meg, és nem telepszik le. Átvonul helyeken, elmegy emberek ezrei mellett, de nem is igen tehet mást.

„Vannak utazók, akik nem is tudják már, hogy utaznak” – írja Rageot 1920-ban. Esetemben ez a veszély nem fenyeget. Egyébként is vannak olyan helyek, amelyek tapinthatóvá teszik a távolságot. Pashupatinathban például, ahová népáli túránk utolsó napján mentünk, több ilyen is akadt: a fehér templomegyütteséről nevezetes helység egy folyócska partján áll; amikor odaérünk, a gathon éppen egy halottat égetnek, hozzátartozói körülötte kuporognak. Arrébb, a sekély folyóban látni egy másik máglya üszkösödött maradványait.

A nagy hindu szentélybe ugyan nincs bejárás, de udvarára belátni: elképesztő méretű arany bikaszobor áll a közepén. Mivel az aranyborjú e jókora rokonát háttal a bejáratnak helyezték el, emberfejnyi herezacskója is jól látható.

A bibliikus kor e különös, közvetett emlékének közelében zene ütötte meg a fületem. A hangokat követve hirtelen megint a középkori képekről ismerős környezetbe kerültem: az ashram, amibe beléptem, afféle öregek otthona volt. Balra nyílt a férfiak terme, jobbra a nőké; a földön sűrűn egymás mellett fekvőhelyek, a fölöttük feszülő köteleken ruhák, nagy sűrűség, intenzív szagok. Páran már feküdtek, a legtöbben a teraszon üldögéltek, és a zenészeket hallgatták.

Másnap ugyan egy heveny ételmérgezés levert a lábamról, de este már Delhibe indultunk, hogy onnan továbbálljunk legfőbb úticélunk felé.

Delhiből Dharmsalába

nem olyan egyszerű eljutni. Miután a kitűnő szervezőkészű keleti embereink elkutyázták a vonatjegyünket, nem maradt más lehetőségünk, mint hogy kocsit fogadjunk. A tibeti rezidencia elé kisvártatva be is futott egy *Ambasador* márkájú batár, ami ránézvén egy régi londoni taxi és egy Pobjeda tökéletlen kereszteződésének tetszett. Elgyötört vezetőjét többen ittasnak találtuk; vérvörös szemei, szintúgy sajátos lehelete e feltevés mellett szóltak. Végül, alig lévén más választásunk, mégiscsak felfogadtuk. A magunk részéről Isten kezére, buddhista barátaink részéről segítő szellemekre bízva sorsunkat, nekiindultunk

az éjszakának. A hathatós oltalom nélkülözhetetlennek is bizonyult, mert nem tudtuk, mire vállalkozunk: az India országútjain zajló forgalom még üldözésemes *road movie*-k láttán sem egykönnyen képzelhető el! Éjjel egykor is elképesztő sűrűségben özönlenek a teherautók és a buszok – kontinensnyi, előrehaladottan industrializált, és vasúttal alig behálózott ország legfőbb szállításközéi. A vezetők errefelé íratlan szabályokhoz sem tartják magukat; balról és jobbról is egyidejűleg előznek, s mivel szemből is ilyen szigorú szabálykövetők jönnek, nemegyszer előfordul, hogy 4-5 jármű kerül egymás mellé a kétsávos úton... Ahol azért gyalogosok, tehenek, kerékpárosok is szép számmal akadnak. (Ráadásul errefelé takarékosak a népek, ezért a fények használatától még akkor is gyakran eltekintenek, ha van működőképes lámpájuk.) Ilyes tapasztalatokkal eltelve jobbnak láttam, ha szemet húnyok, s alszom, amíg csak lehet...

Vezetőnk a 13 órás út alatt meglepően jól állta a sarat az olykor úttalanná vált úton (a magasabban fekvő völgyekben helyenként a monszun idején lezúduló víz hidas-tul elmosta az utat; útnak csak a kiszáradt folyómeder maradt). Mindemellét hitbuzgó hindunak bizonyult: a szent helyek mellett elhaladva fohászra emelte kezeit, és fejet hajtott; közben még csak nem is fékezett...

Dharmasala hegyre épült város; utcái a meredek oldalakra felkúszó szerepentinek szövedéke. Észak felől a Himalája (= a hó otthona) havas csúcsai látszanak; a tibetiek úgyszólván otthon vannak, jóllehet a területet a hatvanas években az indiai kormányzat adományozta a menekülteknek – igaz, mások talán meg sem élnének rajta. Itt, az emigráns kormány és a Dalai Láva székhelyén, most mintegy hatezer tibeti él. Látni ugyan őslakosokat és kasmíri kereskedőt is (feltűnően magas, szép szál emberek), de számuk elenyésző.

A méretek szerények, mintául szolgálhatnának vajahány álladalom számára: a parlament és a minisztériumok mind egymeletes, villányi épületek. A város ma a tibeti kultúra központja, az itteni könyvtárba gyűjtötték a kínai megszállók pusztítása elől kimenekített könyveket. Sok kolostort látni; az egyik tetőteraszán éppen társasjáték folyik: a szerzetesek a királynő nevezetű játékot játsszák, ami a billiárd korongosított válfaja, és mindenfelé úzik.

Ó

szentsége, a Dalai Láva rezidenciája, ahová csak alapos motozás után jutunk be, annyiban különbözik a többi épülettől, hogy nagyobbacska kert veszi körül. A fogadóhelyiségben a vendégek tiszteletére fűtenek, máshol mindenütt hideg van. (A szerzetesek „belső fűtéssel” élnek; a fiatalabbak azon versengenek, ki képes egy éjszaka alatt a legtöbb lepedőt nedvesre izzadni...)

Kisvártatva, titkárai társaságában, megérkezik őszentsége. Buddhista barátaink elvégzik leborulásait; a bemutató, a kézzelírások és az ajándékok átadása után kezdetét veszi a beszélgetés. Bár a légkör derűs, a jelenlévők száma, továbbá az idő kimértsége miatt a konverzálás némileg sajtótájékoztató jellegű. Amit tartalmi mozzanatok is meg támogatnak: a mondottak egy része mintha kizárólag nyugati vevőkészülékekre lenne kalibrálva – ami persze némi képp érthető, hiszen őszentsége jól ismeri a nyugati közönség és a médiumok kapacitását...

Amint a fogadóóra lejár, a titkárok egyre erőteljesebben sürgetik távozásunkat, fél órával azonban mégiscsak sikerül megnyújtani a beszélgetést. Búcsúzáskor fehér áldáskendőket kapunk, és a kertben csoportkép is készül.

Este útra kelünk; felszállás előtt a kalauz a *dzsalam* szóval utal indulásunkra, amit a honi ind kisebbség közvetítése jóvoltából érteni vélek: menjünk.

A hideglelős busztúrát túlélve, másnap reggel már Újdelhiben vagyunk.

A világváros ébredszik, a parkokban jógáznak. A fák tetejéről helyenként kopasz nyakú keselyűk figyelnek. Karácsony napja van, de ennek itt nincs jelentősége; ahogy a vasárnapoknak sincsen. (A gyarmatosítók hozták, azóta a helybeliek is hozzászórtak valamelyest, és a hivatalok zárva tartanak.)

A hazai mamutok és a multinacionális cégek sokemeletes székházai éles ellentétben állnak a vidék lapos és szegényes városkáiból hozott friss emlékképekkel. Szintúgy a villanegyeddél, ahol még az angol koloniális pompa és nyugalom érzik. Itt lelünk rá a magyar kultúrközpont, s benne szívélyes fogadtatásra. Így aztán a karácsonyestét is vendéglátóinkkal és barátainkkal töltjük. Éjjéltájt beszélünk a Jumbóba, amelyen talán harmincan lehetünk. Az üléseken keresztben elheveredve hagyjuk hátra Indiát.

Eszembe jut Karátson Gábor, akivel Pécs felé menet beszélgettünk a távol-keleti vetületekről: arról, ahogy a kontinensek eltérő domborzata és éghajlata a földlakók számára különböző adottság- és lehetőségmezőket jelentenek meg – egy közös közép, az élehető Föld különböző vetületeit –, úgy a „spirituális geográfia” is egyetlen éltető centrum – többnyire „kontinentális” tömbökké rendeződő, komplementer – vetületeit és azok változatait mutatja. Melyek a szólítások és válaszok szövevényes és kifürkészhetetlen története során más-más irányokba fejlődtek, más-más aspektusokat mélyítettek el, más-más vermekbe estek bele. Ezért is lehet ebben az egybehálózott jelenben mondandójuk egymás számára – anélkül, hogy ezenközben el kellene szakadniuk „kontinentális” alapzatuktól, és belemosódnának a „New Age” szinkretikus zanzájába...

Köszönet

BETHLENFALVYÉKNAK
KELÉNYI BÉLÁNAK
KOTÁNYI ATTILÁNAK
CHOPE PALJOR TZERINGNEK

A jugoszláv válság politikusai

WARREN ZIMMERMANN

Nem sokkal azután, hogy ki-
neveztek az USA új és – mint utóbb kiderült – utolsó ju-
goszláviai nagykövetévé, 1989 elején felkerestem Lawrence
Eagleburgert, a hivatalba lépő Bush-kormány külügyminis-
ter-helyettesét, akinek kinevezését a Szenátus akkor
még nem szentesítette. Ideiglenes irodája a fényűző kül-
ügyminiszer-helyettesi hivatal apró hátsó szobájában volt.
Amikor rátaláltam, éppen cigarettázott, bár asztmája mi-
att eltiltották a dohányzástól.

Larry Eagleburger egyike a legjobb Balkán-szakértők-
nek. Ő is kétszer szolgált Jugoszláviában. Ő is szerette ezt
az országot és az ott élő embereket. Nagyon hasonlóan lát-
tuk a helyzetet.

1989-re a világ drámai változásokon ment keresztül.
Befejeződött a hidegháború, és felbomlott a Szovjetunió.
A kelet-európai országok elszakadtak Moszkvától, és nyu-
gati típusú rendszereket hoztak létre, élükön Magyaror-
szággal és Lengyelországgal; Csehszlovákia is hamarosan
követte őket. Eagleburger és én egyetértettünk abban,
hogy a Belgrádban és a többi köztársaság fővárosában tett
bemutatózó látogatásaim során új álláspontot kell képvisel-
nem. Az USA többé már nem tulajdonít Jugoszláviának
olyan geopolitikai fontosságot, mint a hidegháborúban.
Akkor ugyanis a Joszip Tito marsall vezette Jugoszlávia a
Szovjetuniótól való függetlenség modelljévé vált, egy po-
litikailag nyitottabb és gazdaságilag kevésbé centralizált
kommunizmus modelljévé.

A jelenlegi Jugoszláviát azonban Lengyelország és Ma-
gyarország gazdaságilag és a politikai nyitottság szempont-
jából is már jócskán túlszárnyalta. Ráadásul az emberi jog-
ok tekintetében, melyek egyre fontosabb szerepet játszo-
tak az USA politikájában, Jugoszlávia megítélése nem volt
igazán kedvező, különösen Koszovo területén nem, ahol az
önkénteskedő szerb vezetés szisztematikusan megfosztotta
az albán többséget alapvető polgári szabadságjogaitól. Be-
mutatókozásom során végül biztosítanom kell majd Jugo-
szláviát arról, hogy az USA továbbra is az ország egységét,
függetlenségét és területi integritását támogatja. Hozzá
kell tennem azonban, hogy az USA csak a demokrácia
kontextusában támogatja az egységet: az erőszakkal létre-
hozott vagy fenntartott egységet viszont szigorúan eluta-
sítja.

Huszonegy évi távollét után 1989. március 9-én érkeztem
meg feleségemmel együtt Belgrádba. Nem sokat változott az

emlékeimben élő poros, félig szláv, félig török városhoz ké-
pest. A gyönyörű gesztenyefák árnyékolta kávéházi terasz-
kon még mindig politizáltak az emberek. A mi megváltozott,
az a szerbek politikája volt. Szlobodan Milosevics, egy ambi-
ciózus és könyörtelen kommunista pártfunkcionárius, aki
már évekkal ezelőtt kikönyökölte magának a hatalmat, 1989
elején Koszovóra koncentrálna minden erejét.

Koszovo a szerbeknek olyan, mint Jeruzsálem a zsidók-
nak – a szent ősi város. A háború utáni időkben a lakos-
ság 90%-át kitevő albánok domináns pozíciót szereztek a
területen. Milosevics igyekezett visszaszerezni a vezető sze-
repet, és csöppet sem aggódott amiatt, hogy ez alkotmány-
ellenes. A kommunista apparátus megfélemlítő erejét arra
használta fel, hogy leváltassa vagy legalábbis gyanúba ke-
verje a Koszovót kormányzó vezetőket. A bürokrata párt-
hivatalnokok helyére szerbeket vagy simulékony albáno-
kat ültetett. Ilyen volt Rahman Morina, akinek az ingéből
mindig csavarni lehetett volna az izzadságot. Korai szívro-
ham vitte el, melyet kétségkívül a stressz okozott. A Ko-
szovóra vonatkozó üzenet, melyet Eagleburgerrel együtt
dolgoztunk ki, nagyon egyszerű volt: ha Jugoszlávia to-
vábbra is meg kívánja őrizni az USA-val fennálló szoros
kapcsolatát, akkor véget kell vetnie az emberi jogok soro-
zatos megsértésének. Ezt az álláspontot természetesen
örömmel fogadták a koszovói albánok, de a szlovénok is.
Szlovéniában úgy vélekedtek, hogy a koszovói események
Milosevics diktatúrájának égbekiáltó bizonyítékai.
Milosevics viszont személyes sértésnek vette kritikámat.
Később erre hivatkozott, amiért közel egy évig nem volt
hajlandó találkozni velem.

A történelem megszállottjai

A Jugoszláviát szétzúzó események középpontjában
Milosevics Szerbiája állt. A szerbek természetüknél fogva
tehetséges, de lázadó emberek, akik ösztönszerűen vonzó-
dnak az amerikaiakhoz, részben, mert hasonlóképpen bőbe-
szédűek, részben azért, mert mindkét világháborúban szö-
vetségesként harcoltak. A szerbek tragédiája az, hogy a sa-
ját történelmük megszállottjai, a múltban élnek, és nem a
jövőben. A balkáni értelmiségiek egyre inkább a naciona-
lizmus zászlótartóivá válnak. Szerbiában ez már a fetisiz-
mus határait súrolja.

A szerbek komor, paranoiás, szerbcentrikus nézeteket
vállanak a múlttól, amelyből egyenesen következik, hogy
a jelen problémáért bárki más okolható, csak éppen ők

Az írás eredetileg a *Foreign Essays* (USA) 1995 március-áprilisi
számában jelent meg *The Last Ambassador* címmel.

maguk nem. Valamelyest igazolható a Titóval szembeni ellenérzésük, hiszen meggyőződésük szerint nagy lélekszámú nemzetiségük (az egykori Szovjetunió orosz lakosságához hasonlóan kb. 40%) és történelmi küldetésük miatt nagyobb szerep illette volna meg őket a háború utáni Jugoszláviában, mint amekkorát Tito biztosított nekik. Tito halálakor elkerülhetetlen volt egy olyan nacionalista szerb vezető előretörése, aki megtorolja a népén elkövetett gaztetteket. A tragikus az volt, hogy éppen Szlobodan Milosevics töltötte be ezt a szerepet.

Miután letelt az 1989 tavaszától számított egy év, amely alatt Milosevics „hagyott főni a saját levemben”, alkalom volt alaposan kiismerni őt. Sokszor folytattunk hosszas vitákat, melyek közül azonban egyik sem volt igazán tartalmas. „Nézzé, Mr. Zimmermann”, mondogatta, „csak mi, szerbek hiszünk igazán Jugoszláviában. Nem akarunk elszakadni tőle, mint a horvátok és a szlovének, és nem is akarunk iszlám államot létrehozni, mint a boszniai muzulmánok. Mi vagyunk az Önök igazi szövetségesei.” A koszovói helyzetről egyértelműen vélekedett: „Koszovo mindig is szerb terület volt, kivéve egy rövid időszakot a második világháborúban. Mi mégis megadtuk nekik a lehetőséget, hogy saját kormányuk, parlamentjük, nemzeti könyvtáruk és saját iskoláik legyenek.” (Ezek közül az állítások közül akkor egyik sem volt igaz.) „Még saját tudományos akadémiát is kaptak. Na és maguk, amerikaiak, adtak maguk tudományos akadémiát a négereiknek?”

Milosevics nagyon pozitív benyomást kelt azokban, akik nem rendelkeznek elegendő információval ahhoz, hogy meg tudják cáfolni a gyakran valótlan állításait. Jó néhány amerikai szenátor és kongresszusi képviselő kiáltott fel ekképpen az irodájából kifelé jövet: „Mit akarsz, nem is olyan rossz, mint amilyenre számítottam!” Az egyik kongresszusi képviselő még egy fehér házbeli reggelire is meghívta. Milosevics tudja, hogyan kell bánni az amerikaiakkal. Nyugatiásan öltözködik (bankárként meglehetősen hosszú időt öltött New Yorkban), whiskyt iszik és olasz szívt szív. Rózsás orcája nem illik a keményfiús image-be, és tényleg komoly erőfeszítésébe kerül, hogy kellőképpen férfiasan fessen a közszerelőseken. Kellemes és udvarias. De van egy másik oldala is.

Milosevics autokrata funkcionáriusként kezdte a karrierjét. Oly módon ragadta magához a szerb párt vezetését, hogy elárulta Ivan Sztambolicsot, azt az embert, akinek politikai pályafutását köszönhetette. Ő maga szervezte meg Sztambolics kizárását a pártból. Milosevics opportunist, nem ideológus, a hatalomvágy és nem a nacionalizmus irányítja. Faust módjára lepaktált a nacionalizmussal, hogy ily módon szerezhesse meg és tarthassa meg a hatalmat.

Félelmetesen hideg ember. Sohasem láttam, hogy egy kicsit is megrendült volna a szenvedés láttán, az ő szemében az emberek csak csoportok (szerbek, muzulmánok), sőt absztrakciók. Sohasem hallottam egyetlen együttérző szavát sem. Ezzel a hidegséggel magyarázható, hogy Milosevics képes volt megbocsátani, sőt bátorítani, megszervezni a szerb lakosság által a boszniai háborúban elkövetett borzalmas gaztetteket. Kétszínűsége mutatkozik meg abban, ahogyan a szerbek koszovói tetteit vérlázító módon, teljesen elferdítve magyarázza. Számára az igazság értéke viszonylagos: csak akkor él vele, ha az a céljai elérését szolgálja.

Amikor az 1980-as évek végén Szlovénia függetlenségi törekvései miatt a jugoszláv egység veszélybe került,

Milosevics az egység apostolának szerepében tetszelgett. Természetesen nem az önmagában vett egység érdekelte, hanem egy olyan, szerbek által uralt egység, amelyet a Jugoszláv Néphadsereg segítségével akart fenntartani: a hadsereg tisztai állományának több mint fele szerb nemzetiségű volt. Amikor pedig fölismerte, hogy a széthulló Jugoszlávia többé már nem foglalhatja magában az összes szerb lakta területet, akkor úgy határozott, hogy ezt a szerepet majd Szerbia fogja betölteni. Horvátország, Bosznia, Montenegró és lehetőleg Macedónia szerb lakosságát – persze az általuk lakott területekkel együtt – egy Milosevics vezette „Jugoszláviává” kell egyesíteni. Kissé gúnyosan hangzott, hogy minden szerbnek joga van egyetlen független államban élni.

A vészhelyzet forgatókönyve

Amióta csak kineveztek jugoszláviai nagykövetté, mindvégig azon igyekeztem, hogy az USA belgrádi nagykövetségén és a zágrábi konzulátuson dolgozó tehetséges és jól képzett hivatalnokokat rávegyem egy esetleges „vészhelyzet-forgatókönyv” kidolgozására. A vészhelyzet természetesen az ország széthullását jelentette. Tudattuk Washingtonnal is, hogy Jugoszlávia felbomlása békés úton semmiképpen nem mehet végbe. Mi egy laza egység megtartását szorgalmaztuk, természetesen a demokratikus fejlődés támogatása mellett. Jugoszlávia új miniszterelnöke, Ante Markovič, egy dinamikus horvát, aki a gazdasági reform és a nyugati politika elkötelezett híve volt, mindkét célkitűzésünket támogatta. Az USA támogatásáról biztosította őt és igyekezett rávenni a nyugat-európai kormányokat, hogy kövessék a példáját.

A Kongresszusban ez a politika Robert Dole szenátor heves kritikájával találkozott. A bírálat szerint e széthulló ország egységének támogatása hibás politika, mert támogatja Milosevics törekvéseit, és megnehezíti a Szlovéniában és Horvátországban éledő demokratikus erők kibontakozását. Dole-ék nem látták, hogy a demokratikus egység támogatása Markovičot és nem Milosevicset segítette, hiszen Milosevicsnek esze ágában sem volt demokratikus reformokon nyugvó egységet létrehozni. Végül Jugoszlávia felbomlása valóban háborúhoz vezetett (és a szerb területek megnövekedéséhez), ami végképp bebizonyította, hogy egység és demokrácia a jugoszláv sors szíami ikrei. Az egyik elvesztése a másik szükségszerű halálát vonja maga után.

1990 januárjában a Tito által létrehozott kommunista párt végleg kimúlt, a heves viták miatt elnapolt pártkongresszust már soha többé nem hívták össze újra. Jugoszláviában megtartották az első demokratikus választásokat. Először a két leginkább Jugoszlávia-ellenes köztársaságban, Szlovéniában és Horvátországban voltak választások. Az év végére a négy déli köztársaság is felzárkózott. Még a szerb kormány is választásokat írt ki, annak ellenére, hogy Milosevics többször hangzatosított álláspontja szerint Szerbia igényeit az egypártrendszer sokkal inkább kielégítené.

A köztársaságok választásai katasztrofális eredményt hoztak azok számára, akik még remélték, hogy egy demokratikus Jugoszlávia egységes maradhat. Jugoszlávia szintjén nem is lehetett kire szavazni, hiszen Markovič miniszterelnöknek nem sikerült kiharcolnia a szövetségi választások kiírását. Az emberek elfojtott indulataikat úgy élték ki, hogy a nacionalistákra szavaztak. Végül a szavazásból az

etnikumokhoz való lojalitás próbája lett. Macedónia kivételével mind az öt köztársaságban etnikai pártok kerültek hatalomra.

Elszabadult nacionalizmus

Miután szinte mindenhol a nacionalisták kerültek hatalomra, a választások végképp kioltották a demokrácia reménysugarát. A nacionalizmus természeténél fogva barátságtalan, antidemokratikus és szeparatista irányzat, hiszen egyetlen etnikai csoport hatalmát hirdeti az összes többi felett. Ha a választások megrendítették a Jugoszlávia fennállása szempontjából oly fontos demokráciát, akkor szükségszerűen megrendítik majd az egységet is. Meglátogattam mind a hat köztársaságot, hogy felmérjem az új helyzetet és megismerjem az új vezetőket. Tapasztalatom szerint nemcsak az ország szakadt különböző hatalmi központokra, de az egyes helyi régiók is kialakították a maguk saját ideológiáját. Elérkezett a vegytiszta nacionalizmus ideje.

A szlovén nacionalisták hatalomra jutásuk után röviddel megszakították az összes még fennálló politikai és gazdasági kapcsolatot Szlovénia és a jugoszláv kormány közt. Mellesleg a szlovén szeparatista nacionalizmus Jugoszláviában egyedülálló volt: nem követelt áldozatokat, és nem szított ellenségeskedést. Csak azt akarták, hogy hagyják őket békén. Erényük a demokrácia volt, bűnük viszont az önzés. Elszakadási törekvéseik során egyszerűen nem vettek tudomást arról a 22 millió jugoszlávról, akik nem szlovének voltak. Részben ők is felelősek azért a vérfürdőért, ami az elszakadásukat követte.

Egyik jugoszláv köztársaság sem alakult át annyira az 1990-es választások után, mint Horvátország. A Horvát Demokratikus Unió májusi elsöprő győzelme a kérlelhetetlen nacionalista Franjo Tudjmant ültette az elnöki székbe. Csak a választási győzelmét követő reggelen találkoztam vele először, korábban ugyanis a választási kampányában elhangzott szélsőséges megnyilvánulásai miatt inkább elkerültem. Ha Milosevics dörszölt szélhámosra emlékeztem, akkor Tudjman inkább egy merev osztályfőnökre hasonlított. Valaha tábornok és kommunista volt, akit Tito idejében kizártak a pártból, és kétszer csuktak börtönbe nacionalizmus miatt. Visszafogott, fémkeretes szemüveg, egy természeténél fogva mogorva arcon. A szája időnként ideges vigorra húzódik, vagy éppen örömtelen nevetésre. Első találkozásunkkor mérhetetlen megvetéssel bánt az öt kísérő kollégáival. Aztán hirtelen, még ott helyben, kettőjüket magas beosztású hivatalba nevezte ki. A kollégák igencsak megrökönyödtek, hogy erre az ünnepélyes aktusra az amerikai főkonzul reggelizőasztalánál került sor.

Tudjman kissé ingerült lett, amikor a választási kampányban elhangzott egyik kijelentéséről kérdeztem, miszerint nagyon örül, hogy a felesége nem szerb és nem is zsidó. Tízperces védekezésbe kezdett, melyben hangsúlyozta az etnikumokkal szembeni emberiségét, és kiemelte többek közt, hogy a legjobb barátai közül jó néhány szerb. Hasonló megértést a zsidókkal szemben nem tanúsított ugyan (korábbi írásaiban sem), mégis ígéretet tett a zágrábi zsidó közösségnek a második világháborúban horvát fasiszták által lerombolt zsinagóga helyreállítására. Ezt az ígéretét be is tartotta.

Miloseviccel ellentétben, akit a hatalomvágy irányít, Tudjman a nacionalizmus megszállottja. Elnökségének ideje alatt többször súlyosan megsértették a Horvátország

lakosságának 12%-át kitevő szerbek alapvető jogait. Elbocsátották őket a munkahelyükről, hűségükü letételére kényszerítették őket, megtámadták otthonaikat, tulajdonukat. Csak ültem Tudjman ebédasztalánál, és hallgattam, ahogy miniszterei a lehető legrasszistább kifejezésekkel sorra gyalázzák a szerbeket. Ő nem kapcsolódott be, de nem is állította le őket. A sajtószabadságot is elnyomta, legalább annyira, mint Milosevics.

Tudjman egyetlen erénye, amely megkülönbözteti Milosevicstől, az, hogy nagyon szeretne igazi nyugati típusú államfővé válni. Ezért aztán figyelemmel kíséri a Nyugat véleménynyilvánításait és kritikáit, és gyakran meg is próbál azok szerint eljárni. Ám Tudjman mégis intoleráns, szerbellenes és autokrata. A horvát nacionalizmus érthetővé teszi, hogy miért utasítja el annyi horvátországi szerb a horvát vezetést, és hogy az egykori Jugoszlávia területén miért éppen a horvátok és a szerbek közt feszül a legmélyebb ellentét.

1990-ben a Milosevics vezette nacionalizmus még agresszívabbá vált. A Szerbián kívül élő szerbek már nem elégedtek meg jogaik védelmével. Most már birtokolni és irányítani is akarták a területet, amelyen éltek, tekintet nélkül a szuverenitás elvére. Ezek mögött a szerb követelések mögött nem állt semmiféle következetes elmélet.

Ahol a szerbek kisebbségben voltak, mint Koszovóban, inkább a történelemre, mintsem a számszerű többségre hivatkoztak, amikor a kormányzás jogát maguknak követelték. Ahol viszont hasonló történelmi jogokra nem lehetett hivatkozni, mint a horvátországi Krajina területén, ott éppen a többség jogára alapozták. Mint később kiderült, Milosevicnek ez az ágában sem volt a koszovói albánoknak megadni azt a többségi jogot, amelyet a szerbek Horvátországban és Boszniában maguknak követeltek.

Az 1990 decemberében megtartott szerb választások során Milosevics a nacionalizmusból lakmuszpapírt várt: aki nem őrá szavazott, az nem jó szerb. A Milosevics vezette, még mindig működőképes kommunista apparátus felső vezetése és a majdnem teljes hírfárlat teljesen szétmorzsolta a szerb ellenzéket. Milosevics gyanús, de meggyőző győzelmet aratott.

Az albán nacionalizmus, akárcsak a horvát, bizonyos fokig válasz volt Milosevics agresszív taktikázására. Ahogy a szerbek egyre erősebben próbáltak nyomást gyakorolni, az albánok annál inkább ellenálltak. Bojkottálták a szerb választásokat is, pedig az USA felhívta a figyelmüket arra, hogy egy parlamenti kisebbség kezében is lehet jelentős politikai hatalom. Milosevics keménykezü politikája következtében az albánok egy olyan ösvényre tértek, amelyen egyedül a szerbektől való függetlenedés felé vezetett az út.

1990 decemberére már kevés olyan koszovói albán lehetett találni, aki ne akarta volna Koszovo függetlenedését vagy Albániához való csatlakozását. Ebben az ingatag helyzetben igyekeztem rávenni Milosevicset, hogy találkozzam a visszafogott és jó benyomást keltező albán vezetővel, Ibrahim Rugovával, aki a békés megegyezés híve volt. Rugova ráállt a találkozóra, Milosevics viszont visszautasította azt, miután a következőket kérdezte a közel kétfélmillió albán közösség vezetőjéről: „Ugyan kiket képvisel?”

A szerb ellenzék legérdekesebb figurája Vuk Drasković volt, egy hivalkodó és tehetséges író, aki szerb szélsőségesként lépett a politika színpadára. Ótestamentumi szakállt viselt, rasszista ideológiákat vallott, és mindenben olyan volt, mint egy szerb paraszt. Viszont ahogy megvetette a lábát a politika világában, egyszerre csak a nyitott politi-

kai rendszer és a szabad sajtó elkötelezett védelmezőjévé vált. 1991. március 9-én, tehetségét felhasználva megszervezett egy belgrádi tömeggyűlést, ahol az emberek Milosevics sajtó feletti hatalma ellen tüntettek. A rendőrség és a katonaság ügyetlenkedése két ember halálához vezetett (egy tüntető és egy rendőr), Draskovićot pedig letartóztatták, és rövid időre börtönbe zárták.

Jugoszlávia egykori köztársaságaiban számos új ellenzéki figura szállt szembe a nacionalizmussal. Meg is fizették az árát: kifosztott iroda, bombamerénylet, verés, letartóztatás jutott nekik. Maximális támogatás mellett nyugati emberjogi csoportok számos ellenzéki szervezetnek és kiadványnak próbáltak segítségére lenni. Ez a befektetés hosszú távon meg fog térülni. Ezek a segítségre szoruló emberek és akik majd követni fogják őt, annak a bizonyos „másik Szerbiának” és „másik Horvátországnak” a részei, amely majd fel fogja váltani a mostani nacionalista hisztériát.

Milosevics és Tudjman egyaránt képtelenek voltak fel fogni, hogy mi miért foglalkozunk annyit a meggyilkolt, megkínzott, meggyalázott vagy meggyötört emberekkel. Milosevics türelmesen végighallgatott, majd megkérdezte: „Miért vesztegeti az idejét ezekre az egyénekre, akiknek a nagy része amúgy is bűnöző? Gondoljon csak a szerbekre, akiket mint népet éveken keresztül gyötörték.” Tudjman gyakran gerjedt haragra, ha meg mertem említeni, hogy a horvát hatóságokra sem lehet éppen rámondani, hogy a demokrácia modelljei. Amikor elszámoltatásra került a sor, Milosevics sohasem tudott eredményeket felmutatni, míg Tudjman elvéte igen.

Manőverek a tizenegyedik órában

1991 volt Jugoszlávia fennállásának utolsó éve, amikor is végignézhettük, hogyan bontakoznak ki a különböző nemzetek egyoldalú és konfliktusgerjesztő nacionalista stratégiái. Szlovénia, miután az 1990 decemberében megtartott népszavazáson egyértelműen a függetlenség mellett tette le a voksot, bejelentette, hogy 1991 júniusában kiválik a közösségből, ha addig nem sikerül létrehozni egy laza konföderációs megoldást. A szlovén politikát téve meg saját köztársasága jövőjének zálogául, Tudjman kijelentette, hogy Horvátország azt fogja tenni, amit Szlovénia. Milosevics is felmérte, hogy Jugoszlávia felbomlása jó alkalom arra, hogy az összes szerbet egy független államba lehessen tömöríteni. A boszniai vezető, Alija Izetbegović viszont azzal érvelt, hogy Jugoszlávia fennmaradása bizonyos szempontból életfontosságú Bosznia fennmaradásához.

Izetbegović egy barátságos, tiszteletteljes és örökké aggodalmaskodó ember volt, aki elég nehezen viselte a vezetői státusszal járó terheket. Elkötelezett muzulmánként, de soha nem szélsőséges módjára harcolt a többnemzetiségű Bosznia fennállásáért. A sors fintora, hogy éppen Milosevics és Tudjman voltak azok, akik a boszniai szerbek és horvátok muzulmánoktól való elszakadásáért küzdve, filozófiai alapot teremtettek egy elkülönült muzulmán egység létrehozásához.

Bosznia erősen keveredett, többnemzetiségű állam volt. Ebben a köztársaságban kötötték a legtöbb vegyes házasságot. Bár a XV. századi török megszállás óta történelme nem volt véresebb, mint Angliáé vagy Franciaországé, a második világháborúban mégis itt volt a legszörnyűbb öl-

döklés. Izetbegović tömören közölte velem: „Ha Horvátország függetlenné válik, Boszniát el fogják pusztítani.”

1991 elejére az egységes és demokratikus Jugoszlávia táborogatói egyre inkább elszigetelődtek. A Jugoszlávia felbomlásával legtöbbet veszítő két államfő – Alija Izetbegović Boszniából és Kiro Gligorov Macedóniából – konföderációs megoldást javasolt, akár még az eddiginél is lazább konfigurációban. Milosevics egyetértést színelte, a horvátok és a szlovének viszont elutasították a tervet, arra hivatkozva, hogy az túlságosan nagy hatalmat adna a központi kormányzat kezébe.

Ebbe az időszakban a Jugoszláv Néphadsereg (JNA a szerb-horvát rövidítés szerint) fontos politikai szereplővé vált. Rendszeresen találkoztam Veljko Kadijević tábornokkal, a honvédelmi miniszterrel, akit mogorva, keserű embernek ismertem meg. A szlovénekről és a horvátokról ellenszenvvel beszélte, a németek hallatán viszont egészen paranoiás düh fogta el, mert meg volt róla győződve, hogy a Balkánt a Negyedik Birodalom részévé akarják tenni. A JNA nagy tradícióval büszkélkedhetett: Tito partizán harcosai sikeresen szálltak szembe a németekkel a második világháborúban. Európa ötödik legnagyobb hadseregét, melyet a Szovjetunió és az óriási hazai hadiipar bőségesen ellátott fegyverekkel, sokan Jugoszlávia legfontosabb összetartó erejének tartották. A többségében szerb tisztikar azonban, amint az események választásra kényszerítették, természetesen Milosevics mellé állt.

A JNA hamarosan összeütözközésbe került az elszakadó köztársaságokkal. Horvátország és Szlovénia egyaránt megpróbálta felállítani a saját haderejét, ezért felszólította fiait, hogy dezertáljanak a JNA-ból. A JNA teljesen megvadt az új köztársasági hadseregek burjánzását látva. „Mondja, az USA-nak hány hadserege van?”, tajtékzott Kadijević. 1991 elején a JNA megpróbálta rávenni a jugoszláv elnökséget – egy nevétségesen gyenge, kollektív, nyolc államfőből álló szervezetet –, hogy hirdessen szükségállapotot, és engedélyezze, hogy a JNA lefegyverezhesse a szlovén és a horvát csapatokat. A demokratikus beállítottságú macedón és szlovén elnökségi tagok (Vasil Tupurkovski és Janez Drnovšek) igyekeztek megakadályozni egy ilyen parancs kiadását. A kudarc arra készítette Milosevicset, hogy azt a négy szavazatot, amely a nyolctagú elnökségen belül az ő kezében volt, a soron következő elnöki rotáció meghíúsítására használja fel, ennek során ugyanis az addigi szerb elnök helyére egy horvát került volna. Néhány nappal a május 15-ére kiírt elnökválasztás előtt megkérdeztem Milosevicstől, hogy nem fogja-e megakadályozni a horvát Stipe Mesić elnökké választását, fityelt hányva az alkotmány előírásainak. „Szerbia mindig is a legdemokratikusabb elvek szellemében fog eljárni”, válaszolt Milosevics, aki mindig a legnegedesebb modorát vette elő, amikor a demokráciához fűződő odaadásáról ömlengett. „Az elnökválasztás demokratikus keretek közt fog végbemenni.”

„Bele fog egyezni, hogy a szerb elnök helyére most egy horvát üljön?”, faggattam tovább. „Mr. Zimmermann”, mondta, „megmondhatja a kormányának, hogy nincs semmi ok az aggodalomra.” Ezek után felhívtam Washingtonot és jelentettem, hogy Mesić megválasztása cseppet sem biztos. Két nappal később Milosevics elnökségbeli emberei megakadályozták Mesić elnökké választását, és ezzel alkotmányos válságba taszították az országot. Amikor később kérdőre vontam Milosevicset, amiért hazudott nekem, csak annyit mondott, hogy ő azt kifejezetten nem ígérte

meg, hogy Mesićet fogják kinevezni. Ez az incidens Milosevics személyiségének három legfontosabb jellemvonását bizonyítja: a jugoszláv egységgel szembeni cinizmusát, a természetéből fakadó kétszínűséget, és azt az igyekezetet, amely-lyel az agresszív tettekért való közvetlen felelősséget igyekszik elhárítani. Ez utóbbi jellemvonására a boszniai krízisben tanúsított magatartása a legjobb példa, amikor is igen gyakran alkalmazta a láthatatlan kéz politikáját.

Baker érkezése

James Baker amerikai külügyminiszter 1991. június 21-én érkezett Belgrádba. A megbeszélések során alkalmam volt megfigyelni, ahogyan Baker ezekkel a meglehetősen ingerlékeny emberekkel bánt, és mindvégig az volt az érzésem, hogy még soha nem találkoztam olyan külügyminiszterrel, aki nálánál okosabban és hozzáértőbben vezette volna ezeket a beszélgetéseket. Sikertelenségét végül nem az általa közvetített üzenet okozta. Ekkorra ugyanis Jugoszlávia már megállíthatatlanul elindult az összeomlás útján.

Baker közvetítette Amerika reményét, miszerint Jugoszlávia egysége fennmaradhat a reformista Marković vezetése mellett, bár őt addigra már egyre inkább csak mint névleges vezetőt emlegették. Baker azt mondta, hogy egyedül Jugoszlávia népétől függ, hogy milyen lesz az ország jövőbeli kormányzati struktúrája és az USA kész támogatni minden békés úton elért megállapodást. Baker közölte Franjo Tudjman horvát és Milan Kučan szlovén elnökkel, hogy az USA nem támogatja az egyoldalú kilépést, de ha reményeivel ellentétben mégis ki kívánnak lépni az államközösségből, lehetőség szerint egyeztetett megállapodások révén tegyék meg ezt a lépést. A függetlenség elérése egyoldalú nyilatkozatokkal nem érhető el, érvelt Baker, ehhez párbeszédre van szükség. Érzékeltette Miloseviccsal és közvetetten a hadsereggel is, hogy az USA szembehelyezkedik a katonai erő igénybevételével, és elítéli a demokratikus átalakulást gátló fenyegetőzéseket és a kegyetlenkedésekre való uszítást. Jugoszlávia egységének nem lehet erőszak az ára. A leghevesebb vitát Miloseviccsel folytatta Baker, amelyben felelősségre vonta a szerb vezetőt a Koszovóban elkövetett emberjogi sérelmekért, sürgette Milosevics hozzájárulását egy laza jugoszláv alkotmányos egység létrehozásához, és nyomatékosan felszólította, hogy szüntesse be a jugoszláv elnökség destabilizációját.

A később megjelent újságcikkkel ellentétben senki sem adott engedélyt Miloseviccsnek vagy a katonaságnak az elszakadó köztársaságok megtámadására. De ugyanakkor megtiltotta ezt nekik valaki? Nem mondhatnám, hiszen az USA sem helyezte kilátásba semmiféle katonai fellépést Szlovénia vagy Horvátország megtámadása esetére.

Baker a megfelelő üzenettel érkezett, de túl későn. Addigra az agresszív nacionalizmus már mérgező füstként gomolygott mindenfelé abból a tűzből, amelyet a szerb és a horvát vezetők és a még náluk is szélsőségesebb tanácsadók, hivatalnokok és média szítottak.

Jugoszlávia felbomlása a felülről vezényelt nacionalizmus klasszikus példája, a manipulált nacionalizmusé, egy olyan régióban, ahol a történelmet sokkal inkább a békés időszakok, mintsem a háborúk jellemezték, és ahol a lakosság egynegyede vegyes házasságokban élt. A manipulálók elnézték, sőt egyenesen kiprovokálták a helyi etnikai

villongásokat annak érdekében, hogy általános gyűlölködést szítsanak, amely a média által felnagyítva újabb erőszakhullámot szül. Milosevics főműsoridőt biztosított a televízióban olyan fanatikus nacionalistáknak, mint Vojislav Šešelj, aki egyszer azt nyilatkozta, hogy a koszovói albánokkal csak egyetlen módon lehet bánni, ha mind egy szálit megölik őket. Tudjman szintén felhasználta a média feletti befolyását, hogy gyűlöletet keltsen. A nacionalista „entellektüelek” lehetőséget kaptak, hogy előadhassák a saját kis áltörténelmi elgondolásukat a szerbek (vagy éppen a horvátok) évszázadokon át tartó elnyomásáról. Egyikük egyszer halálosan komolyan bizonygatta nekem, hogy a szerbek hosszú történelmük során soha nem követtek el semmiféle bűnös cselekedetet vagy erkölcsi gaztetet. És ami a legrosszabb, az összes rádió- és tévéállomás, melyek szinte valamennyi köztársaságban állami irányítás alatt voltak, naponta ontották magukból a végeérhetetlen gyűlölet- és erőszakáradatot. A volt Jugoszlávia egyik még független lapja, a Vreme egyik riportere mondta egyszer nekem: „Maguk amerikaiak is nacionalistává vagy rasszistává válnának, ha a média teljes egészében a Ku-Klux-Klan kezében lenne.”

Elszakadás és háború

1991 júniusának végén, néhány nappal azután, hogy Baker eltávozott Belgrádból, a korábban bejelentett menetrendnek megfelelően Horvátország és Szlovénia kinyilvánította függetlenségét. Szlovéniában szinte azonnal megkezdődtek a harcok. Az általános vélekedéssel szemben igenis Szlovénia volt a háború kirobbantója. A függetlenség kikiáltása nyomán, melyet részükről a leghalványabb tárgyalási szándék sem előzött meg, az ő irányításuk alá került az Olaszországgal és Ausztriával összekötő országhatár és határátkelő. Ez annyit jelentett, hogy Szlovénia, mint Jugoszlávia és a nyugati világ közti egyetlen kapcsol, egyoldalúan kisajátította magának a többi köztársaságba küldendő áruk feletti ellenőrzés jogát, és rátette a kezét a vámokból származó bevételekre is, amely az egykori Jugoszlávia központi költségvetésének kb. a 75%-át tette ki. Még egy, a JNA-nál primitívebb katonaság is reagált volna egy ilyen lépésre. A szlovének érthető elszakadási törekvései taszították Jugoszlávia többi részét is háborúba.

A jugoszláv tábornokok gondolván, hogy megfélemlíthetik a szlovéneket, átdübörögtek tankjaikkal a békés szlovén utcákon, összelapítva néhány ott parkoló autót. A szlovének, akiket természetesen maga a JNA képzett ki a területi védelemre, visszavágtak. Tíz nap múlva, Milosevics parancsára vagy az ő beleegyezésével, a JNA kivonult Szlovéniából, és ezzel ténylegesen elismerte a köztársaság függetlenségét. A későbbi horvátországi és boszniai háborúkhöz képest a szlovéniai összecsapások áldozatainak száma nevenségesen kicsi: mindössze 37 JNA-katonára és 12 szlovén veszteséget. Ezek a számok egyáltalán nem támasztják alá azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a jugoszláv hadsereg irtóhadjáratot vezetett volna a szlovének ellen. Mindenesetre a szlovének kivívták a világ tv-nézőinek szimpátiáját, és sikerült az egész lakosságot a függetlenség zászlaja előtt egyesíteni. A JNA-val ellentétben szívesen fogadták a külföldi újságírókat, akiknek elmesélték kicsinyke országuk hősiességét a jugoszláv kolosszus ellen.

A magam részéről cseppet sem lepődtem meg, mikor

Milosevics ilyen könnyen lemondott Szlovéniáról, hiszen 1989 óta éppen az ő politikája kényszerítette kiválásra a szlovéneket. Milosevics végre egyedül Horvátországra irányíthatta figyelmét.

A horvátországi harcok a pártatlanság jegyében kezdődtek, amelyben a jugoszláv hadseregnek szerepe szerint a szerb és horvát harcoló feleket kellett volna szétválasztania. 1991 nyarán azonban mindenki számára világossá vált, hogy a semlegességét hirdető JNA a szerbek kezére játssza a területeket.

Ahogy a harc egyre keservesebbé változott, 1991 nyarán az Európai Közösség és az ENSZ közös erőfeszítéseket tett a fegyverszünet és a köztársaságok közti megbékélés érdekében. Cyrus Vance és Lord Peter Carrington, két különleges ENSZ-megbízott, mindketten volt külügyminiszterek és jó barátaim, vállalták a békés megegyezést elősegítő sziszifuszi munkát. Vance-nek sikerült megnyernie a JNA bizalmát. 1992. január 3-ától a harcok szüneteltek ugyan, de a köztársaság nagyjából egynegyede a szerbek ellenőrzése alatt állt. Az 1992 márciusában megérkező ENSZ-békefenntartók akaratlanul bár, de végképp befa-gyaszították a kialakult helyzetet.

Carrington, feladatának megfelelően, megpróbálta rávenni a viszálykodó köztársaságokat, hogy egyezzenek meg az egymáshoz fűződő viszonyuk kérdésében. Az USA kormányának álláspontjához hasonlóan ő és Vance is azzal érvelt, hogy a nyugatnak nem lenne szabad egyik jugoszláv köztársaság függetlenségét sem elismernie, amíg azok kölcsönösen ki nem alakították egymáshoz való viszonyukat. Ha ezt az egyszerű szabályt mindenki betartotta volna, kevesebb vér folyt volna Boszniában.

1991 vége felé, miközben Vance és Carrington a diplomáciai megoldásokat kereste, a JNA gránáttal lőtte a horvátországi Vukovárt és Dubrovnikot. A második világháború óta ez volt az első súlyosabb háborús bűntett Jugoszláviában. A csinos kis horvátországi várost, Vukovárt, melynek egyes lakosságából nagyjából egyharmad volt szerb, először augusztusban kezdte lőni a JNA, vélhetően kedvező fekvése miatt, ugyanis a Duna mellett, éppen Szerbia és Horvátország határán fekszik. A hadsereg bevette magát a Vukovárt körülvevő területre, és három hónap alatt rommá lőtte a várost. A város lakói – szerbek és horvátok egyaránt – pincékben zsúfolódtak össze. Több mint kétezer polgári lakos vesztette életét, mire a JNA végre „felszabadította” a várost.

A nagykövetségi rezidenciákon dolgozó egyik alkalmazottunk, egy fiatal horvát nő, Danijela Hajnal éppen Vukovárról való volt. Édesanyja, aki a város egyik pincéjében vészelte át az ostromot, Vukovár eleste után rövid időt nálunk töltött, és sokat mesélt arról, hogy milyen volt a szerbek és a horvátok közti viszony a támadás alatt: „Összesen százan voltunk abban a pincében”, mesélte, „fele horvát, fele szerb. Amikor le kellett mennünk a pincébe, barátok voltunk, és három hónap elteltével még mindig barátokként jöttünk elő ismét.” Nagyjából akkorajt kérdeztem meg Danijelától, hogy az osztályban, ahová Vukovárban iskolába járt, hányan voltak a szerbek és hányan a horvátok. Azt válaszolta, hogy halvány fogalma sincs. Hozzájuk hasonlóan érzett még több százezer ember Jugoszláviában, akik még mindig tudtak teljesen természetesen és békességben élni egymás mellett, vezetőik hazug és üres fecsegése ellenére is.

Kadijević tábornok ünnepélyes ígéretei ellenére 1991 októberében a JNA ágyúzni kezdte Dubrovnikot, a he-

gyekből és a tenger felől egyaránt. Ez a középkori város, mely úgy ragyogott az Adria partján, mint egy rózsaszín márványoszlop, a századok során ellenállt a törökök, a velenceiek és sok más hódító támadásainak. Ezek után egy olyan hadsereg győzedelmeskedett felette, amelyek alkotmányos kötelessége éppen a város védelme lett volna. Dubrovnik nem pusztult el teljesen, de a jugoszláv hadsereg által okozott kár többszörösen meghaladta a korábbi fosztogatók legmerészebb álmait is. Egyedül Milosevics állította, hogy Dubrovnik katonai jelentőséggel bíró város. Mint mindig, most is elhárította a hadsereg tetteiért való felelősséget, és komoly arccal közölte velem, hogy külföldi zsoldosok bujkálnak a városban. Kadijević legalább nem tett úgy, mintha a város katonai célpont lenne. „Becsületszavamra mondom, hogy a várost engedély nélkül kezdték el lőni”, mondta. „Meg fogjuk büntetni azokat, akik ezt tették.” Később többször érdeklődtem a megígért büntetések részleteiről, de a kérdéseimre nem érkezett válasz.

A polgári lakosság ágyúzása háborús bűncselekmény. A Vukovárban és Dubrovnikban történtek egyenes folytatásaként következtek a Szarajevó és más boszniai városok ellen vezetett kegyetlen támadások. Ennek ellenére akkor még egyetlen nyugati kormány sem sürgette a NATO katonai erejének bevetését a JNA ellen, bár John Galvin tábornok, a NATO főparancsnoka már kidolgozta egy esetleges bevetés tervét. Csakhogy 1991 vége felé még túlságosan nagy lépésnek tűnt a fegyveres erő alkalmazása. Jómagam is így gondoltam, és ez később óriási hibának bizonyult. Pedig a JNA Dubrovnikot körülvevő hegyeken felállított tüzérsége és aprócska tengeri flottája könnyű célpont lett volna. Így nemcsak a várost lehetett volna megóvni a pusztulástól, de a szerbek is megtanulhatták volna, hogy a Nyugat hogyan oldja meg az ilyen problémákat, és ez talán visszariasztotta volna őket a Boszniában elkövetett gaztettektől. A semmittevésből a szerbek csak egyvalamit tanulhattak: a Nyugat nem talál megoldást, így aztán addig törhetnek előre, amíg csak futja az erejükből.

Szörnyszülött Washingtonban

Miután Baker, az Egyesült Államok külügyminisztere nem tudta rávenni Szlovéniát és Horvátországot, hogy ne nyilvánítsák magukat függetlenné, kénytelen volt feladni minden reményét, hogy az USA bármiféle szerepet játszhat a jugoszláv zűrzavar eloszlátásában. 1991 nyarán még úgy tűnt, hogy az EK-nak kell megadni az esélyt, hogy az általa „európai problémának” nevezett ügygel foglalkozzon. A németek unszolására az EK sorra ismerte el az elszakadt köztársaságokat. Ha nem is katonai fellépéssel fenyegetőzve, de az Egyesült Államoknak nagyobb súlyt kellett volna fektetnie a további vérengzés megakadályozására. Bár az igazat megvallva, 1991 júliusa és 1992 márciusa között az USA-nak nem volt beleszólása a jugoszláv válságba. 1991 vége felé az USA nagyköveteinek Berlinben megrendezett találkozásán beszéltem a külügyminisztérium európai irodáján dolgozó egyik barátommal, aki azt mondta, hogy mostanában Jugoszláviát egyfajta szörnyszülöttként kezelik Washingtonban, senki sem akar vele foglalkozni. És miután az amerikai elnökválasztásig csak egy év van hátra, úgy tűnik, hogy ez így is marad.

Sajnos Amerika tehetetlensége éppen egybeesett a

Boszniát fenyegető egyre nagyobb nyomással. Sem Milošević, sem Tudjman nem tett semmiféle erőfeszítést, hogy eltitkolja előlem a Boszniát illető terveit. Az a hely, ahol évszázadokon keresztül szerbek, horvátok és muzulmánok békésen megfértek egymás mellett, most ennek a két szélsőséges politikusként a csataterévé változott.

Egy hosszú beszélgetésünk végén Tudjman agresszív kirohantást intézett Izetbegovic és a boszniai muzulmánok ellen. „Ezek veszélyes fundamentalisták”, vádaskodott, „és Boszniát csak hídfőként használják, hogy egész Európában, sőt még az Egyesült Államokban is elterjessék az ideológiájukat. A civilizált népeknek össze kell fogniuk, hogy megszüntessék ezt a veszélyt. Bosznia soha nem létezett igazán, fel kell hát osztani Szerbia és Horvátország között.”

Teljesen megdöbbentett ez a dühkitörés, és az volt a benyomásom, hogy Tudjman jelen lévő segítői is ugyanúgy meglepődtek. Kissé ingerülten megkérdeztem Tudjmant: „Elnök úr, mégis hogy várhatja el, hogy a Nyugat segítsen Önnek a szerbek által elfoglalt horvát területek visszaszerzésében, amikor Ön ugyanolyan leplezetlen és légből kapott követelésekkel áll elő egy szomszédos köztársasággal szemben?” Nem válaszolt. Továbbmentem: „És hogy várhatja el Miloševićtől, hogy tiszteletben tartsa az Önnel kötött megállapodást Bosznia felosztásáról, amikor Milošević éppen a horvát területek egy részét próbálja annektálni?” Meglepetésemre Tudjman így felelt: „Úgy, hogy megbírom Miloševićben.” Ahogy ezután a szürreális beszélgetés után a lépcsőn mentünk lefelé, megkérdeztem Tudjman egyik segítőjét, hogy nem védelmeztem-e túlságosan hevesen Bosznia egységét, de csak ennyit mondott: „Oh, nem, minden a legnagyobb rendben van.”

Milošević boszniai stratégiája Tudjmanéval ellentétben látszólag racionális okfejtésen alapult. Miután Szlovénia és Horvátország kihirdette függetlenségét, és többé nem volt tagja a jugoszláv kormánynak, mindazzal ellentétben, amit addig Jugoszlávia elpusztításáért tett, Milošević most Jugoszlávia „örökösének” nyilvánította magát. Azt erősítette, hogy mindenkinek joga van Jugoszláviában „maradni”, ha akar, értve ezen persze a horvátországi és boszniai szerbeket. Ezt Milošević úgy magyarázta nekem, hogy míg a boszniai muzulmánok inkább városokban élnek, addig a szerbek többnyire földművelő emberek, akik falvakban élnek, ezért nekik van joguk a földet birtokolni.

Végzetes (f)elismerés

Izetbegovic, Bosznia elnöke felismerte a köztársasága számára intő jelet a horvátok függetlenségi nyilatkozatában. Európába és az Egyesült Államokba sietett, hogy ott próbáljon meg segítséget találni a fenyegető katasztrófa elhárításához. Sikertelenül próbálta erőltetni a régi tervet egy lazább politikai felállású Jugoszlávia létrehozására. Kért és kapott EK-megfigyelőket Boszniába. Kért, de nem kapott ENSZ-békefenntartókat. Vance és az ENSZ vezetői is azal a rejtélyes elvvel álltak elő, hogy a békefenntartókat csak egy adott konfliktus bekövetkezése után, nem pedig az előtt lehet bevetni. Sajnos az USA kormánya sem támogatta Izetbegovicot ebben a kérdésben. Én sem voltam annyira határozott, mint kellett volna. Végül furcsa kompromisszum született: amikor az ENSZ-békefenntartók 1992 márciusában Horvátországba érkeztek, Szarajevóba helyezték a főhadiszállásukat.

1991 végén a német külügyminiszter, Hans Dietrich Genscher sürgette EK-béli kollégáit, hogy ismerjék el Szlovéniát és Horvátországot, és azt ajánlotta, hogy tegyék ugyanazt Boszniával és Macedóniával kapcsolatban is. A jugoszláviai német nagykövet biztosította Izetbegovicot: Genscher meggyőzhető arról, hogy az EK elismerése csak erőszakot szülhet Boszniában. Sajnos Izetbegovicnak mégsem sikerült a német külügyminiszterrel megértetnie ezt, sőt Genscher megerősödött abban a hitében, hogy az elismeréshez Izetbegovictól zöld utat kapott.

Megpróbáltam rávenni Washington, hogy halassa el az elismerést, és az EK belgrádi nagykövetei ugyanúgy jártak el a saját kormányukkal. Bár Washington ellenezte a túl korai elismerést, de az EK kormányaihoz intézett kérés nem volt elég hatásos. Végül 1991. december 17-én egy EK-csúcstalálkozón megszavazták az elismerést. Carrington és Vance egyaránt hevesen tiltakoztak a nyilvánosság előtt, viszont az USA külügyminisztériuma, hogy fel ne bosszantsa az EK-t, épphogy csak a fejét csóválta. A boszniai háború, amely addig csak valószínűnek mutatkozott, most már elkerülhetetlenné vált.

Néhány nappal az ominózus EK-döntés után, együtt ebédeltem Belgrádban Izetbegovic helyettesével, Ejup Ganiccsal, egy keményvonalas muzulmánal, aki a Massachusetts-i Egyetemen végzett. Megkérdeztem: „Bosznia komolyan kérni fogja az elismerést mindazon veszélyek ellenére, amelyekre Izetbegovic többször is figyelmeztetett? Nem lenne esetleg szerencsésebb közölni az EK-val, hogy egy kicsit több időre volna szükségük az ide kapcsolódó politikai részletek kidolgozásához?” Ganiccs úgy nézett rám, mintha az égből pottyantam volna elő. „Hát persze hogy sürgetni fogjuk az elismerést”, mondta. „Most, hogy Horvátország és Szlovénia kiléptek, nem szabad kiszolgáltatnunk Boszniát egy Szerbia által uralt, megcsönkített Jugoszláviának.”

Abból, hogy Ganiccs ilyen hirtelen taktikát változtatott, arra a következtetésre jutottam, hogy Izetbegovic most már kettős játékot játszik. Tudta, hogy küszöbön áll az EK elismerése, mégis úgy gondolta, hogy akár a szerbek ágyútüze ellenére is boldogulni fog az új helyzetben. Talán nyugati katonai támogatásra számított, bár senkitől sem kapott ilyen irányú ígéretet. Bármi is motiválta a döntését, biztos, hogy katasztrófális politikai ballépés volt. Szerbia, Bosznia messze legerősebb szomszédja, tálcán kapta az ürügyet a támadásra – Bosznia kiválásával 1,3 millió szerb lakos szakadna el „Jugoszláviától”, akaratá ellenére. Úgy hiszem, hogy Milošević és a boszniai szerb vezér, Radovan Karadzics már jó előre megegyeztek Bosznia nagy részének katonai erővel történő annektálásáról. Az EK felelőtlensége, az USA passzivitása és Izetbegovic hibás számításai csak megkönnyítették a dolgukat.

Az EK elismerése elindította az események könyörtelen egymásutánját. Markovič, Jugoszlávia miniszterelnöke olyan jelentéktelen szereplővé vált, hogy december 20-i lemondását szinte senki sem vette észre. Legyőzte ugyan a nacionalista mozgalom (beleértve ebbe a liberális szlovénektől kezdve a neokommunista szerbekig mindenkit), mégis mindvégig ő jelképezte azokat az értékeket, amelyekre országának oly nagyon szüksége volt: a modern és stabil gazdaságot, a jogállamiságot, a nemzetiségekkel szembeni toleranciát. Úgy tekintett Jugoszláviára, mint egy rákos betegre, akinek betegségét úgy hívják: nacionalizmus. Markovič legalább megpróbálta hősiiesen legyőzni ezt a betegséget, ahelyett hogy beletörődött volna. Meg-

próbálta megmenteni Jugoszláviát, de ő már csak Kerensz-kije lehetett a haldokló Jugoszláviának.

A bűntársak

1992 első néhány hónapjában az események két párhuzamosan futó úton haladtak. Az egyik az Izetbegovic-kormányé volt, akik az EK iránymutatását követve, a függetlenségre készülődtek. A február 29-i és a március elsejei népszavazások papírforma szerinti eredményeket hoztak. Gyakorlatilag az összes horvát és muzulmán a függetlenségre szavazott, a szerbek viszont egyöntetűen bojkottálták a szavazást. A másik úton a szerb kisebbség vezetői: ők az elszakadásra és a háborúra készülődtek. Az 1990-es választások óta rendszeresen találkoztam Karadzicsal. A boszniai szerb vezér nagydarab, látszólag barátságos ember volt, hivalkodó frizurával. Valaha, elképesztő módon, éppen elmeorvos volt. Ő is azoknak a híres nacionalistáknak a sorába tartozott, akik nem az általuk képviselt nép szülöttei voltak (gondoljunk csak Hitlerre, Napóleonra vagy Sztálinra), hiszen ő sem Boszniából, hanem Montenegróból származott. Makacsság jellemezte és mélyről jövő gyűlölet az összes nem szerb etnikumú szomszédos néppel szemben.

Megdöbbentett az az extravagáns követelés, amelyet Karadzics a szerb nép nevében hirdetett: „A szerbeknek nemcsak ahhoz a területhez van joguk, amelyen most élnek, hanem ahhoz is, amelybe korábban eltemették őket, mivel a földet, amelyben fekszenek, teljesen jogtalanul vették el tőlük”, mondta. Amikor arról kérdeztem, hogy elismerné-e a horvátok vagy a muzulmánok hasonló követeléseit, ezt válaszolta: „Nem, mert a horvátok fasiszták, a muzulmánok pedig iszlám fundamentalisták.” Teljesen meg volt győződve az igazáról, ragaszkodott ahhoz, hogy „Szarajevó szerb város”, pedig sohasem volt az. Hozzá hasonló szélsőséges filozófiát csak Dél-Afrikában tudtak kifőzni. Ő irányította a vérengzéseket a muzulmán falvakban, az etnikai tisztogatásokat és a polgári lakosság elleni tűzérési támadásokat. Fanatizmusa, könyörtelensége és az emberi értékek semmibe vétele engem egy másik generáció szörnyetegére, Heinrich Himmlerre emlékeztet.

Karadzics és Milosevic érdekes védekezési módot találtak ki velem szemben. Arra hivatkoztak, hogy nem ismerik egymást igazán jól, és nem állnak szoros kapcsolatban. Ha megkérnyéztem Boszniával kapcsolatban, Milosevic ártatlan báránként válaszolt: „De miért én-hozzám jön, Mr. Zimmermann? Szerbiának semmi dolga Boszniával. Ez nem a mi problémánk.” Ez a mese mindkét vezető igényeinek megfelelt: Milosevic kibújhatott az agresszióért való felelősség alól, Karadzics pedig elkerülte, hogy Milosevic csatlósaként kezeljék, ahelyett hogy nemzeti hősként ünnepele.

A Bosznia ellen indított támadások megmutatták, hogy Milosevic és Karadzics a nacionalizmus legagresszívabb formájának apostolai. A Milosevic-féle nacionalizmus bebizonyította, hogy ellenáll mindenféle rábeszélésnek, büntetésnek vagy a nyomásgyakorlás bármely formájának. Sajnos sem a Bush-, sem a Clinton-kormányzat nem volt hajlandó vállalni a katonai erő boszniai bevetésének veszélyeit, pedig az amerikaiaknak jelentős érdekeltsége volt a Balkánon. A két szerb valójában egy meglehetősen civilizálatlan elképzelést, a nemzetállam álmát dédelgette. Tudjuk, hogy a nemzetállamokat egyedül a nacionalizmus képes összetartani. Jugoszlávia példája azt mutatja, hogy a

világon többségben lévő többnemzetiségű államokat komoly veszély fenyegeti. Ugyanakkor ezek az államok a tolerancia iskoláivá is válhatnak, ha felismerik, hogy figyelembe kell venniük a kisebbségek józan követeléseit. Jugoszláviának a demagógjain kívül megvoltak a maga demokratái is. Egy biztos: akik a Drinánál támadtak, egyszerűen barbárok voltak.

A szerb támadásokat a többségében muzulmánok lakta városok ellen indították. Olyan gazemberek garázdálkodtak itt, mint a hírhedt Arkan, aki gyilkosságok és fosztogatások sorát követte el a horvátországi háborúban. A belgrádi televízió ennek ellenére leadta a velük készült riportokat, amint Bijeljina és más muzulmán városok romjai felett pöffeszkedtek. Nagy részben ezek a Szerbiából támogatott martalócok voltak felelősek a háború első napjaiban elkövetett számos atrocitásért, a nők tömeges megerőszakolásáért, az etnikai tisztogatásokért, a muzulmán falvak lakóinak kiirtásáért. Miután a szerb szabadcsapatok megjelentek Boszniában, többé már senki sem hitt Milosevicnek, aki azt állította, hogy Szerbiának semmi köze az ott történetekhez.

Az egyik találkozásunk alkalmával, Washington instrukcióinak megfelelően felelősségre vontam Milosevicet a Boszniában elkövetett borzalmakért. „Egyetlen szerbiai szerb sem vett részt a boszniai harcokban”, állította. „De hát én láttam Arkant az önök saját televíziójában, ahogy a boszniai falvak elfoglalásával dicsekedett”, mondtam erre. „A mi televíziónk szabadon sugározhat, amit csak akar.”

Utószó

Néhány héttel azelőtt, hogy visszahívtak Washingtonba a boszniai szerb agresszió elleni tiltakozásként, még egyszer utoljára találkoztam Karadzicsal Belgrádban, ahol úgy tett, mintha nem ismerné Milosevicet. Az USA nagykövetségén találkoztunk, ahová mint rendesen, magával hozta helyettesét és hű csatlósát, Nikola Koljevičet, egy boszniai szerbet, aki valaha az Egyesült Államokban tanított, és Shakespeare-szakértő volt. Koljevičnek az volt a szokása, hogy a Karadzicsal folytatott megbeszéléseink után visszasettenkedett az irodámba, és váltig bizonygatta nekem, hogy ő az egyetlen, aki megpróbálja embersége-sebb mederbe terelni a boszniai szerb politikát. Néhány hónappal a Belgrádból való távozásom után kezembe került egy fénykép Koljevičről, amint éppen a Sarajevó polgári lakosságát lövő útegeket irányítja az egyik környező hegyről.

Jellemző a jugoszlávai légkörre, hogy épp ezzel a kísérletes párocskával kellett találkoznom utoljára: az angol irodalom professzorával és a pszichiáterrel. Talán Shakespeare és Freud képesek lettek volna megérteni ennek a két örültnek esztelen ideológiáját, amely végül elpusztította Jugoszlávia ember alkotta remekművét.

Karadzic a szokásos módon kezdte a beszélgetést. Mint rendesen, kritizálta az európaiakat, támadta Izetbegovićot és ideológiáját és sajnálkozott, amiért az USA olyan vak volt, hogy cserbenhagyta örökös szövetségését. Aztán hosszasan kezdte bizonygatni tetteinek igazságosságát: „Meg kell, hogy értse a szerbeket, Mr. Zimmermann. Évszázadokon át elnyomás alatt éltek. Ma már képtelenek más nemzettel együttélni, meg kell teremteniük a saját, önálló létüket. Igaz, hogy harcos nemzet, és csak magában bízhat,

amikor erővel szerzi meg a jussát, de ez nem jelenti azt, hogy a szerb nép képes lenne a gyűlöletre. A szerbek képtelenek gyűlölködni." Úgy gondoltam, ideje leállítanom, ezért közbeszóltam: „Miként képzeled el a Boszniai Szerb Köztársaságot?“, kérdeztem. „Talán Szerbia része lesz?“ „Ezt majd a boszniai szerbek fogják eldönteni“, válaszolta. „De a legelső célunk a függetlenség kivívása lesz, hogy végre másoktól elkülönülten élhessünk.“ „Hol lesz a fővárosuk?“, kérdeztem. „Hát Szarajevóban természetesen.“

„Na de hogy lehet egy olyan város egyedül a szerbek fővárosa, ahol a lakosság megközelítőleg 50%-a muzulmán és csak 30%-a szerb?“ Karadzic kész volt a válasszal: „A vá-

rost muzulmán, szerb és horvát kerületekre fogjuk osztani, így egyik etnikai csoport sem lesz kénytelen a másikkal együtt élni.“ „És mégis, hogyan fogják felosztani?“ „Falakkal“, mondta, mintha ez teljesen magától értetődő lenne. „Természetesen az emberek átmehetnek a város egyik részéből a másikba, amennyiben rendelkeznek a megfelelő engedéllyel, és a kijelölt átkelőhelyeket veszik igénybe.“

„Úgy érte, hogy Szarajevó olyan lesz, mint Berlin, amikor még állt a fal?“, kérdeztem.

„Igen“, válaszolta, „így képzeljük el Szarajevót.“

FORDÍTOTTA HALÁSZ JUDIT

Ferencz Győző

EGY JELENSÉGRE

*A vízcseppek a szárítókötélen
Oly elégedetten, olyan kövéren
Csüngenek, szárítkoznak a napon:
Szípkáznak. Bölcs dolog, mondhatom.*

BOLDOGSÁG

*Mikor az ősztön
Díj skót fel
Földön – genius loci – össze
Spórolt hányadát a napi
Lap ár
Folyam táblázata segítségével át
Számítottuk és a rácsos pénz
Tár
Ablak alatt ki
Tolták a nemes brit papír naponta szaporuló hazai ellen
Értékét igazolva hogy nem volt hiába
Való áldozat hat héten át a kovásztalan keksz
Választék súly s ár arányait egy fogyasztó
Védelmi ellen
Őr gondosságával méricskélmi és az összeget vissza
Utunk fedezésére fordítottuk további maga
Meg
Tartóztatások át
Váltásából keletkező többletre spekulálva be
Láttuk végre hogy igen
A pénznem boldogít*

MEGOLDÁS TÖBB ISMERETLENRE

Elhagyni készülök
Nem ismert közegem,
Ismerősként köszön
Rám minden idegen.

Üdvözlöm sorra mind,
Nincs velük viszonyom;
Hogy senki sem marasztal:
Helyemre visszanyom.

Csak addig még, amíg csak,
Sietek, nem lehet:
Várnak a többi régi
Jó ismeretlenek.

GYILKOSSÁGOK

Én még nem öltem meg senkit. Először is:
Honnan tudod? Azután meg, persze, ha nem
Volt alkalom. Végül pedig arra felelj: téged
Mégöltek-e? Mert hogyha nem, elismered, ugye,
Hogy ügyes voltál, rátermett a harcban,
Csírájában is gyilkos, ölni tudsz
És fogsz, csak körülményeid szorítsanak,

Igen, ha meg tudod védeni magad, gyilkolni
Tudsz. Fel a fejjel, kisebb bűnnel is kerültek
Pokolra. Értet még ennél nagyobb szégyen is:
Hogy szerencséd volt és életben maradtál.
Ha észrevétlenül meghúzódtál valahogy,
Vagy mégiscsak megöltek: mi jogon beszélés?
Ártatlanságod vélelme meddig s mit takar?

Súly fedi a feddhetetleneket, saját képzelt
Szobruk talapzata alatt fekszenek, öntött
Légszobor nyomja törékeny tetemük,
S ha lelküket nem terhelné a bűn,
Hogy előre kitervelten pusztították el
És holtában fajtalanokdta saját életükkel,
Bebocsátást kapnának a még mennybe is.

Varga Viktor

G. M. naplója (2. rész)

G. M. naplója
– nyelvemlék 1956/1996 –
V. V. átirata

1956. december 16. Miskolc

Nincs karácsony előtti hangulat, pedig mindjárt itt az ünnep, a béke és a szeretet ünnepe. A lelkünk mélyén egy értelmetlen harc még nedves vérnyomait tapogatjuk. Kevés volt az idő a felejtéshez, nagyon kevés, pedig ilyen emlékekkel nem élet az élet. Magyar vérben gázolt a szovjet katona, magyar munkásokra lőttek szovjet tankok. Szégyenletes baklövés, hiszen a Szovjetunió a világ szeme, ő volt az elnyomott népek egyetlen reménysége, s most ezek az elnyomottak patrónus nélkül maradtak – de beborult, de kilátástalan a világ! Micsoda csapás érte a világ haladó erőit! Mert a nép nem felejt, az ilyesmit nem felejt el. Amondó vagyok, hogy egy esetleges háborúban a SZU ne számítson a magyarokra, örüljön, ha semlegesek maradunk, és nem fordulunk ellene.

Gondolkodom, mitévő legyek. Ha a párt mellé állok, az emberek leköpnék, ha a nép mellett török lándzsát, a nagyszájú ostobák szekerét tolom. A nép érdekeit most nem a nép képviseli és nem is a nagyszájú demagógok, akik köpenyük alatt gyilkos töröket rejtegetnek, hogy egy nép ébredező lelkiismeretébe döfjék. Mit akarnak? Nemzetgyilkosságot. Sztrájkra, ellenállásra uszítanak, pedig csak ez a kormány képes megvédeni szocialista eredményeinket. Az eszem, a neveltetésem, a múltam az új párt soraiba szólít. Leköpnék érte? Majd letörli homlokomról maga a nép, ha rádöbben, hogy mennyire nem támogatja a józan ész a felelőtlen „népszónokok” forrófejű indítványait.

Nyavalyás párt volt az MDP, utálatos, szétrúghatták, mint tyúk a töreket, pedig ha igazán kommunis-tákat nevelt volna magának és nem karrieristák siserahadát, akkor nem kell behívni az oroszokat, mi is elintéztük volna az ellenforradalmat. De a múlt vezetőinek semmi sem volt szent, így aztán még az egész mozgalom legfőbb támaszát, a Szovjetuniót is prédául dobták hibás politikájuknak.

S mi van velem? Semmi. Érzem, öregszem, és tragikus sejtéseim vannak. Lassan már csak egy önbajába belegabalyodott ember leszek, álmodok, vágyok és elvek nélkül, aki mit sem törődik a világgal, csak a maga gondjára-bajára függeszti szemét.

Vannak még boldog perceim. Elcsókolódzom háziasszonyom leányával, s addig, amíg ezt teszem, szerelmet és örömet érzek, de amint kimegyek az életbe, megfeledkezem róla: a bájos leányszemek, a piros arc és édes ajkak nem jelennek meg lelki zemeim előtt. Ha eltűnődöm, üres merengés az egész, a fölöslegesség bántó érzete uralkodik el egész lényemen. Honnan ez az érzés? Nem tudom, talán a vérbe fojtott magyar népfölkelésnek vagy mifénének a bánatából táplálkozik. Nincs semmi biztosíték arra, hogy egy óvatlan pillanatban nem lövöm-e agyon magam. Talán ez lenne a legbecsületesebb tettem. Egészen megbarátkoztam a halálgondolattal, komázom a csontkezűvel, mintha régi ismerősöm lenne.

1956. december 22.

Egyre jobban szeretem Marikát. Minél közelebb férközöm rejtelseihez, annál inkább rajongok érte. Nem találok szavakat érzéseimre. Egyetlen biztos menedékem ő, felfrissülök szeretetre méltó egyéniségétől, s nem utolsósorban mindennél édesebb csókjaitól. Kezdetben szinte brutálisan féltettem. Olyan féltékeny voltam, hogy már-már aggódtam magamért. Most már más a helyzet, őszinte megismerése hozzásegít ah-

hoz, hogy legalább benne megbízzam ebben a kegyetlen világban, ahol a kenyérféltés úgy vesz körül, mint gyémántot a mocsár.

A közelmúltban (december 17-én) írtam egy cikket a Drótgýárról. Műfajilag eszmeftuttatás volt a munkáról, a nehézségekről, a személyi problémákról. Kisvártatva fölkeresett a dróthúzó vezetője, aki magára vette, hogy ő „a salak, mely nem állta ki a tűzpróbát”, és a szívemre beszélt, én pedig kötélnek álltam, s válalva az ezzel járó kellemetlenségeket, megírtam egy helyesbítést, melynek a végén ez állt: „A szerkesztő bizottság elmarasztalja G. M. elvtársat hiányos információs munkájáért.” A helyesbítés megjelent, s nagyobb hatása volt, mint a cikknek. A szerkesztőséget munkásküldöttség kereste fel, követelték a helyesbítés visszavonását, az újságíró rehabilitálását. Nem tudták szegények, hogy mindkét frás az én tollamból került ki. Kényszert szimatoltak. S volt az is a dologban, de anélkül is visszavontam volna a cikket, annyira meghattott az illető rimánkodása, hogy valóban többet iszik a kelletténél, tényleg összeszúrta a levet az egyik alárendelt munkatársnőjével, de vezetői munkáját igenis becsülettel elvégzi ezekben a nehéz időkben.

Kellemetlen, higgye el, nekem is kellemetlen – hajtogattam, s közben valahol a lelkem mélyén az újságíró-hiúságom ugyancsak kuncogott, majd kiugrott a bőrből. „Na lám, micsoda hatást értem el” – kuncogta önefedten a kisördög, s én alig tudtam visszatartani, hogy hangban is realizálódjék a hiúság önelégült pimaszsága, s kinevessem ezt a talán valóban jobb sorsra érdemes szerencsétlent, amikor azt mondta, hogy számára már csak az öngyilkosság maradt az én cikkem után.

De száz szónak is egy a vége: a helyesbítést megjelent, s kitört a parasztgyalázat. Telefonon kapott értesítés szerint a gyár leállt, sztrájkba kezdett, hogy a munkások a maguk nyomásával kényszerítsék az újságírókat elmarasztalókat az elmarasztalás visszavonására. „Megvédjük, mellette állunk, igaza volt a cikknek!” Az elemi erővel feltört felháborodás miatt ki kellett mennem a gyárba. Az igazgatóságra siettem, hogy tisztázzam az ügyet, ám kisvártatva kinyílt az ajtó, bejött egy munkás és követelte, hogy a munkásokhoz menjek.

A dróthúzóban már vártak. Körém sereglettek. Lehettek vagy 150-en. Először álltam szemtől szembe munkásokkal. A nők kíváncsi szemmel mustrálgattak. Talán azt latolgatták, hogy vajon milyen a teljesítő-képességem – hiába, a nőstény az mindenkor nőstény. Alig várták, hogy megszólaljak. Megszólaltam, becsületesen bevallottam, hogy történt ugyan megfélemlítés is, de vagyok annyira nyakas, hogy az ilyesmire nem sokat adok, és saját szabad elhatározásomból írtam meg a helyesbítést.

1957. január 9.

Megnősülök. 1956. december 25-én megkértem Marika kezét. 26-ának reggelén meg kellett ismételnem a kérést, mivelhogy akkor részeg voltam. Megismételtem. Menyasszonyom szép, fejlett lány, áldva mindazon jókkal, melyekre nekem szükségem van. Jövendőbeli anyósom kizárólag azért adta meg beleegyezését, mert tanult ember vagyok. Kicsit bántott a dolog, de nem annyira, hogy megmásítsam elhatározásomat. Mit is várhatnék? Nyomorék vagyok, 27 éves, alacsony, ráadásul nem is leányalom. Anyósom önérzetemet sértő nyilatkozatán intellektuális elmélkedéssel igyekszem túltenni magamat. Sikerül. De térjünk talán vissza a menyasszonyomra. Szép lány – még szinte gyerek, december 26-án múlt 17 éves, ami nyomot hagy gondolkodásán. Hogy valóban szeret-e vagy csak érdekből vonzódik hozzám – nem tudom. Nagyvonalú vagyok, nem tartom fontosnak törődni vele. Én, úgy érzem, szeretem, de ez a szerelem inkább a testiségbe, mint a lélekbe kapaszkodó valami. Nem sokat morfondírozok gyors elhatározásom fölött, azon egyszerű oknál fogva, hogy az okoskodás a tett halála. Akikhez eddig testi és lelki vágy lökött, nem kértek belőlem – és ha sokáig várok az elhatározással, nem lesz érdemes semmit sem elhatároznom. Megöregszem.

Minden tőlem telhetőt elkövetek annak érdekében, hogy magamhoz emeljem a kislányt, irányítsam érdeklődését. Nem buta, okos kis feje van, persze műveltségével nem dicsekedhetem. Zenei „műveltsége” a zeneszerzők nevének megjegyzésével és állandó „fölismerésével” kimerül, de értékelni nem tudja őket, s hogy megértené, azt is kétlem. A Bajazzo kapcsán elmagyaráztam neki, hogy a szerelemféltés könnyen okozhat tragédiát, mert amíg az ember szerelmes, mint én most belé, addig könnyen eljár a keze, az egy természetes dolog, de később, ha a szerelem idők múltával elfakul, már csak a becsületesemet fogom féltetni, és arra már nem annyira kényes az ember, hogy bolondságot kövessen el miatta.

Mire Marika: A férfiak olyan kegyetlenek tudnak lenni!

Mire én: Disztingváljunk, anyácskám! Bajazzo nem passzióból tette, amit tett – hanem szerelemből.

Marika: Pfüj, de utálatos!

Hát itt tartunk. De én 17 éves koromban meg sem közelítettem az ő színvonalát. Remélem, tanulékony természet, s nevelői hozzáértésem sikerrel fog járni.

Az ellenforradalmi jelző állandó hajtogatása olyan a nép előtt, mint a vörös lepedő a bikának, megvadulnak tőle. De mi fittyet hányunk a nép érzéseire, és naponként a fejére olvassuk az elmúlt események pocskék voltát... Baj, igen nagy baj. Félek egy újabb társadalmi megrázkódtatástól. Kis nép vagyunk, nem szeretném, ha miattunk kapna lángra az a tűz, amely most békésen szunnyad az atombombák acéltestében. Én, egyik vezércikkemben, hogy hízelegjek népem önérzetének, azt írtam, hogy kinőtt már ez a nép az ösztönösség szűk cipőjéből. – Pedig nem igaz, a magam szemével győződtem meg az ellenkezőjéről abból a gúnykacajból, mely hideg zuhanyként érte népimádatomat, amikor a cafattá vert Gáti őrnagy testét az ellenséges tömeg felhúzta a szovjet hősi emlékműre. Gáti Gyula megérdemelte a sorsát, ha valóban ő volt a kapitányság előtt leölt emberek gyilkosa, de törvényes eljárás is van a világon, ami az enyhítő körülményeket is figyelembe veszi. Az emberélet elvétele kizárólag a nagy tisztességű bírói testület joga és kötelessége. Szerettem volna a szegényoszloppá silányított emlékműre állni, és a sárga földig lehordani azt, akit megillet, de az életösztön torkomra forrasztotta a szót. Kész öngyilkosság lett volna, fölöslegesen szaporítottam volna önmagammal az áldozatok számát. A bátorság jellemes dolog, de a vakmerőséghez csak egészen kritikus helyzetben van joga az embernek, különben bűn az ételszeretet ellen. Homlokomat izzadságcseppek lepték el, egész testemet addig nem ismert félelem kerítette hatalmába. Úgy éreztem, hogy a következő én leszek. Kinyúl a tömegből egy ujj, rám mutat, s nekem majd nem jön hang a torkomra, hogy életemért könyörögjek. Szinte láttam magamat a tömeg lábai alatt véremlékben fekve, amint örökre elnyúlt testemet köpések lepik el az utálat jeléül. „Ó, megbocsáss, te vérsz földdarab, hogy hentesidhez ily nyájas vagyok!” – szavaltam magamnak bosszúálló Antoniusként képzeletbeli holttestem fölött. S ez a szerencsés ötlet elvette félelmem élet, lecsillapultam kissé, s összehúzott szemmel néztem, „miként mulat a nép”.

A másik népitéletet a rendőrkapitányság előtti vérengzés megbosszulására se nem láttam, se nem hallottam, csak az eredményben volt szerencsém gyönyörködni, mely csöppet sem volt bizalomgerjesztőbb az előbbinél. Egy rendőr őrmestert dobtak le a Tanácsháza egyik erkélyéről. Úgy mondják, könyörgött, ne dobják le, mert ő hatgyerekes családapa, de könyöröghetett, a tömegnek iszonyat kellett, hogy kitombolja magából felgyülemlett rettenetes dühét, s állítólag a neje nem vette rossznéven a tömeg ilyen irányú tevékenységét, sőt azt mondta, hogy évekkal ezelőtt is megtehették volna, mert rossz férj és még rosszabb apa volt – részegeskedett, és a gyerekei „pofozógépnek” titulálták a háta mögött.

Gyermek a nép, még mindig gyermek, ha megvadítják, képes magára gyűjtani azt a házat, melyet fáradtságot nem kímélve önmaga épített. Hát vigyázzunk rá, ne adjunk neki lehetőséget a rosszkódásra. Jó szóval oktassuk, ne úgy, mint jövődöbéli anyósom Marikát, aki csakugyan nem a szorgalom mintaképe, elhanyagolja magát, és a rá bízott konyha is siralmasan néz ki, de akkor sem kellene úgy ordítózni vele, hogy beleremegjen az egész épület. Amióta Miskolcra helyeztek, náluk lakom, és már korábban is feltűnt nekem, hogy a mama egyszerűen nem képes élni a jó szó pedagógiájával, de most, hogy Marika a menyasszonyom, egyre jobban esz a méreg emiatt. Úgy érzem, ha őt bántják, engem is bántanak, annyira egyéforrasztott vele a szerelem.

VÁROK...

Várok, lecsüngő kézzel,
némán,
mi vár még mindig énrám?
Ha szép szerelmünkön
rajtaút a bánat.

Várok, mint várnak rémült kisparasztok,
ha vihar elé kongató harangok
jajongva zúgják a félelem dalát.
– Hallod-e párom a párod sóhaját?

A sors szekerén összebújva, árván
két fiatal lopja életét,
nagyon tudják – szerelmük a tét,
hogy megélik az emberibb jövőt.

1957. február 5.

Fölemelték a fizetésemet. 2000 forint irigylésre méltó summa, mert az a szólásmondás, hogy a pénz nem boldogít, nem a kisfizetésűek szájából látott napvilágot. Örülök, de elgondolkoztat a mostani megtorlási műveletek vagdalkozó elvakultsága. Hallgatva a pletyka-rádió rémhíreit, a Nyugat huhogását, eleinte sokat törtem a fejemet, hogy igazat adjak a megtorlásnak. Így okoskodtam: kíméletlenül el kell fojtani az apró tüzeket, nehogy nagy tűzzé egyesüljenek. De amikor a barátomat is elhurcolták, hogy számon kérjenek tőle olyasmit, ami igazán nem volt akkortájt vétek – előbbi okoskodásom semmivé lett, s egy újat tettem a helyébe: a mérges tüzeket nem szabad villámok felelőtlen lövöldözésével oltani, mert a vértlen szalmazlakon sincsen villámhárító. Ennél még az önkritika módszere is közelebb áll hozzám, bár tudom, a régi párt többi eszközével együtt, nagyon sok hasonlóságot mutatott a középkori módszerekhez – de az önkritika, ha még hazudott is, ha szemérmetlenül elleplezte is az ember valódi énjét, visszaadta az illető jogát, hogy büntetlenül menjen tovább a maga feje után, hiszen gyónni nem csak egyszer lehet. Most viszont rémület szorítja össze a szíveket. Az enyémet is, pedig aki nem hiszi, hogy hűségem a kommunista eszméhez örök és megingathatatlan, az nem hisz a szemének, hogy élek. Én örökre eljegyeztem magam a kommunizmussal, mint éhes ember egy falat kenyérré, úgy vettem rá magam tápláló eszméire. Sötétségben tartott lelkem megvilágosodott, mint az éjszaka a felkelő naptól. Feladtam az éj misztikum utáni hajszáját, és az új tanok éltető fényében a talpára állítottam magamban az egek urát, hogy befogadhassam az új hitet, mely egy szebb jövőbe engedett pillantanom, ahol lekopnak az emberekről a kenyérféltésből eredő piszkok, nincs irigység, nincs könyöklés, ahol az egymásra utaltság édes érzése testvéri összefogásba kovácsolja a társadalom minden egyes tagját, ahol az ember egyetlen ellensége a természet, és csak az ellen vívja kemény harcát.

FÜLEL A CSEND

*Fülel a csend, mint hűséges kutya,
ha moccan az éj, ugrik, máris hozza
a távoli neszt, hogy bogozzam titkát.*

*Magam vagyok
Eldáridózott hitek panamájába
mélyesztem ujjamat,
tapogatom a nemzet pulzusát.
A szívzörejek tompán verődnek
a nemzeti béke roskatag falához.
Az eltaposott tüzekben izzik még harag,
de nekem a béke kell, nem állok oda,
hol új tüzet fújnak – oltom, oltanám...
Oltanám, ha szám szívemből fakadt
szavakat eregetne. Oltanám, ha szabad volna,
de nem lehet.
A mezei tüzet ellentűzzel oltják.*

1957. február 16.

Már csak itt-ott láthatók hófoltok, az égen derengő borongás, érzéseim a tavasz körül motoszkálnak, belémnyilall a Hernád-völgyi földek hívása. Álomban eke után lépegetek, nagy lendülettel szórom a porhanyós szántásba a magot. De mindez idejémtúlt paraszti érzélgősség, a több termés érdekében előnyösebb, ha géppel támadunk a természet ellen, hogy kicsikarjuk tőle a mindennapit. A nyersolajmotor robaja túlördítja a pacsirtát, s a traktoros lassan a pacsirtában nem az ég madarát, a parasztember ingyenes szórakoztatóját fogja látni, hanem egy kis szürke szárnyasjóságot, aki télidőben bevándorol a faluba, hogy elfogyassa a hulladékokat, beletúrjon a lótrágyába a meg nem emésztett árpaszemek után. A népből kikopik az ősi poézis, a modern életfelfogás győz az érzelmes régieskedés fölött, de amit a poézissal veszít, bőven kárpótolja a több kenyér és a több fogyasztási cikk.

Lassan-lassan megbarátkozom a nőülés gondolatával. Nehéz, de beleszokik az ember, idő kell hozzá, és

sok-sok csók, mely édes ízével rokonszenvenné teszi a családi megkötöttségek savanyúságát. Rájöttem, hogy a régebben, még „szabad” koromban felállított erkölcsi normák módosításra szorulnak. Nem tragikus korrekcióról van szó, apró simításokról csupán a „hűség-probléma” tekintetében. Pesten úgy gondoltam, egyszer élünk, most viszont már tudom, milyen hamar elszáll az ifjúság. Nemezszer voltam szemtanúja a legszentebb kötelék elleni vétségnek a magam esetében is, de mostantól tiszta szívemből úgy nézek a férjes asszonyokra, mintha káposztafejek lennének. Marika teljesen betölt odaadó kislányos szerelmével. Már nem kételkedem benne, bár még nem győződtem meg semmiről, se arról, hogy őszintén szeret, se az ellenkezőjéről. Megagítáltam magam, hogy hűséges, és örökké az is marad, ezzel elejét vettem egy csomó kellemetlenségnek – a féltékenység volt a legborzasztóbb és legveszélyesebb. Ha többet ittam a kelletinél, dührohaim voltak, akár volt alapja, akár nem. Megnyugodtam, de még mindig kapható vagyok arra, hogy egy szemmel látott, füllel hallott eset kizökkentsen nyugalomból, és akkor... isten őrizzen a következményektől.

Szeretem ezt a lányt, jobban, mint gondoltam volna, jobban, mint amikor megkértem a kezét, úgy érzem, mintha egy lenne velem, hús a húsból, vér a véreből. Tudom, ez szerelem, komoly, őszinte szerelem.

Jövendőbeli anyósommal nehéz zöld ágra vergődni. Kicsinyes, maradi gondolkodású, mindenáron ránk akarja kényszeríteni akaratát. Templomba ritkán látogat el, de tőlünk elvárná, hogy egyházilag is megesküdjünk, mert mégiscsak erősebb a frigy, ha dupla áldással köttetik meg. De gondolkodásmódja ellenére is megértő, jó lélek, van szíve, s ez manapság sokat jelent. Özvegyasszony létére mesterien kormányozza kis családja hajóját – jóra való, nem akar nekünk rosszat, de a jóakarást a maga régimódi elképzelésével csinálja. Képes éjjeltájban úgy ráordítani Marikára, hogy az egész ház felriad. Nem tudom, mit szólna ahhoz, ha az álmukból felverték azt mondanák neki, amit ő szokott mondani ilyenkor a lányára? Hát azt nem tenné a kirakatba!

1957. február 24.

Becsapódtunk a tavasszal. Az elharangozott tél élve naptár biztosította jogával, visszajött, és fehérre mázolta a barna világot. Ma órákon át szakadt a hó, az ember nem járta helyeken meg is maradt, de az utcákon locsopoccsá lett az emberi lóvás-futástól.

El vagyok keseredve. Tegnap letartóztatták három kollégámat. Törvény elé hurcolták őket azért, mert lázító cikkeikben elítélték az ávosokat, akik tömegmészárlást hajtottak végre. Én sajnálattal néztem az ávosok üldöztetését, pajtásaim voltak közöttük, akik ott keresték a megélhetésüket, fajtámbeliek voltak, nem egy közülük gyermekkori játszótársam. Szerencsétlenségük, hogy népellenes tetteket kellett végrehajtaniuk, nem is tették szívesen, csakhogy a kenyérükre is gondolni kellett – ezért nem voltam hajlandó igazat adni azoknak, akik egyöntetűen gazembereknek nevezték őket. De nem értek egyet a vagdalkozó hatalmi téboly improduktív haszonlesőivel sem, akik más állására fenekedve negligálják államunk és pártunk szép határozatát, hogy pusztuljanak a gazemberek, de a megtévedt jóknak legyen megbocsátás.

Muszáj írni, a naplómhoz menekülni – amit odakint a világban elhallgatok, bár rettenetesen ingerel a közlésvágy –, azt ide öntöm ezekre a lapokra, mert úgy érzem, alakuló új világunknak nagy szüksége van az én szavamra, hogy mi, kommunisták kommunisták maradjunk, s ne engedjük, hogy nemtelen indulatok nyúljalják bele pizskos kezüket nemes törekvéseinkbe. A megriadt hatalom reakciója kisebb bajnak tekint a régi madarak visszatelepülését, mint egy esetleges újabb zendülést, s talán igaza van, lehet, hogy én tévedek, amikor a mai sajtószabadságot nyomorultnak nevezem, de engem mint kommunistát hányingerrel tölt el, amikor látom, hogy a szó és a tett megint eltávolodik egymástól a hazudozás irányába, amit a saját közvélemény-irányító tapasztalataim is alátámasztanak.

KITAPOSOTT BELEK

*Kitaposott belek kígyóznak a latyakban,
sárgán, mint a giliszták. Vakaródzik a csönd,
az éjszaka bolhákat ugraszt elő pállott, bűdös
condráinak varrataiból, és tetveket, melyek
kövérré híztak a szennytől és a piszoktól.
Engem, kit ide szültek, adtak életet, hogy
éljek vele, elriaszt az undor feneketlen
mélysége.*

1957. március 7.

Ha ittas vagyok, számárságok sorozatát követem el. Elfelejtettem bedobni az első lottót, és megsértettem három embert. Az egyiket lejampecoztam, pedig semmi közöm hozzá, a másik megkérdezte, hogy pertut ihat-e a menyasszonyommal, s én nemet kiáltottam az ismerősök füle hallatára. Erkölcstelen nőcsábásznak tartom, és roppant dühfűt, hogy még van képe kommunistának nevezni magát. Nekem ilyenkor megviszket a tenyerem, és a nyelvem igazmondáskodni akar. Józanon féken tudom tartani, ha iszom, vége az önuralomnak – és utána aggódok, hogy nem pártszerű kritikámért a nyakamba szabadítanak egy csomó kellemtelenséget. Mert rosszindulat dolgában ezek az emberek tútesznek Jágón is. A harmadiknak pofont ígértem azok után, ahogy Marikával összenéztek. Tekintélyes vezető az illető. Nem mondtam komolyan a dolgot, ezt ő is tudja, de akkor is rosszul tettem. Nem szabad lett volna. Holnap majd szembetalálom magam velük, s magyarázkodhatok, hogy kiengeszteljem őket. A fene egye meg! Máskor, ha megszomjazom, majd hazacipelem az itókát. Itt nem kell tartanom attól, hogy őszinteségemnek egzisztenciális következményei lesznek.

Oly magam vagyok, mint egy kiselejtezett szobor. Magányom egyetlen vigasztalója Marika, akit az árvaság és a szeretethiány űzött karjaimba, aki szintén egy szobor, de nem dobták szemétdombra, miként a párját, sőt róla lehetne megmintázni az örök szépséget. A férfiétség buján rátapad, szemek fényzóróznak utána, de csak nekem adatott meg teljes egészében behatolni rejtelmibe.

Lám, milyen csodabogár az ember! Én mindig nagyra voltam azzal, hogy nagyvonalúan át tudom lépni a közönségesség határmezsgyéit – pedig csak áltattam magam, a szerelem felborította nagyvonalúságomat. A menyasszonyom iránt érzett mély szeretet elfeledtetni velem, hogy „izmusok” is vannak a világon. Vissza-vedtettem egyszerű emberré, aki nem képes átlépni magánéletének nyomasztó korlátain, belefeledkezik a „percemberkék” indulatába. Marxizmus, leninizmus, humanizmus – mindenki csak Marikát akarja megbaszni! S ebből az erkölcsi zűrzavarból kiút csak a szocializmus teljes győzelme után várható, de addig hány jobb sorsra érdemes ember élete futhat zátonyra. Nem érzem jól magam. Idegeim lassan-lassan használhatatlan limlommá lesznek, és én magam egy idegroncs, aki pillanatnyi elmezavarában beláthatatlan következményű tettet követhet el önmagával vagy a társadalommal szemben, amit különben a világ minden kincséért sem követett volna el. Még szerencse, hogy a nagy természet örök rendje nem ad választ a halál kérdésére, mert különben megszűnnének félni, s akkor nagy bajok lennének. Így viszont ha egészen kihuny az ember lelkéből a szeretet, a halálfélelem újraszítja ezt a szent tüzet. Ilyenkor ismerünk magunkra.

Szeretnék mély, álomtalan álomba esni, hogy megpihentessem az agyamat, melyben olykor már kényeszerképzetek mozgolódnak. Nem szeretnék megbolondulni. Május 4-én feleségül veszem Marikát.

1957. május 11.

A kocka el van vetve! Új lapot kezdett emberi történetem. Hogy tiszta lap lesz-e, a nagy ég a megmondhatója. Én szeretem a feleségem, de hogy ő szeret-e, azt egyhetes házasság alapján kockázatos lenne kijelenteni. A nemi aktusok perceiben egészen a magaménak érzem, de különben nem bízom benne. A kizárólagosság ösztöne drámai erővel örökös szerelmem fölött. Féltékeny vagyok, s ha a megcsalásnak csak a gyanúja is fölébredne bennem, nem tudom, mit tennék. Jót semmi esetre. Az erkölcsi világgép elrettenően utálatos. A hűség elavult fogalommal süllyedt a romlottság mosogatóvizében, pedig e megszentelt aranylánc a családi béke egyetlen garanciája, nélküle hogyan szálljak szembe azokkal, akik felülmúlnak testi értelemben, hogyan magyarázzam meg Marikának, hogy ha valaki szép, az nem az ő érdeme, hanem a természeté, míg a műveltség, az intelligencia kizárólag az egyén érdeme – én kilenc évig küzdöttem érte, és meg is élek belőle, miközben ő nem sokra megy a szépségével, ha semmihez sem ért. Ám ez pusztán a csúnyák igazsága marad, amire ráadásul sok történelmi kontra van sajnos, ha körülöttünk a szabadszerelm legbrutálisabb formája tombol, ami tönkreteszi a társadalmi rend legbiztosabb alapját, a családot, aminek természetes következménye csak egy megfékezhetetlen anarchia lehet, mely végül egész fajunk pusztulását eredményezheti.

Nem az egyhetes férj aggodalma mondatja velem ezeket a szavakat. Mióta értelmem megvilágosodott, a hűvös ész tárgyilagosságával szemlélem a világ erkölcsi és anyagi természetű dolgait. Az elfogultság nem kenyerem, elzárja előlem a napvilágot, s én eleget botladoztam a szellemi sötétségben. A kommunista eszme is, mely véremmé-húsommá vált, csak úgy tud profitálni elvhűségemből, ha a tárgyilagosság talaján álllok, ezért szemben azokkal, akiknél az elvhűség az anyagiasság mellékzöngéjével jelentkezik és mindent csak dicsérnek, én a húsba tépő kritikát is vállalom azzal a párttal szemben, amelynek mindent köszönhe-

tek – de az én egyéni hálám sem rettent el attól, hogy kimondjam: miközben anyagilag emelkedünk, az erkölcs bűnösen elhanyagolt terület maradt. A kenyérszűz egzisztencialitás a közélet piszkos történetkéit dobja felszínre nap mint nap. Vezető pártfunkcionáriusok, a hamis polgári erkölcs hivatalos üldözői, akik feleségüktől feltétel nélküli hűséget követelnek, kutyamód párzanak a friss „csirkehússal”. Van közöttük egy csomó strici, aki azzal szilárdítja pozícióját, hogy októberi érdemeire hivatkozik, pedig ezek az állítólagos érdemek nem értek akkor egy fabatkát sem, ők pedig remegtek, mint a nyárfalevél, a kemence lukába is bebújtak volna félelmükben. – S most abból profitálnak, hogy beszariak voltak. Én is félttem, de csak mert tehetetlen voltam a feltámadt szennyes indulatok közepette, ők azonban még véletlenül sem vállalkoztak volna a vértanúságra kommunistaságukért – én, minden bizonnyal, igen.

Annyit azért sikerült elmagyaráznom Marikának, hogy ha egy szóba írjuk a szabadszerelmet, az erkölcsi elfajulást jelent, ha viszont kettőbe, akkor az olyan, ahogyan mi csináljuk. – És hogy ez ugyanúgy van a széplánnyal, tulajdonfőnévként kurtizán az értelme, és csak külön írva kapja meg igazi jelentését: szép lány, tehát szépsége mellett becsületes is.

1957. június 26.

Két asszony kezébe tettem le az életemet. Az egyik a feleségem, a másik egy szép lélekkel megáldott, de mostoha sorssal megvert, szomorú szívű asszony, aki úgy vágyódik a szeretet után, mint fuldokló a mentő-

Ö V A L A T T

Minta érték nélkül

Szigorúan bizalmas

Sztálin elvtársnak

Másolat: Kaganovics elvtársnak

Október 16-án a Különleges Ügyosztály munkatársa, Szentareckaja elvtársnő szokásos napi munkáját végezte: egymás után bontotta fel a Sztálin elvtárs nevére érkező leveleket és beadványokat. Az egyik felbontott küldeményben azonban levél helyett egy darabka barna színű pépre bukkant, amely külsőleg excrementumra emlékeztette őt. A boríték felbontásakor – Szentareckaja elvtársnő és az ügyosztály más munkatársainak szavait idézve – igen erős szag kezdett terjengeni a szobában. A felzaklatott és nekikeseredett Szentareckaja elvtársnő felkapta a pépet, a mosdóba vitte és lehúzta a vécén. A mosdóból kijövet, mint később beszámolt róla, hirtelen szédülés fogta el. Az irodaszobába lépve a padlóra zuhant s közben a tarkóját is megütötte. Mikor pár perc múlva magához tért, közölte, hogy semmit sem lát. A kihívott mentőorvos miután Szentareckaja elvtársnőt megvizsgálva semmiféle külsérelmi nyomot nem talált, úgy nyilatkozott, hogy Szentareckaját kórházba kell vinni további megfigyelés és kivizsgálás céljából.

Ezek után Szentareckaja elvtársnőt a Kreml kórházába szállították, a borítékot pedig a szobában forgó péptől származó foltokkal átküldték az NKVD laboratóriumába vegyi elemzésre. A kórházi kivizsgálás eredményét rögzítő (és mellékelte) orvosi diagnózis szerint Szentareckaja elvtársnő megvakulása állítólag hisztériás eredetű és nem vegyi anyag hatására következett be.

(Közlés helye: Szoverseno szekretno, 1995. 10. szám, 28. l.)

Látása október 22. óta folyamatosan javul. A levélbontási részlegben dolgozók számára a következő elővigyázatossági intézkedéseket vezettük be:

1. A postabontással foglalkozókat gumikesztyűvel láttuk el, amelyet a levelek felnyitásakor kell viselniük.

2. Megfelelő készleteket szereztünk be különböző fertőtlenítőszerkekből.

1935. X. 26.

A KB Titkársági Ügyosztályának vezetője
(Poszkrjobjisev)

JELENTÉS

a Szovjetunió

Belügyi Népbiztosának

Jagoda elvtársnak

Az ez év október 16-án az SZK(b)P Különleges Ügyosztályára beérkezett „Kreml. Sztálin elvtársnak” címzésű levelet október 13-án dobták postaládába Moszkván kívül

Az SZK(b)P Különleges Ügyosztálya 5-ös részlegénél dolgozó Szentareckaja elvtársnő – az SZK(b)P tagja –, aki a napi posta felbontása közben ezt a levelet is kinyitotta, a borítékban egy papírba göngyölt masszára lett figyelmes, amely külsőleg excrementumra emlékeztette őt. Minthogy a szobában forgó massa szegfűszagot árasztott, megmutatta azt az 5-ös részleg vezetőjének, Szelickij elvtársnak és helyettesének, Kabaskin elvtársnak is. A masszát mindketten megtekintették, ők is érezték a szegfűszagot, végül Kabaskin elvtárs úgy határozott, hogy Szentareckaja menjen a vécébe és dobja ki a borítékban talált masszát.

Szentareckaja a vécéről visszatérve, ahová azért ment ki,

övért. Ő az anyósom, aki szeretne szeretni, de nincs kit szeretnie. Feleségem kiismerhetetlen, mint általában a fiatalasszonyok. Elrejti előlem igazi arcát, s mindig úgy érzem, színeszkedik, becsap. Szerelme állítólagos, elvont, mert nem őt tettem hétköznapi tetteiben, elnézné, hogy magam mossam ki szennyemet, és takarítsam ezt a nyomorúságos szobát. Nem kedveskedik apró kis meglepetésekkel, mint, mondjuk, egy leszakadt gomb felvarrása, hanem csak nagy rimánkodások után fog hozzá. És ami a legfájdalmasabban érint, éhkoppon tart. A makacsság és önfejűség hasznos jellemvonás, ha pozitív ügy szolgálatába terelhető, hiszen azt még Rákositól sem lehet megtagadni, hogy Horthy fasiszta vérbírósága előtt sem tört meg az eszme érdekében, amiért harcolt, de Marika esetében inkább valami nagyságosasszonyi karakterű temperamentumról van szó, amelyik mindenáron arra akar rávenni, hogy bejárónőt fogadjak, aki helyette és a ma helyett tisztán tartaná a lakást. Egyoldalú nevelési birkózás, amit én művelek, feleségem, akit mindenki és mindenkinél jobban szeretek, hallgatással válaszol a kérdéseimre. Én beszélek, ő hallgat. Én beszélek, ő hallgat. Közöny és falra hányt borsó minden szavam. Néha elgondolom, mi lenne, ha összeszedném kis motyómat, és „akár az erdőben a vadnyom”, eltűnnék az emberek sűrűjében. Valami isten háta mögötti falucskában kötnék ki mint néptanító, hogy feledjem feleségemhez fűződő felejthetetlen emlékeimet. De azt hiszem, egyelőre nem bírnám ki, visszakoldulnám magamat hozzá, mert az érem másik oldalát, melyet szívesebben nézegetek rajta, mint az előbbit, szeretem, gyűlöletesen szeretem. Gyönyörű asszonysága megéjt, elringat, átölel, elszongít. De bejárónőt akkor sem fogadok! És jaj a legyőzötteknek, ha majd mint nő sem jelent már élményt a számomra! És *vae victis* a mamának is, akinek kegyetlenül visszavágok majd alkalomadtán, amiért úgy ordítózik velünk, ahogy a torkán kifér, amit arra fog, hogy ami a szívén, az a szá-

hogyan kidobja a szobán forgó masszát, újra munkához látott, de pár perc múlva közölte, hogy nem érzi jól magát. Megpróbált székéről felállni, de eszméletlenül esett össze, és közben a padlóba verte a fejét. Miután elsősegélyben részesítették és viszszyanyerte eszméletét, arra kezdett panaszkodni, hogy rosszul lát, majd pedig, hogy elvesztette látását.

Szentareckaját azonnal a Kreml kórházába szállították, ahol megfelelő orvosi ellátás után alapos kivizsgálásnak vetették alá. M. O. Averbah professzor, M. Ju. Rappaport egyetemi magántanár, V. E. Kogan, a kreml kórház igazgatóhelyettese és Je. V. Tepper idegsebész, akik a kivizsgálást elvégezték, arra a következtetésre jutottak (ezt jegyzőkönyv is rögzíti), hogy a hirtelen megvakulás hisztériás eredetű és a szem, illetve a látóidegek organikus elváltozására utaló tünetek, amelyek magyarázatot adhatnak a hirtelen kifejlődő vakságra, nem észlelhetők.

Ezt a diagnózist ellenőrzés végett átadtuk a Közegészségügyi Kutatóintézetnek, valamint az RKKA (= Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg) kommunista kórháza 13-as osztályának, amelyek az orvosi diagnózist megerősítették és ezt jegyzőkönyvbe vették, továbbá igazolást adtak arról, hogy a hirtelen megvakulást semmiféle, az intézet által ismer vegyi anyag nem idézhette elő.

Jelenleg Szentareckaja látása kezd fokozatosan visszatérni és mindinkább normális lesz.

Mint ahogy mind a papírt, mind az abba csomagolt masszát lehúzták a vécén, csak a megmaradt borítékot volt módunk beható vizsgálatnak alávetni. A vizsgálatokat Udrisz elvtárs, az RKKA első részlege Vegyi Kutató Intézetének parancsnoka végezte el, aki a borítékon semmiféle mérgező anyag nyomát nem találta.

A Különleges Ügyosztály által folytatott további nyomozást rendkívül meglehetősen a körülmény, hogy a borítékon elmo-

sódtott a postai bélyegző és így nehéz megállapítani, melyik városból adták fel.

Az NKVD Operatív Főcsoportjának
Helyettes Parancsnoka
Volovin

1935. október 27.

MÁSOLAT

Az RKKA 1-es számú
Tudományos
Vegykutató Intézetének
Parancsnoka
1935. X. 17.

A boríték vizsgálata során a következő megállapításokat tettük:

A borítékban semmiféle anyagnak nem maradt nyoma, így a vegyelemzés lehetősége nem áll fenn.

A boríték enyhe szagot áraszt, amely távolról az excrementum vagy bizonyos húskészítmények (például kolbásztöltésre használt állati bél stb.) szagát idézi.

Feltételezhető, hogy a borítékban elhelyezett készítmény (amely minden bizonnyal egy másik papírba volt még begöngyölve) állati eredetű, ezt azonban a legcsekélyebb mértékben sem lehet bizonyítottan tekinteni.

Az RKKA 1-es részlege
parancsnoka
(aláírás)

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

ján. De a kutya istenit, csak azért, mert övök a lakás, ne gondolják, hogy örökre parancsolni fognak felgyülemlett indulataimnak, ha majd fogom magam, és visszatérek osztályom, szülőanyám, a munkások vasos realitásához, és lefűrödve magamról a piszkot, ami a „jólneveltség” hosszú éveinek során rám ragadt, a pofájukba vágom az igazságot! Tudom, társadalmi szempontból, kár lesz értem egy olyan kicsiny faluban, mint ahonnan jöttem, hiszen tanultam is egy keveset a jövő szolgálatából, és elegendő tapasztalatanyagom is van már a mozgalmi munkára, de egyéni létem szempontjából fontosabb, ha visszatérek oda, ahonnan jöttem.

1957. augusztus 7.

Egyre ritkábban fordulok a naplómhoz, hogy kiöntsem a lelkemet. Mert erről van szó, panaszkodásról. Itt legalább őszinte lehetek, itt nem követi vizsla tekintet a tollamat. Nem érzem jól magam. Nem tudok mindennel egyetérteni, ami körülöttem történik, pedig november 4-e után elsőnek fogtam tollat, hogy verekedjek a Kádár-kormányért, és őszintén megsirattam a megnyúzott ávóst, mert testi-lelki jó barátaim voltak közöttük. S mindezt nem azért tettem, hogy valamikor is előnyökre számítsak. A számítás oly távol áll tőlem, mint Makó Jeruzsálemtől. S most mégis tartanom kell attól, hogy a felburjánzott rosszindulat el ne tiporjon. Mi kell ahhoz, hogy megsemmisítsenek? Szinte semmi. Egy mákszemnyi felnagyítása valamely cselekedetemnek vagy rosszul értelmezett kijelentésemnek semmivé teheti G. M. „karrierjét”. Hiába küszködött velem a demokrácia éveken át, hiába áldozott rám annyit államunk, hiába vagyok szívvel-lélekkel kommunista – mindez nem érdem az eláztatók rosszindulatú vallomásai előtt. Igaz, volt rá eset, hogy megfélemeztem arról, hogy nem értek egyet a két lábon járó vadállatokkal, és a spontán önvédelem a Kossuthnóták valamelyikét füttyűrésztette velem, hogy elhárítsam fejem körül haragjukat. De ha egy hadosztály élén álltam volna, én rendet csináltam volna Budapesten. Csakhogy nem volt egy nyavalyás pisztolyom sem, mellyel legalább védhettem volna magam. De azért nem fogtam be pörös számat, ahol tehettem, beszéltem, agitáltam. Akkor az életem forgott veszélyben, most a szabadságom. Rám foghatnak bármit, pedig akkoriban majd mindenki ott élt az elégedetlenség, még Kádár elvtársban is, de mi megjavítani és nem megölni akartuk a rendszert. Aggódom. Már nem vagyok „szabad”, házas ember lévén hullással egy másik embert is tönkretesznek, miközben családi állapotom sem valami szívderítő. Anyósom, szegény, póruljárt elhamarkodott férjhez menési kísérletével, ezért most különösen idegesítik az élet csúnya és elszomorító benyomásai, melyektől egykönnyen felcsattan. Én viszont, ha valaki a közelemben felemeli a hangerőt, magyarul mondva: állati módon ordít, ölni szeretnék. Azért nősültem meg, hogy nyugalmas otthonhoz jussak, hogy révbé érjen hányatott életem, hogy legyen valakim e kétmilliárdos sokaságban. És ez sikerült is, van valakim, csak hogy az ő kellemességét teljességgel ellensúlyozza a velejáró kellemetlenség-özön. Marika még mindig a régi, nem mintafeleség, s már akár most lemondhatok arról, hogy valamikor is azzá tudna lenni. A külsőségek iránti nagyságosasszonyi érzéssel megáldott jellem, aki kiszolgáltatja magát. Nem veszi észre a legelemibb háziasszonyi teendőket, mozgékonyága meglehetősen alacsony fokú. Befáradtam már állandó noszogatásába, érzéseim eltompultak, kezdem feladni a tisztaság utáni vágyamat a zoknik és ingek tekintetében.

1957. október 29.

Tegnap karon fogtam a nejemet, és ellátogattunk a kórházba. De száz szónak is egy a vége – apa leszek, és az én drága oldalbordám, édes kicsi élettársam – édesanya. Szerettem volna ott helyben felállni valami nagy-nagy dobogóra, és azt kiáltani az embereknek: Boldog vagyok! Boldogságomra és jövőm apai örömeimre aztán alaposan berúgtam – és ezt megismételtem ma is, de hogyan is tudnám magamba rejteni fel-patakozó örvendezésemet, amint hatalmába kerít az örök érvényű öröm sapskadobáló vigassága. Amikor megsimogatom Marika még csak nem is gömbölyödő hasacsakját, sírni lenne kedvem a boldogságtól. Méhének gyümölcse az én művem! A kettőnk halhatatlan alkotása!

Ó, mennyire szeretnék most belenézni a jövőbe, kilesni cselvetéseit, hogy kikerüljem őket, hiszen ezután már két gyerekem lesz, ha azt vesszük, hogy Marika sincs még 18 éves, és ez meg is látszik a dolgokhoz való hozzáállásán. Két gyerek, dupla aggodás, most már kétszeresen is letörném annak a karját, aki fegyverhez merészel nyúlni, hogy verekedjen igazáért ebben a forrongó, háborúkértetes világban, melyből csak a kommunista humánus söprűzheti majd ki a fölhalmozódott szemetet. Én békében akarom felnevelni a gyermekemet az új ember új világ számára, amelyből visszapillantva a mára: úgy élünk, mint a va-

dak. Gyakran rádöbbenek, hogy bennem is föllelhető a gazemberségre való hajlam, ostoba és gonosz indulatok rejtőznek a lelke mélyén – ilyenkor irtózat fog el, s szeretnék minél távolabb kerülni önmagamtól, hogy ne lássam képzeletem rajzolta képmásomat, mely ellen ezentúl foggal-körömmel harcolni fogok.

Látod, kicsikém, szeretett magzatom, még nem is tudsz a világról, csak magadnak élsz, és máris menyinyi gondot jelentesz apádnak, anyádnak, az egész mi világunknak. Nem baj, arany életem, nagyra fogsz nőni, a tíz körömmel is előteremttem neked, pöttömnyi vigaszom, a mindennapi kenyeret. Amen.

Csak aztán ne légy nagyon síró baba, mert akkor apukának nem fog menni az írás, és ha a te apukád nem körmöl eleget, akkor bizony nagy bajok lesznek. Gyerünk tehát csucsulni, mert holnap is nap lesz.

1957. december 27.

Anyósom saját kezűleg kitépte az előző napot, de újra leírom: a kiábrándultság vaskézzel szorongatja hitvesi hűségemet, volt rá eset, amikor kenyértörésre szándékoztam vinni a válást, hogy szabaduljak ebből az abnormális családi ketrecből, ahol nemritkán fejőstehénnek, máskor olyan személyiségnek néznek, akivel reprezentálni lehet. Kommunista puritánságom lázadott, mert megalázónak és egy agrárproletár sarjádékra nézve egyenesen kompromittálónak éreztem, hogy az én hivatali állásommal akarják bearanyozni egy hajdan valami, de ma már csak urizálásra hajlamos család megfakult koronáját. Idegen vagyok közöttük. Anyósom sehogyan sem tudja feltornászni magát drága anyám emléke mellé, a feleségemen pedig már minden nevelő fogást kipróbáltam, ami az ő állapotában egyáltalán lehetséges, de amint nem találok az egész lakásban egyetlen tiszta gatyát sem, ő egyből a Bajazzóval jön elő, amit én tanítottam neki, hogy kikaparja a szemét annak a cafkának, akivel gyanúsít, pedig téved, engem teljességgel hidegen hagy a piszkos fajta ösztönök kergetése az erkölcsi tilosban, én nem potyázok a szerkesztőségben, hanem éppen hogy az érzem drága aranypénzeivel fizetek a függetlenség utáni vágyódásomért. Persze falra hányt borsó minden szavam mind Marika, mind az anyósom tekintetében. Ha ez így tart még soká, teljesen elidegenedem tőlük. El-elcsavargok otthonról, potyaitalok mámorába fojtom elrontott életem keserűségét – mert ahhoz azért nincs képem, hogy ne adjam haza a fizetésem, amikor ők a szívük alatt hordják a gyermekemet. Elkeseredem, lehordom Marikát, aztán összecsókolódunk, és részemről szent a béke, ám ő ilyenkor azzal jön elő, hogy nélkülem egyedül érzi magát, pedig én szívesen lennék többet vele, csakhogy dolgoznom is kell, azért vagyok annyit bent a szerkesztőségben, hogy meglegyen a betevőnk – mert a LOTTO még nem fordította felém főnyereményes ábrázatát. Ezt neked, sors bona, ezt neked, nihil aliud!

1958. június 18.

12 óra 30 perckor felhívtam a Semmelweis Kórház szülészeti osztályát:

– Ez és ez vagyok. A feleségem után érdeklődöm.

– Gratulálok, elvtárs! Három és fél kilós leány, 56 centis. Mindketten jól érzik magukat.

Álltam megbabonázva a pillanat nagyszerűségétől, s ha valaki a nevem után érdeklődik, minden bizonnyal nem tudok felelni. Álltam, és a feleségem sápadt, vértelen, szenvedéstől barázdált arca jelent meg lelki szemeim előtt. Drágám, suttoztam, és elpárasodott a szemem. Az iránta való szerelem, mely megfoghatatlanul el-eltévedve bolyongott érzéseim útvesztőiben, hirtelen emberközelségbe futott, átszakította bennem a célszalagot – és a legmélyebb szeretet tükrében villantotta fel asszonyom szülésviselte arcát. Ez a pillanat volt a katarzis hűséggel labdázó szerelmem drámájában. Mert eddig nem szerettem én egész válómmal ezt a gyermekasszonyt, és olykor goromba nyíltsággal csapkodtam vérző szívéhez házasságba unt gondolatköveimet más asszonyok fedezékéből. Nagy terhet rakott szabadságszerető vállaimra ez a frigy, mert nemcsak az ő, hanem egész családjá gondját is rám szabadította, és késhegyre menő anyagi gondok, idegesítő családi drámák feküdték meg a közérzetemet. Ám most hirtelen eszembe jutott mindaz a szép és jó, amellyel elhalmozta szomorú emberségemet, ám a mai napig csak formátlan érzések formájában kavargott bennem – és a sajnálat felrobbantotta bennem a lelkiismereti önvádaskodás tűzét. Mennyit bántottam, sértegettem ezt az angyali teremtetést, aki a legszebb emberi örömeért a fájdalom kálváriáját járta meg. Egy aranyos, csöpp lányt szült nekem, s mindezt megadással, az asszonysors kötelességtudásával tette.

Besiettem a kórházba, és egész úton azon gondolkodtam, mit fogok majd neki mondani. Valami nagyon szépet, amilyent még nem mondott férj a nap alatt. Végiggondoltam az emberi szeretet teljes szókincsét, de az én érzéseimre nem volt szó benne. Amikor kihozták kocsin a szülőszobából, rám nézett, és könnyesen mosolygott:

– Nem adnám száz fiúért a lányomat – suttogta repeső anyai boldogsággal.

Én pedig csak ennyit tudtam kinyögni:

– Drága mamukám, arany életem.

És csókoltam a száját, fáradt, falfehér arcát, könnytől csillogó gyönyörű szemét, hajamat simogató kezét, és szerettem volna ölbe kapni, és vinni, táncolni vele boldogan.

– Szép kis családunk lesz, szépen fogunk élni, ugye, apukám? – kérdezte csendesen.

Bólintottam, ám hirtelen frissen sült szülői aggodás kerített hatalmába, hogy mit hoz a jövő. És magamban betűzgetni kezdtem a jövő veszélylehetőségeit, hiszen az én sorsom most már az ő sorsuk, az én leáldozásom az ő leáldozásuk is. Óh, vigyázz rájuk, emberi jószág, ki a boldogabb jövő árulóinak kezéből kiütötte a fegyvert. Bólintottam, és szorongó érzéseimet védően tártam két szerettem fölé.

Apa lettem.

Háromszoros hurrá!

Hurrá! Hurrá! Hurrááá!

Csengery Kristóf

VERŐFÉNY

Ne így, kérlek, ne ennyit! Sisteregve
perzsel, lesújt, kivájja a szemem.
Szemtelenül mondom hát (érte meg ne
büntess): homályod jobban kedvelem,

mint forró fényverődöt. Dideregni?
Azt sem. De mint a lány, cukros briós:
kosármélyen, puha kendőkben, esti
falióra hangjára, embriós

görbületben álmodni békén – ezt már
inkább. S neked is kívánnám: a leltár,
ha kész az égi, nyugton elheverj.

Teremtményeid ne vadásszanak rád.
S te se énrám, fényeddel. Mint a macskát,
alkonnyal, szürkén símogass. Ne verj.

KI VÉLED VÁGY DISKURÁLNI

(Ferencz Győzőnek)

Fejen állva hallgatom,
W. S., a szavad.
Lenn a kezem, fönn a lábom,
weöres képpel tisztán látom:
csakis így szabad.

Fejet fúrja föld alá,
tapodjon leget,
ki véled vágy diskurálni,
tanuljon tótágast állni,
s tudjon eleget:

mint a semmi, annyit épp,
mint a szél, a kő.
Tudja: kérdésben a válasz,
s hogy ki jó irányt talál, az
visszafele nő.

KÉPES KÉPTELEN

Csak játék? Mi történik, s mi alatt?
Lépcsőház. Suttogás. Rosszat gyanítok.
Pereg a kép, akár a vakolat.

Most kezdték? Vagy öröktől tart a vad
hajszó? Függs, hajszálon. Sanda titkok.
Csak játék? Mi történik, s mi alatt?

Sötét utcák. Rálöttek. Elszalad.
Lehet, hogy én vagyok? Valamit írok.
Pereg a kép, akár a vakolat.

Képtelenség, hogy én. Hisz mialatt
őt kötözik fent, én itt lent lapítok.
Csak játék? Mi történik, s mi alatt?

Csorog a mellemen az ing alatt.
Jutnék ki! Egy zsebkendőt rászorítok.
Pereg a kép, akár a vakolat.

Szédülök. Vérzek. Szóltak: nem szabad
kimenni. Mennyi, amit még kibírok?
Csak játék? Mi történik, s mi alatt?
Pereg a kép, akár a vakolat.

TÚLON TÚL

Ha egyszer minden túlon túl leszek,
nem leszek többé túlontúl ilyen,
s olyan sem. Fekvő cselló, nem remeg
felajzott húrja. Hangtalan pihen,

hallgatózik a rezgőképes rendszer,
s nem felel, csak ama frekvenciára,
mely az övével azonos. Eressz el,
és maradok: a szabadság az ára.

Rád is úgy hangolódok – megbocsáss
számért, Uram –, ha békét hagyasz nekem,
s nem játszol már, mint megfeszített húron,

rajtam: eltűröd, hogy mint bárki más,
rezegjem a világot. Énekem
tiéd lesz mind – ha túl leszek a túlon.

Samuel Beckett

VÁZLAT RÁDIÓRA I

- FÉRFI: [Komoran.] Asszonyom.
NŐ: Jól érzi magát? [Szünet.] Azt akarta, hogy eljöjjenek.
FÉRFI: Én senkit nem hívok ide.
NŐ: Megengedte, hogy eljöjjenek.
FÉRFI: Tudom, mivel tartozom.
[Szünet.]
NŐ: Azért jöttem, hogy halljam.
FÉRFI: Amikor csak óhajtja.
NŐ: Erre a zsámolyra leülhetek? [Szünet.] Köszönöm. [Szünet.] Nem állíthatnánk feljebb a fűtést?
FÉRFI: Nem, asszonyom.
[Szünet.]
NŐ: Igaz az, hogy a zene éjjel-nappal szól?
FÉRFI: Igen.
NŐ: Állandóan?
FÉRFI: Állandóan.
NŐ: Hihetetlen! [Szünet.] És a szöveg is? Az is éjjel-nappal?
FÉRFI: Éjjel-nappal.
NŐ: Állandóan?
FÉRFI: Igen.
NŐ: Felfoghatatlan! [Szünet.] Szóval maga éjjel-nappal itt van?
FÉRFI: Állandóan.
[Szünet.]
NŐ: Milyen gondterhelt maga! [Szünet.] Szabad megnézni őket?
FÉRFI: Nem, asszonyom.
NŐ: Nem mehetek oda, hogy megnézzem őket?
FÉRFI: Nem, asszonyom.
[Szünet.]
NŐ: Nem állíthatnánk feljebb a világítást?
FÉRFI: Nem, asszonyom.
NŐ: Milyen rideg maga! [Szünet.] Ez az a két gomb?
FÉRFI: Igen.
NŐ: Csak meg kell nyomni? [Szünet.] Be van kapcsolva?[Szünet.] Azt kérdem, be van-e kapcsolva.
FÉRFI: Nem, el kell forgatni. [Szünet.] Jobbra.

- [Kattanás.]
 ZENE: [Halk.] .....
 [Teljes csend.]
 NŐ: [Csodálkozva.] *De hiszen többen vannak!*
 FÉRFI: *Igen.*
 NŐ: *Hányan?*
 [Szünet.]
 FÉRFI: *Jobbra, asszonyom, jobbra.*
 [Kattanás.]
 HANG: [Halk.] .....
 NŐ: [A hanggal együtt.] *Hangosabban!*
 HANG: [Ugyanolyan halkan.] .....
 [Teljes csend.]
 NŐ: [Csodálkozva.] *De hiszen egyedül van!*
 FÉRFI: *Igen.*
 NŐ: *Teljesen egyedül?*
 FÉRFI: *Aki egyedül van, az teljesen egyedül van.*
 [Szünet.]
 NŐ: *És milyen együtt?*
 [Szünet.]
 FÉRFI: *Jobbra, asszonyom.*
 [Kattanás.]
 ZENE: [Halk, rövid.] .....
 ZENE és HANG: [Együtt.] .....
 [Teljes csend.]
 NŐ: *Nem együtt vannak?*
 FÉRFI: *Nem.*
 NŐ: *Nem is látják egymást?*
 FÉRFI: *Nem.*
 NŐ: *Vagy hallják egymást?*
 FÉRFI: *Nem.*
 NŐ: *Megfoghatatlan!*
 [Szünet.]
 FÉRFI: *Jobbra, asszonyom.*
 [Kattanás.]
 HANG: [Halk.] .....
 NŐ: [A hanggal együtt.] *Hangosabban!*
 HANG: [Ugyanolyan halkan.] .....
 [Teljes csend.]
 NŐ: *És [Megnyomva a szót.] m a g á n a k ez tetszik?*
 FÉRFI: *Szükségem van rá.*
 NŐ: *Szüksége? Szüksége van erre?*
 FÉRFI: *Szükséggé vált. [Szünet.] Jobbra, asszonyom.*
 [Kattanás.]
 ZENE: [Halk.] .....
 NŐ: [A zenével együtt.] *Hangosabban!*
 ZENE: [Ugyanolyan halkan.] .....
 [Teljes csend.]
 NŐ: *És erre is? Erre is szüksége van?*

- FÉRFI: Szükséggé vált, asszonyom.
- NŐ: Ugyanabban a ... helyzetben vannak?
[Szünet.]
- FÉRFI: Nem értem.
- NŐ: Ugyanazok a ... körülményeik?
- FÉRFI: Igen, asszonyom.
- NŐ: Például? [Szünet.] Például?
- FÉRFI: Nem lehet őket leírni, asszonyom.
[Szünet.]
- NŐ: Nos, lekötelezett.
- FÉRFI: Engedje meg, kérem, erre tessék.
[Szünet.]
- NŐ: [Hangja halkul.] Az ott perzsa?
- FÉRFI: [Ugyanúgy.] Engedje meg.
- NŐ: [Hangja tovább halkul.] Milyen gondterhelt! [Szünet.]
Nos, magára hagyom. [Szünet.] A szükségeivel.
- FÉRFI: [Ugyanúgy.] Isten vele, asszonyom. [Szünet.] Jobbra, asszonyom, az ott a háziszemét, [Megnyomva a szót.] szín háziszemét. [Szünet.] Isten vele, asszonyom. [Hosszú szünet. Hallani, ahogy függönyöket rángatnak, előbb egyet, majd egy másikat, a vastag karikák csörögnek a rúdon. Szünet. Halkan kattán – ahogy néha szokott – egy helyéről felemelt telefonkagyló. Tárcsázás halk hangja. Szünet.]
- FÉRFI: Halló... kisasszony... a doktor úr... óh... igen... hogy hívjon fel... Macgillicuddy... Mac-gilly-cuddy... úgy van... tudni fogja... ja, és kisasszony... kisasszony!... sürgős... igen!... [Élesen.] ... nagyon sürgős!
[Szünet. A kagyló letételekor ugyanaz a halk kattánás. Szünet. Kattánás.]
- ZENE: [Halk.] .....
- FÉRFI: [A zenével együtt.] Te jó ég!
- ZENE: [Halk.] .....
- [Teljes csend. Szünet. Kattánás.]
- HANG: [Halk.] .....
- FÉRFI: [A hanggal együtt, élesen.] Gyerünk! Gyerünk!
- HANG: [Halk.] .....
- [Teljes csend.]
- FÉRFI: [Halkan.] Most mihez kezdjek? [Szünet. Halkan kattán az újból felemelt telefon. Halk tárcsázás. Szünet.] Halló... kisasszony... Macgillicuddy... Macgilly-cuddy... úgy van... elnézést kérek, de... óh... igen... hát persze... nem lehet elérni... fogalma sincs... értem... igen... azonnal... amint visszaérkeznek... tessék?... [Élesen.] ... igen!... Már meg mondtam!... nagyon sürgős!... nagyon sürgős!... [Szünet. Halkan.] Hülye liba! [Levágott kagyló csattan. Szünet. Kattánás.]
- ZENE: [Halk. Rövid.] .....
- [Teljes csend. Kattánás.]
- HANG: [Halk. Rövid.] .....
- FÉRFI: [A hanggal együtt, élesen.] Órület. Mintha egygé válnának!
- ZENE és HANG: [Együtt.] .....
- [Megcsörren a telefon. Azonnal követi a kagyló kattánása, egy másodpercet ha csöng.]
- FÉRFI: [A zenével és a hanggal együtt.] Igen... várok... [A zene és a hang

elhal. Nagyon izgatottan.] Igen... igen... nem számít... *hogy mi a baj? ...
abbahagyják... VÉGE... ma reggel... tessék? ... igen... igen, egész biztos! ...
VÉGE, mondom... hogy? semmit? ... tenni? ... Tudom, hogy nincs mit tenni
... tessék? ... nem! ... én... ÉN... tessék? Mondom, hogy abba hagyják...
VÉGE... Hát *hogy maradhatnék, most, hogy... kicsoda? ... de hisz ő már
elment... óh, az isten szerelmére... hisz mindannyian itthagytak... maga ezt
nem tudta? ... mind elmentek... hogy biztos? ... hát persze, hogy biztos
vagyok... tessék? ... egy óra múlva? ... hamarabb nem? ... várok... [Halkan.]
... van még valami... együtt vannak... EGYÜTT... igen... nem is
tudom... mintha... [Habozva.] ... egyé... a lélegzés... nem is tudom...
[Hevesen.] ... nem! ... soha! ... már *hogy találkozhatnának? ... tessék? ...
hogy mik egyformák? ... az utolsó kicsoda? ... leheletig? ... várjon... ne tegye
le... várjon! ... [Szünet. Levágott kagyló csattan. Hosszú szünet. Halkan.]
Rohadt disznó!
[Szünet. Kattanás.]***

ZENE: [Halkul.].....

ZENE és HANG: [Együtt, halkulnak.] .....

[Megcsörren a telefon. Azonnal követi a kagyló kattanása.]

FÉRFI: [A zenével és a hanggal együtt.] *Kisasszony... tessék? ... [A zene és a
hang elhal.] ... egy lebetegedés? ... [Hosszú szünet.] ... két lebetegedés? ...
[Hosszú szünet.] ... egy kicsoda? ... kicsoda? ... farfekvés? ... tessék? ...
[Hosszú szünet.] ... holnap dél körül? ... [Hosszú szünet. Halk kattanás,
ahogy a kagyló a helyére kerül. Hosszú szünet. Kattanás.]*

ZENE: [Rövid, halkul.] .....

ZENE és HANG: [Együtt hagyják abba, együtt fejezik be, egyre gyengébben
kezdik újra, együtt.].....

FÉRFI: [Suttog.] *Holnap... dél körül...*

LÉPÉSEK, FORDULÓ

MAY (M), kusza ősz haj, kopott sűrű kendő takarja lábát, a kendő a földet
sepri.

NŐI HANG (H) a színpad sötét hátsó részéből.

Padlósáv: a színpad elején, párhuzamosan annak szélével, kilenc lépés
hosszú, egy méter széles, nem pontosan középen, kissé jobbra.

j b j b j b j b j J
B b j b j b j b j b

Járkálás: jobb lábbal kezdve (j), jobbról (J) balra (B), ballal (b) kezdve B-
ról J-ra.

Forduló: a bal oldalon hátraarc jobbra, a jobb oldalon hátraarc balra.

Lépések: tisztán hallható, ritmikus dobbanások.

Világítás: tompa, legerősebb a színpad magasságában, gyengébb a testen,
alig a fejen.

Hangok: mindkettő végig halk és vontatott.

Függöny. A színpad sötétben.

Egyetlen halk harangszó. A visszhang elhal, csönd.

A színpad elejére halvány fény. A többi rész sötét.

Megjelenik M, balra lépked. A bal oldalon megfordul, még három hosszát megtesz, megáll a jobb oldalon, a színpad eleje felé fordul.

M: Anya. [Szünet. Ugyanolyan halkan.] Anya.

[Szünet.]

H: Tessék, May.

M: Aludtál?

H: Mélyen aludtam. [Szünet.] Mély álmomban hallottalak meg. [Szünet.] Nem lehet éjjel álmom oly mély nálam, hogy ne hallanálak.

[Szünet. M újra járkálni kezd. Négy hossz. Az első után a lépésekkel egy ütemben.] Egy két há négy öt hat hét nyolc kilenc fordul egy két há négy öt hat hét nyolc kilenc fordul. [Könnyedén.] Nem próbálsz meg aludni egy kicsit?

[M megáll a jobb oldalon, a színpad eleje felé fordul. Szünet.]

M: Akarod, hogy adjak megint egy injekciót?

H: Igen, bár még túl korai.

[Szünet.]

M: Akarod, hogy megint segítsek megfordulni?

H: Igen, bár még túl korai.

[Szünet.]

M: Megigazítsam a párnádat? [Szünet.] Húzzak fel új lepedőt? [Szünet.]

Odaadjam az ágytálat? [Szünet.] Az ágymelegítőt? [Szünet.] Kicszerélem a kötéseid? [Szünet.] Ledörzsöljelek szivaccsal? [Szünet.] Megnedvesítem az ajkaid? [Szünet.] Imádkozzak veled? [Szünet.] Vagy érted? [Szünet.] Megint. [Szünet.]

H: Igen, bár még túl korai.

[Szünet.]

M: Hány éves vagyok én?

H: És én? [Szünet. Ugyanolyan halkan.] És én?

M: Kilencven.

H: Olyan öreg?

M: Nyolcvankilenc, kilencven.

H: Későn születtek. [Szünet.] Öregem. [Szünet.] Bocsáss meg nekem. Megint.

[Szünet. Ugyanolyan halkan.] Bocsáss meg nekem. Megint.

[M újra járkálni kezd. Egy hossz után megáll a bal oldalon, a színpad eleje felé fordul. Szünet.]

M: Hány éves vagyok én?

H: Negyven körül.

M: Ilyen fiatal?

H: Sajnos. [Szünet. M újra járkálni kezd. Az első bal oldali forduló után.]

May. [Szünet. Ugyanolyan halkan.] May.

M: [Járkál.] Tessék, Anya.

H: Ugye sosem szűnnek meg? [Szünet.] Ugye sosem szűnnek meg... gondolataid ekörül forogni?

M: [Megáll.] Ekörül?

- H: *Az egész körül.* [Szünet.] *Szegény fejed.* [Szünet.] *Az egész.* [Szünet.]
Az egész.
 [M újra járkálni kezd. Eltelik öt másodperc. A színpad elejének fényei elhalnak.
 Teljes sötétség. A léptek zaja megszűnik.
 Szünet.
 Harangszó, valamivel halkabb. Szünet, visszhang.
 A korábbinál valamivel halványabb fény a színpad elejére. A többi rész sötét.
 M jelenik meg a színpad eleje felé fordulva, a jobb oldalon.
 Szünet.]
- H: *Most idesétálok.* [Szünet.] *Vagy inkább idejövök és megállok.* [Szünet.]
Mikor estébe fordult a nap. [Szünet.] *Azt képzelem, egyedül van.* [Szünet.]
Nézzék, milyen csendben áll, milyen mereven, arccal a falnak. [Szünet.]
Látszólag mennyire érzéketlen. [Szünet.] *Kislány kora óta nem volt sehol.*
 [Szünet.] *Sehol sem, kislány kora óta.* [Szünet.] *És most hol van, kérdezhetnék.* [Szünet.] *Hát otthon, a régi házban, ugyanott, ahol...* [Szünet.]
Ahonnán elindult. [Szünet.] *Ahonnán az egész elindult.* [Szünet.] *Ahol az egész elkezdődött.* [Szünet.] *De ez, ez mikor is kezdődött?* [Szünet.] *Mikor más velem egyidős lányok kint voltak... labdázta, ő már itt volt. És ezt csinálta.* [Szünet.] *A padlót itt, bár most csupasz, egykor...* [M járkálni kezd. A léptek tempója lassabb.] *De nézzük, hogyan jár, csendben.* [M járkál. A második hossz vége felé.] *Nézzék, milyen ügyesen fordul.* [M megfordul, járkál. A harmadik hossz alatt a lépésekkel egy ütemben.] *Hét, nyolc, kilenc, fordul.* [M megfordul a baloldalon, megy még egy hosszat, megáll a színpad eleje felé fordulva, a jobboldalon.] *Szóval a padlót itt, bár most csupasz, ezt a padlószőnyeget egykor szőnyeg takarta, vastag és bolyhos. Mígnem egy éjjel a kislány, szinte gyermek még, odahívta az anyját és azt mondta neki: Anya, ez nem elég. Mire az anya: Nem elég? May – ezt a nevet kapta a gyermek – szóval May: Nem elég. Az anya: Hogy érted azt, May, hogy nem elég, mit értesz azon, May, hogy nem elég? May: Úgy értem, Anya, hogy hallanom kell a lábak ritmusát, bármily halkak is a léptek. Az anya: A mozgás maga nem elég? May: Nem, Anya, a mozgás maga nem elég, hallanom kell a lábak ritmusát, bármily halkak is a léptek.* [Szünet. M újra járkálni kezd. Közben.] *Még mindig alszik, kérdezhetnék. Igen, egyik-másik éjjel elbóbiskol, szegény feje a falnak dől, bóbiskol, alszik egy keveset.* [Szünet.] *Hogy beszél-e? Igen, egyik-másik éjjel, mikor azt képzelem, senki nem hallja.* [Szünet.] *Elmondja, hogy volt.* [Szünet.] *Megpróbálja elmondani.* [Szünet.] *Mindent.* [Szünet.] *Mindent.* [M tovább járkál. Eltelik öt másodperc. A színpad elejének fényei elhalnak.
 Teljes sötétség. A léptek zaja megszűnik.
 Szünet.
 Harangszó, ismét valamivel halkabb. Szünet, visszhang.
 A korábbinál valamivel még halványabb fény a színpad elejére. A többi rész sötét.
 M jelenik meg a színpad eleje felé fordulva, a jobb oldalon.
 Szünet.]
- M: *Folytatás.* [Szünet.] *Járok a színpad eleje felé fordulva, a jobb oldalon. Két hossz után megáll a jobb oldalon, a színpad eleje felé fordul. Szünet.]*

Folytatás. Kis idő múltán, mikor már teljesen megfeledkeztek róla, elkezdett... [Szünet.] Kis idő múltán, mikor már úgy tűnt, hogy nem is létezett, semmi sem létezett, a kislány elkezdett járkálni. [Szünet.] Mikor estébe fordult a nap. [Szünet.] Kiosont, mikor estébe fordult a nap, és beszökött a kistemplomba az északi kapunál, melyet abban az órában mindig zárva tartottak, és sétált fel s alá, fel s alá, az Úr kis báránycájára. [Szünet.] Egyik-másik éjjel néha megállt, mint akit az elme valamiféle borzongása dermeszt meg, és ott állt mereven, míg újra meg tudott mozdulni. De máskor éjszakák során át mást sem csinált, csak sétált szünet nélkül, fel s alá, fel s alá, mielőtt eltűnt arra, amerről jött. [Szünet.] Hang nélkül. [Szünet.] Legalábbis senki nem hallott semmit. [Szünet.] A hasonlóság. [Szünet.] Újra járkálni kezd. Két hossz után megáll a jobb oldalon, a színpad eleje felé fordul. Szünet.] A hasonlóság. Halvány, ám – egy bizonyos megvilágításban – semmi esetre sem észrevehető. [Szünet.] Ha megfelelő a megvilágítás. [Szünet.] Inkább szürkés, mintsem fehér, egy sápadtszürke árnyalat. [Szünet.] Rongyos. [Szünet.] Egy halom rongy. [Szünet.] Látják, hogy megy el az egész... [Szünet.] Látják, hogy megy el ő a gyertyatartó előtt, hogyan vetődik rá a láng fénye... akár a holdfény egy felhő mögül. [Szünet.] Nem sokkal azután, hogy elment, mintha ott sem lett volna, elkezdett sétálni, fel s alá, fel s alá, a kis báránycájára. [Szünet.] Mikor estébe fordult a nap. [Szünet.] Vagyishogy csak az évnek egy bizonyos szakában, akkor is vecsernye alatt. [Szünet.] Szükségszerűen. [Szünet.] Újra járkálni kezd. Egy hossz után megáll a bal oldalon, a színpad eleje felé fordul. Szünet.] Az idős Winter asszony, akire az olvasó is nyilván jól emlékszik, az idős Winter asszony egy késő őszi vasárnap este az áhítat után lányával leült vacsorázni, ám néhány kelleetlenül lenyelt falat után letette kését s villáját, és lehajtotta fejét. Mi a baj, Anya, kérdezte leánya, aki igen különös lány volt, bár aligha mondhatnók már lánynak... [Szaggatottan.] ...szörnyen vissza... [Szünet. Rendes hangon.] Mi a baj, Anya, nem érzed jól magad? [Szünet.] W. asszony nem felelt azonnal. De végül felemelte a fejét, és Amyre meredt – ezt a nevet kapta a gyermek, erre az olvasó is nyilván jól emlékszik –, felemelte a fejét, és egyenesen Amy szemébe meredt, és azt mondta – [Szünet.] – azt mormolta, miközben egyenesen Amy szemébe meredt, azt mormolta, Amy, nem vettél észre semmi... különöset az esti áhítat alatt? Amy: Nem, Anya, semmit. W. asszony: Talán csak a képzeletem játszott velem. Amy: Egészen pontosan mit képzeltél oda, Anya? [Szünet.] Egészen pontosan mit képzeltél, Anya, mi volt az a... különös dolog, amit észrevettél? [Szünet.] W. asszony: Te magad semmi... különöset nem vettél észre? Amy: Nem, Anya, nem túlzás azt mondani, hogy én magam semmit. W. asszony: Hogy érted azt, Amy, hogy nem túlzás azt mondani, mit értesz azon, Amy, hogy nem túlzás azt mondani? Amy: Úgy értem, Anya, hogy nem túlzás azt mondani, én semmi... különöset nem vettem észre. Hisz semmit nem vettem észre, se különöset, se semmi mást. Nem láttam semmit, és nem hallottam semmit az égvilágon. Ott se voltam. W. asszony: Nem voltál ott? Amy: Nem voltam ott. W. asszony: De hát hallottam, hogy felelsz. [Szünet.] Hallottam, mikor azt mondtad, ámen. [Szünet.] Hogy felelhettél volna, ha nem voltál ott? [Szünet.] Hogyan is mondhattad volna, hogy ámen, ha, mint állítod, ott sem voltál. Istenünk szeretete és a Szentlélek bizodalma legyen velünk most és mindörökké. Ámen. [Szünet.] Tisztán hallottalak. [Szünet.] Újra járkálni kezd. Három lépés

után megáll, nem fordul a színpad eleje felé. Hosszú szünet. Újra járkálni kezd, megáll a jobb oldalon, a színpad eleje felé fordul. Hosszú szünet.] Amy. [Szünet. Ugyanolyan halkan.] Amy. [Szünet.] *Tessék, Anya.* [Szünet.] *Ugye sosem szűnnek meg?* [Szünet.] *Ugye sosem szűnnek meg... gondolataid ekörül forogni?* [Szünet.] *Ekörül?* [Szünet.] *Az egész körül.* [Szünet.] *Szegény fejed.* [Szünet.] *Az egész.* [Szünet.] *Az egész.* [Szünet. A színpad elejének fényei elhalnak. Teljes sötétség. Szünet.]

Harangszó, ismét halkabb, mint legutóbb. Szünet, visszhang.
Valamivel még halványabb fény a színpad elejére, mint legutóbb.
MAYt nem látni sehol.
Tíz másodperc várakozás.
Fények ki.

FÜGGÖNY

FORDÍTOTTA POLYÁK BÉLA

Az apai név öröksége

TOLDY FERENC ÉS A NEMZETI TUDOMÁNY ÖNMEGHATÁROZÁSA

DÁVIDHÁZI PÉTER

A mi patinás, az már-már hitelenek látszik, s könnyebben meggyőz eredetiségéről. Ha gyanútlanul ütjük fel irodalomtörténetünk atyjának egykori főművét, megsárgult papírján az akkurátusan nyomtatott név és cím mintha egymással tökéletes összhangban árasztaná ugyanazt az ódon, színtiszta és törölmetszett magyarságot, amelyről a magunkfajta kései olvasó, vegyülékesebb, netán egyneműen más eredetével nem is álmodozhat. Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelenkorig rövid előadásban*. Név és cím egységén első pillantásra hajszálrepedést se látunk; szerző és mű úgy összeforrt, hogy már szinte el sem tudjuk képzelni: megfelelésüket valamikor hosszas töprengéssel kellett kitalálni és mindkét összetevőt annak jegyében kialakítani. Mintha a címlap cáfolni akarná a Nietzsche ihlette foucault-i tételt, miszerint a genealógia visszakövetése, amitől az alapok megszilárdítását reméltük, előbb-utóbb óhatatlanul felbont és szétzilál minden egyöntetűnek hitt identitást, a tudósokét is, akiknek módszerén és teóriáin a gyakorlott szem fölismeri más kasztból származott őseik megannyi öröklődő beidegződését.¹ Az egyszerre magyar és nemzeti irodalom (rövid előadásban is két kötetes) historiájához, a hazai kultúra mindmáig legdédelgetettebb művészetének reprezentatív tudományos nagyelbeszéléséhez annyira illik az Ilosvaytól Aranyig számos forrásból ismerős családnév, melynek viselői közt egyes famíliák már a 16. század végén bizonyíthatóan nemesek voltak,² hogy (ha nem tudnánk) nemigen jutna eszünkbe: viselője 1805. augusztus 10-én Franz Karl Joseph Schedelként³ látta meg a napvilágot.

Ha nem ismernénk a korabeli viszonyokat, azon is meglepődhetnénk, hogy szerzőnket németajkú szülei, Franz Schedel és Jozefin Thalherr, haláluk napjáig Franznak hívták, s ő ugyanígy írta alá hozzájuk intézett leveleit, miközben íróbarátainak már az 1820-as évek elejétől fogva lelkes magyarságtudattal nyilatkozott. Bécsben (ahol az ő anyanyelvét beszéltek) 1823 őszén annyira elfogja a honvágy, hogy szinte fizikai rosszulletre hivatkozva kívánczik hazára. „Nem sokára elhagyatom ez idegen eget; a lég itten nyom, s én magyar vagyok.”⁴ Ha szelíden bírálja a magyar kultúrát, akkor azt már ekkor sem kívülről teszi, inkább önkritikának szánja; ha élesebben hibáztat, netán elmaradottságot emleget, akkor az közösségi önostorozás, mely neki fáj a legjobban. Ugyanez év végén megírja barátjának, hogy a Kilián könyvesboltban valaki megkérte, ajánljon neki jó magyar irodalmi műveket. „Kit nevezzek? [...] Pirultam origináljaink szükün.” Szégyelli, hogy az an-

gol, francia és német literatúrák „minden képzelhetést” felülmúló előretörése mögött a magyar „[r]ettentő” messze kullog, még szerencse, hogy meg tudott nevezni néhány kiválóságot, s vigasztalásul gondolhat Berzsenyire, ki „dísz-e nemzetünknek”.⁵ Mindez érzelmileg sokkal több, mint a megelőző korok idegen eredetű hazai lakosainak helyrajzi összetartozáson alapult ún. hungarus-tudata; érdemes megfigyelnünk, hogy máris mennyire keresetlenül jön ilyenkor tollára az egyént nemzetébe fűző többes szám első személy. „Mi magyarok közép ösvényt nem tudtunk tartani: vagy vadak könyveink, vagy jelesek de csak magunknak – s a publicumra nézve így csak vadak existálnak, mellyek egyszersmind kicsapólag vadak.”⁶ Efféle gondolatokat Toldy Ferencről, származását nem ismerve, akár természetesnek is vehetnénk, azonban mentalitástörténeti leletként mindezt egy csapásra érdekessé teszi, hogy olyasvalaki beszél itt, aki majd csak 1826-ban, s egyelőre csupán frói névként veszi föl a Toldyt, s akit Kisfaludy Károly még 1830-ban is „Édes Franzlim!” megszólítással üdvözöl. S ez még csak a kezdet; nincs jelentős szerzőnk, akinek életéről és koráról ilyen sokat elárulna története nevekben elbeszélve. Névváltoztatásainak bőven adatolható lélektana mélyen bevilágít egyéniségének és életművének fejlődéstörténetébe, s még hivatalos névmagyarosítására szorítkozva is némi fényt vethetünk egy hagyomány keletkezésére: hogyan alakult ki a nemzeti identitás keresésének és meghatározásának egyik (tudományos) alapműfaja, amelynek elbeszélője nem lehet más, mint a közösséget méltóképpen képviselő szerző, aki az elképzelt közösségi énhez vagy eleve méltó, vagy méltóvá stilizálja magát.

Két évtizeddel azután, hogy Kazinczy arra bátorította, ne csak könyveiben, hanem az életben is viselje a Toldy nevet,⁷ 1846-ban elszánja magát a döntő lépésre. Megérett rá az idő. Amit eleinte titkos álnévnek szánt, hogy költői tehetségében csalódván kritikai és irodalomtörténeti műveit jegyezze vele, az már régen állandó frói névvé vált, s viselőjéről szélteben tudni lehetett, hogy magánéleti és orvosi szerepkörben Schedelnek hívják; most az frói névvel körülhatárolt magyar szerző immár a polgári életben is el akarta foglalni a német eredetű magánember helyét, hogy a kettős identitás az irodalmi hivatás jegyében egyesüljön újra, s a tudós belefoghasson nagy irodalomtörténeti szintéziseibe, példát ad-

va a közösséget reprezentálni hivatott tudományos műfajra: egy nemzet szellemi identitásának fejlődéstörténeti önmeghatározására. A családi és történelmi körülmények most egyaránt megengedték, hogy választott nevét tegye az öröklött helyébe. Apját, aki szívesen látta családi nevét fia munkái címlapján, már nem bántotta meg: 1833 óta halott. S ami 1826-ban szokatlan lett volna, azt immár mind többen teszik meg: hivatalos névmagyarosítást folytatnak a helytartótanácshoz. (Egykori munkatársa, a Fenyéry Gyula néven publikáló Stettner György 1848-ban vette föl hivatalosan a Zádor György nevet.) Hogy Toldy mennyire tisztában volt döntése időszerűségével, azt jól bizonyítja egy 1847-ben névtelenül közölt recenziója Dux Adolf német Petőfi-kiadásáról. A könyv bevezető tanulmánya ugyanis a névmagyarosítást egyszerűen besöpörte a nyelvújítás túlkapasárai közé, ami szíven üthette a (nyilván saját névmagyarosítási kérelmére emlékeztetett) recenzenst, mert szónoki hevülettel fogja pártját a terjedő szokásnak. Kész elismerni, hogy a hónapok és csillagzatok neveinek, vagy akár a keresztneveknek rögeszmés lefordítgatása kifogásolható, de azt már nem helyesli, hogy a „vezetéknevek megmagyarítása” is megrovásban részesül, ugyanis szerinte ez nem lehet pusztán nyelvészeti megítélés dolga, hiszen „az ily eljárás nem a nyelv rovatába való, hanem az életébe; s itt nem mindenkor, sőt nem is igen gyakran, határoznak általános elvek, hanem oly gyakorlati hatások, mik alól bizonyos korok és népegységsek nehezen tudnak kimenedekni”. Jelenleg éppen e bizonyos korok egyikét éljük, sugallja következtetéseként, miközben személyes érintettségre valló ékesszólással védelmezi a hovatarozás eldöntésének szabadságát és a hozzá igazított névhasználat jogát. „Mi nem hibáztatjuk közülünk kiszakadt hazánkfiait, hogy neveiket más népek közt szájszerűbbé tették: mit veszünk, hogy Kőszeghyből Németországban Gieseke, Rákóczyból Ragozi, Rózsásból Rosas (Rózasz) lettek! Isten velök: ők németekké váltak testtel lélekkel: hadd legyenek névvel is azok, vagy legalább az-abbak. Az igen helyén van. De aztán ne vétessék nekünk se rossz néven, ha, mit minden népek és korok egyes esetekben gyakorlottak, azt mi e regeneratív korbán bokrosabbban gyakoroljuk?”⁹ E regeneratív korbán: aki húsz évvel korábban bizalmas magánlevélben arról tudósította barátját, hogy *eltemette* Schedelt,⁹ az most kiterjeszti az újjászületés metaforáját az egész jelen korszakra. S az érvelés általánosító logikáját nem csorbítja, hogy az érvelőt az öngazolás szenvedélye fűti.

Amikor e hazafias önrzetű sorok (névtelenül) megjelentek a Szépirodalmi Szemlében, 1847. május 30-án, a recenzens még csak néhány hete kapta meg a jogot, hogy a polgári életben viselje a Toldy Ferenc nevet. Az engedélyt azonban nem adták könnyen, sőt a kérvényt először kereken elutasították. Pedig a kérvényező már igazán nem akarja: tekintélyes irodalmi személyiség, egyebek közt a Magyar Tudós Társaság titkára és a Kisfaludy Társaság igazgatója az, aki most illő reverenciával járul a hatóság elé. „Főméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács! Kegyes Uraim! Alulirt, vezető névét, több mint húsz év óta már viselt s ismeretes írói álnévvel felváltani ohajtván, mély tisztelettel folyamodik a Főmélt. M. Királyi Helytartó Tanácshoz, hogy a haza tör-

vénye által kijelölt uton kegyesen kieszközleni méltóztatnék, miszerint a »Toldy« nevet ezen túl a közéletben is, mint vezető névet viselni szabad legyen. Ki tisztelő hódolattal öröklöm A Főmélt. M. Kir. Helytartó Tanácsnak legalázatosabb szolgája Schedel Ferencz a M. Kir. Egyetemi Könyvtár Igazgatója. Pesten, octob. 10. 1846.” Visszatartás nem lehetne szárazabb, gépiesebb és hivatalnokibb, mint az egyetlen mondatnyi határozat, amelyet a következő év januárjában egy jegyző akkurátusan e folyamodvány hátoldalára ír. „Pest vármegye jelentése szerint Toldy nevezetű nemes család azon megye Bag helységében lakozván, folyamodó oda utasítottatik: hogy mennyiben nevet változtatni tovább is kívánná, e helyett oly nevet válaszson [!], mellyel nemes család e' honban nem él. Budán a' M. Királyi helytartótanács 847-k évi boldogacson [!] hó 12kén tartott üléséből. Nikolis Izidor.”¹⁰ A rég Széphalmon porladó Kazinczy aligha gondolta volna, hogy amit jóindulatúan ő tanácsolt fiatal barátjának, azt húsz év múlva ilyen kurtán-furcsán söprik félre.

Hogy mi is történt valójában a kérvény benyújtása és elutasítása közt, arról a végzés szűkszavúan annyit mond: „Pest vármegye jelentése szerint”, az ügy fennmaradt levéltári dokumentumaiból azonban szerencsére rekonstruálható a korabeli döntéshozatal folyamata és logikája, a hivatalosság kényszerpályáival és helyenkénti szabad mozgásterével, vagyis a joggyakorlat közege, amelyben a modern magyar irodalomtudomány atyjának nevével határoztak. A helytartótanács ugyanis szakvéleményt kérve továbbította a kérvényt Pest vármegyéhez, amely pedig az ügy megtárgyalása előtt ugyancsak véleményezésre kiadta Egressy Sámuel főügyésznek. Miután a főügyész tudomást szerzett arról, hogy a megye nemeseinek névjegyzékében szerepel bizonyos Toldy József és János, akik 1838-ban kaptak bizonyítványt nemességükről,¹¹ azt ajánlotta a vármegye elöljáróinak, kérdeztessék meg őket, volna-e kifogásuk a kérelem teljesítése ellen. Az ügyet tárgyaló únkisgyűlés egy pillanatig hajlott is rá, hogy így tesz, be is írták a jegyzőkönyvbe (a tényállás ismertetése utáni rovatba, ahová a döntések kerültek), majd ezt áthúzták, s ugyanaz nap dátummal bejegyezték végleges határozatuk lényegét: „A' fentirt körülménynél fogva folyamodó kérelme teljesíthető nem levén, a' tudósítást oly véleményes jelentéssel fog a »hó thoz felterjeszetni, hogy a' folyamodó egy más név választásra volna utasítandó.” Nincs nyoma annak, hogy a bagi Toldy Józsefet és Jánost megkérdezték volna az ügyben, sőt minden jel arra mutat, hogy nem tartották szükségesnek. A jegyzőkönyvben rövidre fogott állásfoglalás elégséges kizáró körülményként hivatkozik az azonos nevű nemesi család meglétére, majd a helytartó tanácsnak küldött hivatalos véleménynek mind fogalmazványa, mind tisztázata láthatólag ezt fűzi tovább némi magyarázattal: „S ezért az e' körülményből idővel származható bajok elmellőztetéséül a' folyamodott Schedel Ferenczet más 'ollyan vezető név választatására kérnénk utasítatni, melly a' megyei nemeselek névjegyzékében nem foglaltatik.” A helytartó tanács elutasító válasza még szigorúbb: nemcsak az a kikötése, hogy a megyében ne forduljon elő azonos nevű nemesi család, hanem olyan nevet engedélyez csak, amellyel „nemesi család e' honban nem él”, ami az egész országra vonatkozik. Vagyis Egressy főügyész engedékeny véleményétől fogva mintha fokozatos szigorodáson esett volna át a hivatalok álláspontja.¹² Mindebből azonban a folyamodó csak a legridegebbet, a feltétlen elutasítás nemjét kapta kézhez,

mégpedig (mint ő érezte) a magyar kultúrát fáradhatatlanul szolgáló évtizedei után.

Rádásul úgy érezhette, hogy ez nem egyszerűen visszautasítás, hanem már-már rendreutasítás, a hűvösen bürokratikus sorok közt ott a megalázó üzenet, mely a kérelmező orrára koppint: nem kapaszkodhatsz föl a nemesek közé. Betokosodott, de érzékeny sebet szakított föl a hivatal végzése. Aki még öregkorában is úgy írja meg gyerekkora sorsdöntő ceglédi évének történetét, hogy gondosan bele-szövi, anyja magyar nemesasszonyi büszkeségből küldte őt oda magyar szóra, az a lelke mélyén még akkor is találva érezhette magát, ha (mint biztosra vehetjük) kérelmének indítékai közt nem rejtett a nemesi külszín bitorlásának (akár öntudatlan) vágya. Fellebbezése, amelyet szinte azonnal benyújt a kancelláriához, érvelésének egészével elárulja, hogy képzeletét öntudatlanul mennyire foglalkoztatta a nemességtől őt elválasztó határvonal. Az illő megszólítás után („Felső Ausztriai Császár, Magyarország Apostoli Királya! Legkegyelmesebb Uram Királyom!”) ismét előadja kérését, ismerteti a helytartótanács elutasító választát, melyet csatol is iratához, majd („bizván Felsőged bölcsesége- és kegyelmében”) három ellenérvet vonultat fel cáfolatul. Közülük mindjárt az első kettő összefüggően bizonygatja a nemesség illetéktelen eltulajdonításának lehetetlenségére, holott az elutasítás nem hivatkozott ennek eshetőségére. Ha feltételezzük, hogy a fellebbező megpróbál a hatóság fejével gondolkodni, s mintegy annak logikáját kitalálva igyekszik leszerelni ki sem mondott ellenérveket, akkor is marad a kérdés, hogy miféle szorongó lelkiállapot ragadta ilyen (nevezük így) gyanúsítottai képzettársításra.

Először azzal érvel, példákat sorolva, hogy tömérdek olyan nevet találni a hazában, melyet (rokonságban sem álló) nemes és nemtelen családok egyaránt viselnek, s ebből mégsem származik baj, hiszen „a nemesség bebizonyítására maga a vezeték név még nem elég, hanem sokkal nyomosabb bizonyítványok kívántatnak”. A kérelmező jó érzékkel hivatkozott első érvként nemes és nemtelen családok által egyaránt viselt nevek; ez a szempont ekkoriban más fellebbezést is kedvező elbíráláshoz juttatott. (Toldyval körülbelül egy időben zajlott Szaltzer János vágendrúszeli lakos és fiainak ügye, akik családi nevüket Sósra akarták magyarosítani, s a helytartótanács első fokon kérelmüket elutasította, „minthogy Szepes megyének ide fektetett jelentése, de köz tudomás szerint is Soós nevű nemzetség Abauj 's Zemplén vármegyében lakik”, a kancellária azonban felülbírálta a döntést, „mivel köztudomásra Magyarországon máris több Sós' nevű nemtelen család létezik”.) Másodszor azt bizonygatja, hogy (feltéve, de meg nem engedve) ha ő vagy akár utódai nemes Toldy-aknak akarnák kiadni magukat, az miért nem sikerülhetne. „Alulirt hivatalos állásánál fogva sokkal ismereteseb, »Toldy« irói neve is sokkal inkább köz tudomásu, s ha Felsőged legmagasb kegyelméből azt valóságos vezeték nevéül veheti fel, ez a hírlapok utján sokkal tudvább leszen, sőt [neme]s Pest vármegye jegyzőkönyvében is olly kétség-telen hitelű nyoma marad: hogy erkölcsi lehetetlenség, miszerint fiainak maholnap eszöbbe juthasson, a baghi Toldyakkal rokonságot követelhetni. Pest vármegyében egy pár ivadék múlva is alkalmasint leendvén, kik a változtatott nevű Toldyakra újjal fognak mutathatni.” Lélektanilag elszólás, hogy a fellebbezőnek egyáltalán eszébe jut, hogy fiainak valaha eszébe juthat e gondolat. Mivel a létező nemesi családok neveit a korabeli joggyakorlat első fo-

kon mondhatni rutinszerűen védte, s meggyőző ok híján lehetőleg a fellebbezést is elutasította (például 1847. január 14-én az udvari kancellária arra utasította Winkler Imrét, hogy a kérelmezett Radványi név helyett, melyet nemesi család viselt, válasszon mást¹³) a Toldy felvételének elutasítása nem okvetlenül egy ilyen (szándékos) csalásnak akarta elejét venni, s megokolásában a visszaélés lehetőségéről szó sem volt. (Pest vármegye jelentése ugyan a névegyezésből „idővel származható bajok”-at kívánta eleve kizárni, de még ez a kifejezés is többértelmű, s a jelentés szövegét a kérelmező hivatalosan nem láthatta, noha tartalmáról közvetve értesülhetett.) Bár egy-egy érthetetlen végzés indokát megfejtendő az ember általában megpróbál a hatóság fejével gondolkodni, a sorok közti meggyanúsítást itt csak a szükséztől határozat olvasójának vajdó (esetleg valamilyen homályos büntudattal terhes) képzelete szülhette, szinte önkínzóan megelevenítvén a felrémelő kínos jelenetet is, amint *ujjal mutatnak* rájuk a leleplezők! A harmadik érv ezekhez képest már csak szelíd megokolása annak, hogy miért nem választhatna magának a folyamodó a Toldy helyett valami más: túl ifjúságán már nem tudna hozzászokni egy harmadik névhez. „Midőn tehát alulirt a [neme]s Pest vármegye tudósításán alapvó helytartósági tagadó válasz után is, Felsőged legmagasb kegyelméhez a legerősebb fiúi bizodalommal folyamodik ez ügyben; legmélyebb hódolattal öröklök Császári Királyi Felsőgednek Legkegyelmesebb Urának Fejedelmének leghívebb jobbágya Schedel Ferencz, m. k. a M. Kir. Egyetemi Könyvtár Igazgatója. Pest, martius 2. 1847.” Lehetséges, bár nem maradt nyoma, hogy e fellebbezés útját befolyásos pártfogók egyengették; hátoldalára áprilisban kedvező válasz került. „Folyamodó kérése teljesítettett. A magy. Kir. udv. Kancelláriának Bécsben 847-i szentgyörgy hó 15-én tartott tanácsüléséből. Jászay Pál, s. k. udvari titkoknok.”¹⁴ A három pengő forint taksát immár az uralkodó Toldy Ferenc nevű alattvalója fizette be, azonnal és megkönnyebbülten. Amikor néhány hónap múlva megpályázza a Horvát István halálával megürült magyar nyelv és irodalom tanésztéket, folyamodványát immár így írja alá: „Cs. Kir. Felsőgednek leghívebb jobbágya Toldy (az előtt Schedel) Ferencz, a m. kir. egyetemi Könyvtár Igazgatója. Pest, julius 14. 1847.”

Mivel írói névfelvételét annak idején barátai örömmel fogadták, aligha sejtette, mennyi csipkelődésnek lesz kitéve (a háta mögött) e polgári névmagyarosítás után. „Schedel pedig vagy Toldy mint magát ujonnan csufolatja”, írta Eötvös epésen Szalaynak 1852-ben.¹⁵ Arany bontakozó Toldi-trilógiája is kifogyhatatlan élcelődésre adott új meg új alkalmat Toldy rovására. „Keresztfiad [...] izmos, mint Toldy (de nem Schedel-Toldy) Miklós fattyú korában”, büszkélkedett fia erejével Kossuth 1848 februárjában Wesseléyinek.¹⁶ Ugyan oszlad el az úton-útfélen vitatott félreértést, no szogatta 1848 január 29-én Petőfi tréfás szóáradat közepette Aranyt, hogy „Toldiban azon oroslán-bőrbe bújít szamarat énekelted meg, kinek oroslán-bőre Toldi, saját természettől-nyert számárbőre pedig Schedel”,¹⁷ mire Arany egy kedves humorú episztolában azzal hátrította el a közös névért folyó versengés gondolatát, hogy az ő ipsilon nélküli hőse nem téveszthető össze ipsilonossal. „Ha tehát

még most is folya a nagy harc ott / Kár egy y-ért, mondjad, víni harcot.¹⁹ A *Toldi estéje* (1854) fogadtatásáról Aranyak beszámolója Gyulai sem állta meg, hogy a névrokont meg ne fricskázza. „Kemény, Csengery, Eötvös el vannak ragadtatva. [...] Csak Toldy Ferencz nem tud megbarátkozni az ő dédanyjával.²⁰ S futótűzként terjedt a híres szösszenet, Pákh Alberté, miszerint a művet Kertbeny Károly ilyen címmel fordítja németre: „Soirée bey Schedel”.²⁰

Lehetetlen, hogy e kajánkodásból Toldynak fülebe ne jutott volna egy s más, ő mégis egyik leglelkesebb híve maradt Arany trilógiájának. A névazonosság láthatóan nem zavarta, sőt elképzelhető, hogy tudat alatt még jól is esett neki, hiszen akár úgy érezhette: ha nem is dédanyjáról zeng, a nemzet nagy epikusa mintegy az ő (immár polgári) nevének apokrif eredetmondáját költi. Nem bizonyítható, de nincs kizárva, hogy az alaposan átgondolt fontosabb (nemzeti és kulturális) indítékokon túl öntudatlanul kicsit e személyes érdekelttség miatt is szorgalmazza e mű kiegészítését. Ugyanazon 1847. év októberében, amelynek tavaszán a kancellária engedélyezte, hogy a Toldy törvényes családneveként használja, a Kisfaludy Társaság igazgatója egy közösségi megbízás szószólójaként ösztökéli Aranyt a folytatásra: „társaim ohajtását nyilvánítom [...] ha még egy Toldit írna Kd [...] a KTsság bizonyosan szívesen fogadná el [...] fordítsa fiatalsága s szép talentuma egész erejét nagyobb, vagy egy nagy elbeszélő költemény írására [...] a koszorú el nem marad”.²¹ A következő évtized elején nincs esztendő, amikor ne próbálná visszatérni a költőt az elhagyott témához. Immár a maga nevében, 1851-ben ismét elbeszélő költemények írására buzdítja Aranyt („K[egye]ldtől én egy magyar Odüsséát ohajtok ma holnap olvasni”), lelkére köti a *Toldi* trilógiájának fejlesztését, sőt (miután a költő kérésére lemásolja és elküldi neki Ilosvay szövegének egy részét) attól sem riad vissza, hogy a cselekmény alakításához tanácsot adjon.²² 1852-ben névtelenül kritikát ír a *Nagyidai cigányokról*, szerzőjéhez méltatlan eltévelyedésnek ítélve, melyet csak a főmű befejezése tehet jóvá. „Elé most mielőbb Toldi második részével, kitisztázására azon ragyogó fénynek, mely őt eddig körülvette s megnyugtatóra az irodalombarátoknak, ki első rangú költője nevét önmaga által elhomályosítva csak fájdalommal láthatja.”²³ (E bírálatot augusztusban az Új Magyar Múzeum, majd októberben a Hölgyfutár is közölte.) 1853-ban Toldy más tárgyban ír levelet Aranyaknak, de siet hozzáfűzni, milyen „[s]óváran” várja a trilógia középső részét. „Ne legyen K[egye]ld, édes barátom, mostoha e gyönyörű gyermeke iránt.”²⁴ Néhány évvel később (1857) saját szívügyének nevezi a *Dalás idők* kimentését a „torso-ságból”, s a mennél hathatósabb buzdítás érdekében azzal kecsegteti az alkotói válságba süppedt költőt, hogy csak akarnia kell, s megjön az ihlete e munkához. Figyelmeztetése, miszerint Arany „nem csak magának tartozik azzal, hogy e trilógia elkészüljön, hanem édes mindnyájunknak”,²⁵ egy immár még szélesebb közösség nevében hangzik el, s a *tartozás* emlegetésével nyilván érzékeny pontot érint a költőben, aki bő két évtizeddel később ugyanezzel a szóval sóhajt fel megkönnyebbülten a *Toldi szerelme* utolsó versszakában: hőse egyéb dolgainak megéneklésével már nem érzi „adósnak” magát, „Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam”.

Az a tudós, akinek a szava ilyen sokat jelentett Aranyaknak, nagyarányú irodalomtörténeti munkássága révén a századközéptől mindinkább a magyar nyelvű nemzeti kul-

túra képviselőjének számít, s ha magánemberként szólal meg, akkor is közvetve a nemzet nevében kér, biztat, tanácsol, felhatalmaz. Növekvő tekintélye ellen egy-egy író vagy kritikus lázadozhat, itt-ott gúnyos megjegyzés is fogadhatja némelyik ítéletét, de a maga (hatalmas) szakterületén autoritása szilárd, hovatovább megingathatatlan, s miközben minden erejével arra törekszik, hogy a nemzet irodalmának történetéből hivatalosan elfogadott tudomány és egyetemi tantárgy váljék, neve mindinkább e nagy történet szerzőjét jelöli. S a nemzeti irodalom történetét írva e szerző be is szövi nevét elbeszélésébe: az időrend megfelelő pontjaihoz érve méltatja saját egykori teljesítményét, szigorúan ítélve fordítói szertelenségeiről, önértzetesen kritikus fellépéséről. Szellemes, ám alaptalan az a finoman sugalmazott feltételezés, hogy régi s már elidegenített nevét tendenciózusan a rejtett önkritika alkalmaira tartogatja. („Időnként meg is rója fiatalkori önmagát, fiatalkori szélsőségeiért, de ilyenkor mindig Schedel néven emlegeti magát.”²⁶) Főművében egyetlen ilyen esetet találhatunk, amikor *Haramják*-fordításának „szabály és mérték nélkül” újító nyelvére céloz, mely azonban még csakugyan Schedel névvel jelent meg, „compromittálva [...] az ügyet s annak fejét”.²⁷ Ezenkívül akkor említi magát Schedelként, ha az Orvosi Társaság vagy egy orvosi szótár szerkesztőjeként bukkan fel saját történetében,²⁸ de ilyenkor is joggal, hiszen mindkettőt csakugyan e néven jegyezte. Nem önkényesen és érdeke szerint válogat tehát nevei közül, legföljebb az írói név jókor történt felvételének köszönheti, hogy munkásságának érett fővel is vállalható részeit említve Toldyként írhat magáról.²⁹ Az a Toldy, aki filológusként egy-egy fennmaradt hagyatékából és életrajzi adataiból válogatva utólag szokta kialakítani (s ha kellett, névhez is kötni) az irodalmi kánonba iktandó szerzőt és kiadandó életművét,³⁰ fiatalkorának egy szerencsés pillanatában (1826) saját írói neve kialakításával mintegy előre megteremtett egy tudós-kritikust, akinek azután irodalomtörténeti életművét utóbb megírta, rendre belefoglalván tulajdon előtörténetének e névfelvétel előtti és utáni állomásait, azok termékeit a nemzeti irodalom fejlődésének szemszögéből értékelve. A fordulópont időzítése, amelyet Bajza megkésettnek hitt,³¹ fényesen igazolódik. Ennek jóvoltából maradhat hű a tényekhez, amikor ifjúkori bűnéért Schedel hibáztatja miközben ő már évtizedek óta a polgári életben is Toldy; ennek révén tulajdoníthatja irodalomtörténeti érdemeit (már a *Handbuchtól* fogva) Toldynak, meghatározva saját tudománytörténeti jelentőségét is elődeihez képest;³² s ennek eredményeként adhat magának díszes helyet a fejlődés csúcscént bemutatott nagy korszak (1808–1830) legjobb ítszei között, egy Kazinczy, egy Kölcsey társaságában.³³ Mivel főművét írva már a polgári életben is régóta Toldyként ismerik, e nevet úgy illesztheti be a nemzeti irodalom fejlődéstörténetébe, hogy szemléltesse a maga üttörő szerepét az újkori magyar kultúra honfoglalói közt, mondhatni szimbolikus őshonosságát, s ezáltal igazolja krónikási illetékességét a közösség szellemi genealógiájának elmondására.

Ez a szerző már a nemzet képviselőjeként beszél, genealogikus metaforák többes szám első személyű használatával, mintegy a történelmi magyarság nevében. A kalandozások koráról szólván „őseink” birodalomszervező érzékét dicséri, akik a meghódított idegeneket szövetséges barátokká, s politikai értelemben magyarokká tették; Anonymusra hivatkozva megjegyzi, hogy az Árpád lako-

máit élénkítő dalnokokat „öseink” hegedősöknek hívták; örömmel fogadja, hogy a legújabb történettudomány ismét megengedi, hogy Attila népére mint „eleinkre” hivatkozzon; a honfoglalás utáni első nyolc évszázad irratlanul terjedő irodalmát hiába keressük, mert „apáink” nem jegyezték fel. Retorikája és grammatikája annyira magától értetődően sugallja nemzetével való történelmi azonosságát, hogy a családtörténetileg legkérdésesebb pontokon is rezzenéstelenül átgépi. Amikor össze akar foglalni egy őt származásában is érintő művelődéstörténeti adathalmazt, miszerint a 18. század iparosodó városaiban „számos idegen tisztviselők és művesek leteleplésével, a német szó hatalmazott el”, a Bécsbe húzódó főnemesség elfelejtette ősi nyelvét, a középnyemességnél a latin a vármegyei és országgyűlési tanácskozásokról benyomult a társaséletbe is, s a század közepére „nyelvünk” a kunyhókba szorult vissza, akkor mindezek közös tanulságát abban látja, hogy nem Mária Terézia vette el nyelvünket, hanem „magunk hagytuk el azt”.³⁴ A közösségi önkritikát a reformkor nemzeti pátoszával, a Hymnus történelemlátomásának bevillantásával (a török hódoltságot a magyarság „ön bűnei, a meghasonlás és erkölcsi súlyedése díjául” kapta) s a Szózat hangjainak áthallatásával („Árpád ezer éves birodalma végre is meg nem törve áll”) gyakorolja, mintegy személyes történelmi felelősséget vállalva a régmúlt mulasztásaiért is, ám éppen az önkritika gesztusával szerez jogcím, illetékességet és erkölcsi alapot a bíráló szigorához.

Visszatekintve itt világosodik meg igazán Franz Karl Joseph Schedel viszontagságos névváltoztatásainak tétje a magyar kultúra szempontjából. Sokkal többről volt szó, mint hogy idegen nevű szerzőktől

sohasem elzárkózott irodalmunkban (pillantsunk végig a Szinnyei József szerkesztette *Magyar írók élete és munkái* tizennégy kötetének gerincén!) minek hívják néhány közcélszerű 19. századi költemény, már megjelenésekor elavult műfordítás, vagy akár számos jó kritika és kiváló tanulmány szerzőjét, aki 1875. december 10-én távozott az élők sorából. Nem kevesebb forgott kockán, mint hogy milyen név jegyzi azt az irodalomtörténeti életművet, amely az iskolarendszertől megsokszorozva a nemzeti ethosz egyik legfontosabb igazolója és terjesztője lesz hosszú időre. Ez volt az ő tudósi munkájának messzehangzó ideológiai üzenete, s félszázados írói jubileumának országos ünnepe, 1871-ben, amikor aranytollat kapott, emlékéremet verettek számára, díszbibliográfiát nyomattak műveiről, s a parlament életjáradékot szavazott meg további zavartalan munkájához, ezt jutalmazták vele. Mert hiába sikerült neki Aranyt nemzeti eposz írására ösztökélnie, egy ódon műfaj megújítására bujtogatnia, s hiába volt orosz-lánrésze abban, hogy a sokaktól unszolt és belső kétségek-től gyötört költő végül nem tudott ellenállni a gigantikus feladat kihívásának.³⁵ Akármilyen nagyra becsüljük Aranyt e hősi vállalkozásának klasszikus művészi értékét, s bármennyire nem tudunk betelni archaikus szépségével vagy modern lélektanával, a közösségi eredetmonda ideológiai funkcióját immár nem a nemzeti eposz volt hivatva betölteni, nem is a nyomába lépő történelmi regény vagy bármilyen szépirodalmi mű, hanem éppen az a másfajta reprezentatív nemzeti nagybeszélés, amely az új tudományág gyümölcseként kínált táplálékot a mindinkább genealógikus öngigazolásra szoruló nemzeti tudat számára. A tudomány égíse alatt megalkotott új eredetmonda narrátora pedig magától értetődően nem lehetett más, mint a nemzet képviselő tudós írástudó, úgyszólván a nemzet reprezentatív éneke, akit a címlapon ekkor már, s ezentúl örök-ké, e nagy szerephez igazított név jelöl: Toldy Ferenc.

J E G Y Z E T E K

- Friedrich Nietzsche: *Die fröhliche Wissenschaft. Werke in drei Bänden.* I–III. Köln 1994. II. 26–28.; Michel Foucault: *Nietzsche, Genealogy, History.* Paul Rabinow szerk.: *The Foucault Reader.* New York 1984. 76–100.
- Vö. Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok.* X. kötet. 1931. 364.
- Bár fiatalon csak a Franz Joseph Schedelt használta, s a szakirodalomban is ezt találjuk, fontos adat szól a Karl közbeekélése mellett. Egy levelében, miután a Károly nevet említi, zárójelben hozzátézi: „középső keresztnévem”. Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1824. november 22. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése.* S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp. 1969. (A továbbiakban: Bajza–Toldy 1969.) 179. Anyakönyvi bejegyzését eddig nem sikerült megtalálnom, de ceglédi iskolai bizonyítványában (1814) „Josephus, Carolus, Franciscus” név áll.
- Toldy Ferenc Bajza Józsefnek, 1823. október 16. Bajza–Toldy 1969. 58.
- Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1823. december 30. Bajza–Toldy 1969. 80.
- Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1824. április 29. Bajza–Toldy 1969. 129.
- Kazinczy Ferenc Toldy Ferenchez, 1826. május 23. *Kazinczy Ferenc levelezése.* I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp. 1890–1911. (A továbbiakban: Kazinczy 1890–1911.) XX. 25.
- Ausgewählte Gedichte von Petöfi. Aus dem Ungarischen übersetzt von Adolf Dux.* Toldy névtelenül közölt recenziója róla: *Magyar Szépirodalmi Szemle.* 1847. 22. sz. május 30. 343.
- Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, [1826.] május 15. Bajza–Toldy 1969. 305–306.
- MTA Könyvtár Kézirattára. *Történelem.* 2-rét. 15/b. Vö. Agricola: *Magyarosodásunk történetének egy szép dokumentuma.* Magyar Polgár, 1883. febr. 4. (28. sz.) 1.
- L. erről még Kőszegi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében.* Bp. 1899. 398.
- Az egész folyamat iratait l.: Országos Levéltár, C 53 Departamentum publico-politicum, 1846. F. 33. No. 210. 1672. csomó; 1847. F. 33. No. 15. 1732. csomó; 1847. F. 33. No. 114. 1733. csomó. A39 Acta Generalia, 1847/5642, 1847/3590.; a Megyei Levéltárban l.: Pest–Pilis–Solt vármegye nemesi gyűlésének jegyzőkönyveiben az 1846. dec. 9-én tartott kisgyűlés jegyzőkönyve és csatolt irata.
- Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Eredeti okmányok alapján összeállította a magyar heraldikai és genealógiai társaság egyik igazgató-választmányi tagja.* Bp. Kiadja Hornyánszky Viktor. 1895. 13.
- MTA Könyvtár Kézirattára. *Történelem.* 2-rét. 15/b. Vö. Agricola 1883. pp. 1–2.
- Eötvös József levele Szalay Lászlóhoz, 1852. jan. 24. *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz.* Kiad. Nizsalovszky Endre és Lukácsy Sándor. Bp. 1967. (A továbbiakban: Eötvös–Szalay 1967.) 185.
- Kossuth Lajos Wesselényi Miklóshoz, 1848. február 17. 1848. *A szabadságharc története levelekben. Ahogyan a kortársak látták.* Szerk. Deák Imre. Bp. é.n. 13.
- Petőfi Sándor Arany Jánoshoz, 1848. január 29. *Arany János összes művei.* Szerk. Keresztury Dezső. XV. *Arany János levelezése* (1828–1851). S. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula,

- Sándor István. Bp. 1975. (A továbbiakban: Arany 1975.) 174. vö. 611.
18. Arany János Petőfi Sándorhoz, 1848. február 6. Arany 1975. 176.
19. Gyulai Pál Arany Jánoshoz, 1854. október 23. Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. S. a. r. Somogyi Sándor. Bp. 1961. 198.
20. Arany János Tompa Mihályhoz, 1854. október 18. Arany János összes művei. Szerk. Keresztury Dezső. XVI. Arany János levelezése (1852–1856). S. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István. Bp. 1982. 494.
21. Toldy Ferenc Arany Jánoshoz, 1847. október 1. Arany 1975. 146.
22. Toldy Ferenc Arany Jánoshoz, 1851. április 16. Arany 1975. 354–355. Vö. Arany János Toldy Ferenchez, 1851. április 3. Arany 1975. 352–353.; Arany János Toldy Ferenchez, 1851. április 28. Arany 1975. 365.
23. [Toldy Ferenc]: Nagydai cigányok. Hősköltemény négy énekben. Írta Arany János. Új Magyar Múzeum, 1852. augusztus 1. 682.
24. Toldy Ferenc Arany Jánoshoz, 1853. augusztus 9. Arany János leveleskönyve. Vál., szerk., bev. Sáfrán Györgyi. Bp. 1982. 281.
25. Toldy Ferenc Arany Jánoshoz, 1857. augusztus 12. Arany János levelezése író-barátaival. I–II. (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 3–4.) Bp. 1888–1889. II. 62.
26. Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. 1943. 384.
27. Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időkől a jelenkorig rövid előadásban. I–II. Pest 1872–1873. (A továbbiakban: Toldy 1872–1873.) II. 9.
28. Toldy 1872–1873. II. 129, 137.
29. Toldy 1872–1873. II. 57, 71, 77, 134, 144, 189.
30. Vö. Szilágyi Márton: Kármán József XIX. századi újralfedezése. Hegedűs Rita, Körösi Zoltánné, Tarnóci László szerk. Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban. Budapest 1994. 129–138.; Milbacher Róbert: D. Schedel (Toldy) Ferenc úr hagyományai avagy a filológia dícsősége és bukása képekben. Odoorics Ferenc és Szilasi László szerk. Fanni hagyományai. Szeged 1995. 118–119.
31. Bajza József Toldy Ferenchez, 1824. december 16. Bajza–Toldy 1969. 181.
32. Toldy 1872–1873. II. pp. 70–71, 189.
33. Toldy 1872–1873. II. 57.
34. Toldy Ferenc: A magyar irodalomnak befolyásáról a nemzet életére, a legrégebb időkől fogva. Toldy 1878. 113–134.
35. Vö. Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége. Második, javított kiadás. 1994. 114–136.

Az önkorlátozó isten

BEVEZETŐ SOROK HANS JONAS ÍRÁSÁHOZ

MEZEI BALÁZS

Az alábbi szöveget Hans Jonas 1984-ben mondta el Tübingenben, az ottani Eberhard-Karl-Universität Dr. Leopold-Lukas-díjának átvételkor. A díj indoklása kimondja: Jonas fáradhatatlanul küzdött azért, hogy „e veszélyekkel teli korban az embert racionális érvekkel segítse egyre közelebb annak belátásához és elfogadásához, hogy elkerülhetetlenül szükségünk van az emberi felelősség etikájára”. A felelősségetika kifejezés Jonas 1984-ben megjelent, *Das Prinzip Verantwortung* című főművére utal. Az előadás csak lazán, ám igen lényeges ponton kapcsolódik a főműhöz; azon a ponton, mely minden felelősségfogalom végső alapját Istenben látja. Felelősség nem lehetséges másként, csak annak vállalásával, amire a felelősség vonatkozik; ám ez a vállalás nem lehet parciális – ki kell terjednie mind a felelősség tárgyára, mind magára a felelősség aktusára. A kettőnek arányban kell állnia egymással, melyben a felelősség tárgya szabja meg a felelősség terjedelmét. Ha pedig e felelősség-összefüggés maga a létezés egésze, a rá vonatkozó vállalás is maradéktalanul kell legyen: át kell fogja annak egészét, akinek akaratából a létezés lehetségessé vált. Isten, aki Jonas szerint az emberi felelősség egyfajta prototípusát nyújtja, csak úgy vállalhat felelősséget az általa teremtet vagy lehetővé vált világért, ha (anélkül, hogy összeolvadna vele) azono-

sul a világ anyagi és nem anyagi mivoltával, az ebből eredő eldöntetlenséggel és kockázattal – ha tehát (mint azt az alábbi írás lényegében kimondja) mintegy „lemond” abszolút, világ előtti állapotáról, és magára vállalván a keletkezés forrágát, abban élve, szenvedve és alakulva igyekszik immanens módon hatni. Immanens tevékenységének célja, hogy a világ és benne az ember s a létezők összessége fokozatosan visszamelkedjék az isteni világba, azt ma még elképzelhetetlenül gazdagítva és beteljesítve.

E néhány mondatból azonnal kitűnik, hogy Jonas *spekulatív teológiája*, mely empirikus alapokról, biológiai ismereteinek gazdagságából indul útra, végül is elvegyül a tudatosan vállalt mitikus beszédmód forrágában, ahol már nehéz megállapítanunk, hogy egyes kifejezései mily mértékben tartoznak még a racionális érveléshez, s mennyiben már a jelképes-költői nyelvhez. De talán nem is feladatunk ez. Annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy Jonas teológiája beilleszkedik azon filozófiai törekvések összességébe, melyek az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelemmel fordultak már-már elfeledett, vagy legalábbis sokak által elhamarkodottan feledésre ítélt kérdések felé. A teológia kérdéseire gondolok, ezeken belül is az istenkérdésre, mely a II. világháború után (noha nem előzmények nélkül) fokozatosan kitört a konfessionális

* Hans Jonas Mönchengladbachban született 1903-ban, és New Yorkban hunyt el 1993-ban. Filozófiát, teológiát és művészet-ténetet tanult Freiburgban, Berlinben, Heidelbergben és Marburgban. 1928-ban E. Husserl, R. Bultmann és M. Heidegger tanítványaként doktorált. 1933-ban emigrációra kényszerült. Először Angliába ment, onnét Palesztinába, ahol a brit, majd az izraeli hadseregben harcolt; 1949-ben Kanadába költözött, végül 1955-ben az USA-ban telepedett le. Korai írásaiban a hellenizmussal és a korai középkorral foglalkozott (*Augustin und das paulinische Freiheitsproblem*, „Ágoston és Pál apostol szabadságproblematikája”, ért. 1930; *Gnosis und spätantiker Geist*, „A gnózis és a későantik szellemiség”, ért., 1. köt.: 1934, 2. köt.: 1954), később a természetfogalmat, majd az etika kérdéseit vizsgálta a modern világban (*The Phenomenon of Life. Towards a Philosophical Biology*, „Az élet jelensége. Filozófiai biológia vázlat”, ért., 1966). 1955-től tanított a New York-i New School of Social Research-on. Számos tiszteletbeli doktorátus birtokosa. 1979-ben jelent meg főműve: *Das Prinzip Verantwortung* („A felelősség elve”, ért., 1979), 1982–1983-ban Eric-Voegelin vendégprofesszor volt a müncheni Ludwig Maximilian Egyetemen. 1987-ben elnyerte a Német Könyvkereskedők Békédíját. A gnózisra vonatkozó fejtegetéseiben, melyek Heidegger gondolkodásának hatását mutatják, megkísérli kimutatni a gnosztikus mitológia és filozófia sajátos szerkezetét. Eszerint a gnózis a maga szélsőséges dualizmusával,

ember és világ, természet és szellem, ember és Isten radikális kettéválasztásával valójában emberi alaptapasztalat, a mindenkor azonos emberi egzisztencia meghatározó vonása, mely többek között a 20. sz. kulturális, társadalmi és politikai válságaiban is kifejeződik. Ennek oka, hogy a gnózis eredetkutatása és eszkatologikus irányultsága valójában praktikus – aszketikus és közösségformáló – elkötelezettséget eredményez, mely különösen az újkorban, az általa meghatározott modern tudományos világlátás elterjedése következtében szélesedett univerzálissá. Mindeközben Jonas nemcsak a történeti gnoszticizmus sajátos vonásait világította meg, hanem hermeneutikai eljárásában is különleges képességekkel tett tanúbizonyságot.

A gnózis világ- és természetellenességének kritikája fordította figyelmét az organizmusok jelenségére, így alkotta meg ontológiai irányultságú filozófiai biológiáját. Mint a gnoszticizmus, úgy a modern természettudomány is dualisztikus, elsősorban anyag és szellem, szükségszerűség és szabadság tekintetében. Ezzel szemben Jonas törekszik, hogy kimutassa: az élő szervezetek világában a szabadság csíra formájában már a kezdetleges anyagcsere folyamataiban is kimutatható. Az élet voltaképpen ennek a primitív szabadságmozgásnak a teljes körű kibontakozása. Az ember mint köztes lény a lét és a nemlét között közvetít, s feladata, hogy szabadságát az organikus meghatározott szükségszerűség összefüg-

fejtegetések gettójából, kitört a pozitívizmus által rákényszerített ezoterizmusból, s először az angol analitikus gondolkodásban, azután – napjainkban különös intenzitással – még a francia szalonfilozófiában is a legtöbbet tárgyalt kérdések közé került. Ez utóbbi tény persze nem feltétlenül hízelgő; ám ha átolvassuk Alvin Plantinga, Richard Swinburne, Charles Hartshorne, vagy Emmanuel Levinas, illetve Jean-Luc Marion némely vonatkozó munkáit, felfedezhetjük, hogy az általuk tárgyalt probléma nem véletlenül vált szinte perzselővé: a nyugati metafizika középponti problémájáról van szó, melynek megértése nélkül – mondhatnánk kicsit leegyszerűsítve: az ontológiai istenérv problémájának megértése nélkül – magát a nyugati metafizikát, s ezen túlmenően az alapvető ontológiai és ismeretelméleti kérdések mibenlétét sem érthetjük meg.

Alábbi írásában Jonas tudatosan fordul a mitikus nyelvhez, ezzel azonban racionális szándékai vannak. Ezek: mindenekelőtt a nemzetiszocializmus ideológiájának következtében végrehajtott tömeges és szisztematikus népirrás *teológiai következményeinek* a mérlegelése; másrészt: olyan teológiai felfogás kialakítása, mely összhangban áll a *Prinzip Verantwortung* végső feltevéseivel; harmadrészt: válaszkíséret az *istenkérdésre*, mely nemcsak saját tudományos igényeit, nemcsak az auschwitzit tapasztalat követelményeit elégíti ki, hanem egzisztenciális teológiai meg-alapozás is, mellyel a szerző immár emberként is megbíkelhet.

Az alábbiakban nem kívánok mindhárom aspektussal foglalkozni; nem azért nem teszem ezt, mert bármelyik jelentőségét alulértékelném, hanem mert törekvésem az, hogy Jonas tizenkét évvel ezelőtt elhangzott beszédéből, mely a legellentetesebb állás-foglalásokat váltotta ki annak idején és azóta is, kiemeljem a *strukturálisan legénnyesebb* mozzanatot. Ez a mozzanat pedig talán nem annyira a teodíceai, hanem sokkal inkább a merőben teológiai gondolat, mely szerint Isten, mint Jonas mondja, nem mindenható; de nem azért nem mindenható, mert erre nem lenne képes, hanem mert a te-

gésében bontakoztassa ki. A filozófiának sajátos helye van a tudományok között, mely elsősorban a tudományok gyakorlatát érinti. A filozófia mint ontológiailag elkötelezett etika képes csak arra, hogy a természettudományok és a technika által felvetett problémákat megnyugtatóan megoldja. E megoldás egyik alapeleme, hogy a természet nem válhat a technika martalékává, mert ez egyenesen az emberi jövőt fenyegeti. E filozófiai etika kulcsfogalma tehát a felelősség, mely a természettudományok és a technika területén korlátozó érvénnyel kell hogy bírjon: mivel a természet-tudományok nem képesek önkorlátozásra, ezt egy így felfogott filozófiai etikának kell megtennie. Míg a természettudomány alapelve a kanti kijelentés: mivel képes vagy rá, meg is kell tenned, a felelősségetika ezt bizonyos értelemben fordítva látja: abból, hogy az ember valamit képes megtenni, még nem következik, hogy ezt meg is kell tennie. E formális elvet Jonas különösen kidolgozott formában alkalmazta a humánbiológia és az orvostudomány területén (*Technik, Medizin und Ethik*, „Technika, orvostudomány és etika”, ért., 1985). E munkában erőteljesen támadja a tudományok értékmentességét, valamint a kutatási szabadság szélsőséges felfogását. Különösen veszélyesnek tartja a humánbiológiai, genetikus kísérleteket. E kísérletek világnézeti hátterét olyan, eredetben gnosztikus-eszkatologikus, modern formájában pedig kapitalista, ill. marxista utópiának tartja, mely lényegében téves, s radikális felülvizsgálata nélkül az emberiség pusztulásához vezet.

remtéssel lemondott mindenhatóságáról és azon attribútumairól, melyek a hagyományos monoteista teológiákban megilletik. Lemondásának célja, hogy létrejöjjön a világ, s hogy fejlődése során szabadon, a maga erejéből érje el azt a pontot, melyen valamilyen kiküthathatlan módon visszatér az isteni teljességbe; Isten részt vesz ebben a folyamatban, mégpedig oly mértékben, hogy mintegy kockára teszi önmagát: ha a világ s benne az ember képes arra az erkölcsi felemelkedésre, mely lehetővé teszi mintegy átlényegülését, Isten is, mint Jonas idézi, „minden lehet mindenekben”; ha azonban erre nem képes, a világ a végtelen felbomlás útjára tér, s ebben a sorsban Isten is osztozik.

A gondolat első látásra meghökkentő. Különösen, ha a monoteista teológiák felfogása felől közelítünk hozzá, mely visszasságon az sem enyhít, hogy a kereszténységéből jól ismerjük a *szenvedő* Isten fogalmát – hiszen ez a gondolat a keresztény teológiában olyannyira definiált, hogy lehetetlen és ellentmondásos lenne Isten teljes lényére vonatkoztatni. Persze, folytathatnánk a sort: a keletkező Isten valamilyen fogalma szerepel Teilhard de Chardinnél vagy éppen Alfred Whiteheadnél; ám egyiküknél sem azal a hangsúllyal, mint Jonasnál, aki szerint Isten, amennyiben a teremtett világot létrehozta, erőtlenné vált. Ne feledjük: Jonas egyfajta saját maga által bevezetett mitikus nyelvet használ; ő maga is jól tudja, hogy Isten mint olyan nem válhat „erőtlenné”, hiszen ez, a hagyományos teológia szempontjából, legalább olyan logikai ellentmondás lenne, mint a Jonas által visszautasított „mindenható-ság” fogalma.

Ami az erőtlenség fogalma mögött a szövegben meghúzódik, az voltaképpen a hagyományos teológia bírálatára. Auschwitz Jonas szerint érvénytelenítette a monoteista teológiákat a maguk mindenható istenfogalmával, melynek csodákat, tökéletességet, gondviselést stb. tulajdonítunk. Ezen attribútumok bírálatára azonban egy sokkal mélyebb s nem csak Jonasnál megjelenő igényt fejez ki: eszerint radikálisan újra kell gondolnunk hagyományos istenfogalmainkat, legyen az zsidó, keresztény vagy éppen filozófiai. A radikális újragondolás igénye a 20. század tapasztalatából emelkedik ki: az érthetetlen világháborúkból, a tömegpusztításból, népek és nemzetek, egyének és csoportok

Írásai főképpen etikuskok és szakfilozófusok, illetve a laikus érdeklődők körében váltottak ki jelentős érdeklődést. Recepcióját természettudományos körökben többé-kevésbé gátolja, hogy az etikai mozzanat radikális hangsúlyozása sok kutató és tudomány-filozófus szemében megalapozatlannak tűnik, illetve olyannak, mint ami nem egyeztethető össze a modern ipari társadalmak teljesítményorientált szerkezetével. Mindebben nem Jonas érveinek jelentősége és mélysége kerül mérlegre, hanem inkább a korszellemmel való összeegyeztethetőségük. Ezért Jonas egyre inkább olyan próféta szerepébe kényszerül, akire csak tanítványai szűk köre hallgat.

Főbb értekezései még:

Zwischen Nichts und Ewigkeit. Zum Lehre vom Menschen („A semmi és az öröklet között. Antropológiai esszék”, 1963; *Wandel und Bestand. Vom Grund der Verstehbarkeit des Geschichtlichen* („Változás és állandóság. A történetiség érthetőségének okáról”, 1970); *On Faith, Reason and Responsibility* („Hitről, észről és felelősségről”, 1981)

Irodalom:

B. Aland (szerk.): *Gnosis. Festschrift für Hans Jonas* (1978)
S. F. Spicker (szerk.): *Organism, Medicine and Metaphysics. Essays in Honor of Hans Jonas* (1978)

szisztematikus megsemmisítésének akaratából, a totalitárius társadalmak kialakulásából, a velük megjelenő, őket követő döbbenetes erkölcsi és anyagi pusztulásból, s nem utolsósorban a természetes környezet lerombolásából. Tehát nem egyszerűen az az újragondolás oka, mint Descartes-nál, aki szinte paranoiásan újra még újra valamiféle „*dieu trompeur*”, valami *spiritus malignus* dühödt illúziókelését vélte felfedezni saját gondolataiban; sokkal inkább azokra a misztikusokra kell gondolnunk, akik nem elégedtek meg a fogalmak nyelvi átvételével, még csak a hagyományos pietizmus formáiból mérhető érzelmi tapasztalatokkal sem, hanem ezeken is túllépve oly utakra tértek, melyek végén valóban egy ismeretlen földrész körvonalai sejtettek fel.

Vagyis Jonas ugyan egyrészt a modernitás megdöbbentő tapasztalatára hivatkozik az istenfogalom újragondolásának felvetésekor, ugyanakkor – s ezzel maga is tisztában van – olyan, az ember mivoltából fakadó igényre is támaszkodik, mely végül is az ember önállóságának, teológiaiailag is értett szabadságának elidegeníthetetlen része. Mint Max Scheler írja – tudva-tudatlan talán Descartes-ra utalva –: ha az ember azon dolgok valódi megértésre törekszik, melyekről a vallásban esik szó, az ott szereplő fogalmakat olyan útmutatóként kell kezelnie, melyek valódi tartalmát csak módszeres kiüresítésük, magával a *semmi*vel való szembekerülés tapasztalata alapján tárhatja föl. Talán ez a tapasztalat indított el másokat is ezen az úton; így Emmanuel Levinas is, aki azonban sok ponton nyilvánvalóan Heideggert követi. Kettejükől bőven mérítve, de önállóan is megszólalva – noha kissé irodalmias formában – járja ezt az utat Jean-Luc Marion.

Miféle útra gondolok?

Mindenekelőtt a vallás radikális kritikájára; ám aligha elégedhetünk meg azzal, ami „valláskritikaként” a hazai gondolkodás egyes részeiben megfogalmazódott az elmúlt évtizedekben. Hiszen ez utóbbi nemcsak a vallás elégtelen fogalmából indul ki, hanem az esetek jelentős részében elkövette a primitív ateizmus azon fatális tévedését is, hogy azt, amit cáfol és tagad, voltaképpen megerősíti, és közvetetten igazolja. A Jonas-féle valláskritikában nemcsak a vallás forog kockán – hiszen minden vallás világertelmezés, melynek valóságigénye immanens módon megkérdőjelezhetetlen; tehát a vallás bírálata a „világ” bírálata is. A világ azonban mindig és mindenekelőtt az én világom; a bennem létrejött, a közösségtől és a közösségekben általam elsajátított világ, melyben a vallás vagy az egészet átfogó szintézis, vagy a világnak csak egyetlen összefüggésébe szorított jelenség. Mindkét esetben: világom része, s e világ, s benne a vallás radikális kritikája, elsősorban önmagam kritikáját jelenti: konkrét önmagam egyrészt kanti analízisét, másrészt megsemmisítő, karteziánus bírálatát. Ebben a bírálatban – különösen, ha a husserli epokké sokak által radikalizált változatát alkalmazzuk – magam, ahogyan önmagamot ismerem, ahogyan magamról hagyományosan tudtam, ahogyan mások tudtak és tudnak rólam, mindez megsemmisül. Hogy „külsőleg” megsemmisül-e, most jelentéktelen kérdés; lényegesebb, hogy önmagamra vonatkozó tudásom összefüggésében semmisül meg, hiszen ez az a tudás, melyben önmagam számára folyamatosan létrejövök, amelyben számomra a

világ, benne a megsemmisülésre ítélt vallással – s a vallás trónusán Istennel.

Ha mindezt Isten oldaláról igyekszünk szemügyre venni – mint Jonas teszi –, úgy az isteni önfeladás mozzanatát nem szabad egyszerűen, kvázi-naivan a teremtés „idejére” tennünk; hiszen a teremtés folyamatos teremtés, s amennyiben Isten önmagát feladja, lemond önmagáról, istenségeről, úgy azt a világ idejében mérve folyamatosan kell megtennie, minden pillanatban. Ez viszont egybevág azzal, amit az előbb az istenfogalom radikális kritikájáról mondtam: ez utóbbi ugyanis szubjektív követése lenne annak, ami Istenben vagy Istennel a mitikus elbeszélés szerint folyamatosan megtörténik. Ahogyan önmagam radikális kritikája magam és világom egészét érinti, úgy az isteni önfeladás hasonlóképpen kell hogy fölbukkanjon abban is, amiben Isten bizonyos értelemben eminens módon jelentkezik, tudillik a rá vonatkozó fogalomban.

Ez a két folyamat, úgy tűnik, két tűzpatakhoz hasonló, mely a hagyományos teológia szerűjét teljes megsemmisítéssel fenyegeti. Ám ez csak látszat; hiszen nem szabad elfelednünk: Jonas értelmezésében Isten *önkorlátozást* hajt végre akkor, amikor mindenhatóságáról mintegy lemondva elvegyül a teremtett világ keletkező forgatagában. Önkorlátozása, úgy tűnik, szinte még az önfeladás, az erőtlenség mozzanatánál is lényegesebb fogalom; mert mindenhatóságából úgy vált erőtlenné, hogy mindenhatóságát a maga végtelen szabadságában *korlátozta*, s alávetette magát a világnak. Mit is kell értenünk ezen az önkorlátozón? Valami ilyesmit: a szabadság a lehetőségek beteljesítésének, illetve elvetésének választását implikálja; ezen választás köteletlenségét vagy feltétlenségét. Isten esetében azonban a lehetőség egyben aktualitás; minden isteni tartalom, eszméi vagy gondolatai, egyben azonnal létrejövő valóságok. Ha viszont ez így van, aktualitásukat csak két dolog korlátozhatja; vagy a világ természete, mely idői, vagy Isten korlátozó akaratata. Ám egyáltalán nem tűnik ellentmondásosnak olyan időstruktúra elképzelése, melyben a valóságok szimultán léteznek pusztá lehetőségeként és merő valóságként. Vagyis az a tény, hogy az idő mint a valóság önszerveződésének szintetikus aspektusa jelenik meg, sokkal inkább arra enged következtetni, hogy e struktúra mibenlétéért már nem maga a struktúra a felelős, hanem egy azon túl levő mozzanat, egy transzcendentális mozzanat, mely meghatározza, hogy az idő éppen így viselkedjék abban az összefüggésben, melyben ismerjük. Ha a lehetséges világok problémája felől közelítjük a kérdést: kell egy feltétel, mely szerint valamennyi lehetséges világból éppen ez az egy, melyet ismerünk, az aktuális világ. Vagyis e meghatározó mozzanat szükségképpen valami negatív: olyan, mely a lehetséges struktúrákból egyetlen valóságát engedi érvényre jutni; a többit, mondhatjuk, mintegy korlátozza aktualizálódásában. Nos, Isten önkorlátozása talán éppen ebben áll: a potencialitások összességéből egy bizonyos potencionalitást enged aktualizálódni, míg másokat visszatart ettől, vagyis visszatartja önmagát attól, hogy valóságként fogja fel azt, ami enélkül azonnal ténylegesülne.

De hogyan képes Isten ilyesmire? Ez az a pont, melyen mintha Jonas eszméje igazolódna: úgy képes erre, hogy mindenhatóságát feladva azo-

nosul valamely lehetőség aktualitásával, vagyis a lehetséges világok sokaságában a ténylegesen kialakuló világgal – így véve mintegy elejét annak, hogy a lehetséges világok totalitása egyszerre váljék aktualissá. Ezzel azonban, kicsit Jonason is túlmutatva, arra nyílik rálátásunk, hogy az erőtlén Isten alapjában véve *önkorlátozó Isten*; s hogy csak – a finomabb fogalmi elemzést most hagyjuk szabad óráinkra – éppen a mindenható képes a valódi önkorlátozásra, míg minden más létező, mely saját létének feltételeit csak részben tartalmazza, csak részleges önkorlátozásra képes.

Az ember azonban olyan lény, mely egyvalamiben osztozik a mindenhatóval: abban ugyanis, hogy öntudatának teljességét egy bizonyos szinten totálisan birtokolja, az öntudat bizonyos szintjén folytonosan tudatában van önmagának (ezt nevezzük szubjektivitásnak), s ezzel is jelzi, hogy valamit őriz a mindenható természetéből; ami abban is megnyilvánul, hogy – az ismert definíciókkal összhangban s azok alapvetéseként – az ember szabadsága is elsősorban önkorlátozás.

Istenfogalmát Jonas mitikus nyelven adja elő. Ez azonban nem oka annak, hogy ne lehessen, ha csak futólag is, összevetni némely istenfogalmakkal, melyeket más, inkább analitikus nyelven alkotó filozófusok fogalmaztak meg. Kérdésem, mellyel Jonas istenfogalmának tágabb teofilozófiai jelentőségére szeretnék most csak vázlatosan rámutatni, így szól: mi lehet a jelentősége a jonaszi istenfogalomnak az analitikus természetes teológia szemszögéből?

Az analitikus természetes teológia a *theologia naturalis* középkori diszciplínájának örököse, melyben Isten létét, mivoltát és tulajdonságait mint fogalmakat tárgyalták szigorú logikai koherenciával. A fogalmak mögött a kinyilatkoztatás körében meghatározott dogmák axiomatikája állt, ami mintegy felszabadította e fogalmak elemzőit a fogalom és a tapasztalat viszonyának vizsgálata alól. Modern követők – legyenek bár a teista Hartshorne, Plantinga vagy Swinburne, vagy a filozófiai ateista Mackie hívei – osztoznak elődeikkel abban, hogy meghatározott kifejezések (például: „Meghaladhatatlan nagyság annyi, mint: maximális kiválóság minden lehetséges világban”) állításokban való felhasználását igazolják logikailag, vagy éppen cáfolják meg őket, ezáltal bizonyítva vagy elvetve Isten létét és bizonyos tulajdonságait. Ezen törekvések számos, nemcsak a logikusok számára zavarba ejtően brilliáns eredményekhez vezettek, mint például Plantinga modális logikai érve Isten léte mellett, vagy éppen Swinburne elmélete a „személyes magyarázat” mint minden tudományos magyarázatot meghaladó teljességű explanáció érvényességéről.

Ezek az elméletek, vagy legalábbis egy részük, nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy, amennyiben rendelkezünk Isten fogalmával valamilyen értelemben, honnét teszünk szert erre a fogalomra; hogy vajon pusztán azért, hogy egy adott nyelvi összefüggésben elsajátítottuk azt a nyelvjátékot, melyben e kifejezés koherensen alkalmazható, egyben többet is megtudhatunk *tartalmáról* (vagy jelentéséről), mintha például helyette inkább az *orenda* vagy a *kitshi manitu* kifejezéseket használnánk. Rudolf Otto klasszikus írásában, a *Das Heilige*-ben azzal az ambiciózus szándékkal állt elő, hogy e

művel megalkotja – a kanti tiszta ész antipódusaként – az irracionális „ész” kritikáját. Tette ezt azért, mert úgy vélte: a vallás középpontjában álló istenfogalom nem egyszerűen *flatus vocis*, üresen csengő szó, hanem valamilyen értelemben tapasztalati alappal rendelkező jelenség, mint ahogyan erről a legtöbb vallás is tanúskodik, amennyiben bennük nem szavakkal áll kapcsolatban az ember, hanem meggyőződése szerint létét döntően meghatározó, *tapasztalati valósággal*.

Az „istentapasztalat” persze gyanús kifejezés; sok mindent takarhat, amire most nem szükséges kitérnünk. Fedezi azonban azt a korántsem értelmetlen gondolatot is, mely szerint a vallás, mint hagyomány-, intézmény- és tanrendszer, szót sem érdemel e tapasztalat bizonyos értelmű megléte nélkül; hiszen legalább a vallásalapítók és a vallásreformátorok rendelkeztek oly döntő tapasztalatokkal, melyek gyökeresen meghatározták ön- és világtérítésüket, célt adtak akaratauknak és cselekvésüknek. Teoretikusan ezért elmondható, hogy minden istenfogalom közvetett vagy közvetlen módon bizonyos tapasztalaton alapul, ami nélkül maga a kifejezés tökéletesen értelmetlen lenne. Mutatja ezt a tényt már az is, hogy az Isten szó egyes megfelelői (Gott, God, Deus, Theosz stb.) nyilvánvalóan tapasztalati eredetűek – olyan tapasztalatra utalnak, melyet a vallásos ember a természetitől különálló léttartományra vonatkoztatott. Kérdés ezért, hogy vajon az a történetileg-kulturálisan komplex módon meghatározott *jelentés*, melyet manapság az Isten szónak tulajdonítunk, nem vezethető-e vissza, nem alapozható-e meg egy korrelatív tapasztalati mozzanat kimutatásával és elemzésével? Ahhoz persze, hogy e kérdésre választ adhassunk, magát a „tapasztalat” kifejezést is tisztáznunk kell, hogy – Kant végzetes tévedését elkerülve – ne azonosítsuk annak merőben parciális fogalmával. Világos, hogy ha Isten tapasztalatáról beszélünk, nem segít rajtunk sem az érzéki tapasztalat fogalma, sem az öntapasztalásnak az introspekcióban megjelenő sajátos változata; ha azonban Husserl tapasztalatelemzése segítségünkre lehet egy új tapasztalati fogalom kialakításában, ha Heideggernek az *Identität und Differenz* című munkájában és másutt is kifejtett paradox felfogása koherensen továbbgondolható, ha Levinas *devoignage*-fogalma, a *tanúság* vagy *tanúbizonyosság* fogalma beleilleszhető jelen összefüggésünkbe – akkor tehát, mint remélni szeretném, s kifejtetni is megkíséreltem már, van mit keresnünk az „istentapasztalat” kifejezésének terén. Ebben az értelemben olyan tapasztalatról van szó, mely az érzékelés hagyományos (akár szintetikus) fogalma és a gondolkodás szintén hagyományos, mentális fogalma között oly módon létesít kapcsolatot, hogy rámutat közös eredetükre abban a prekognitív *rendszerben*, mely egyaránt felelős a világnak nevezett valóságért és annak mentális, szubjektív feldolgozásáért.

Ezen a ponton már körvonalazódhat Jonas teológiai javaslatának hordereje. Azt javasolja ugyanis, hogy szembe-sülve a század legmegdöbbentőbb gonoszítottával, mintegy befelé fordulva számoljuk föl e komplex történeti-kulturális jelentést, s térjünk vissza valami eredetihez, melyre ez a jelentés ráépült, lassan oly mértékben és oly fojtogatóan, hogy az eredeti mozzanat már-már feledésbe merült. Azt javasolja, hogy gondoljuk újra radikálisan a jelentés

és a tapasztalat összefüggését, és a teodícea alapelvének megfelelően – melynek ősképe Jób makacs és kétségbeesett kérdése – olyan választ keressünk rá, mely ezen megrázó tapasztalattal, vagyis saját tapasztalati világunkkal összhangban állhat. A fogalomnak csak akkor lesz tárgyalható, elemezhető, formalizálható értelme, ha megértjük eredeti gyökerezését.

Jonas javaslata azonban eredetileg csak az elfeledhetetlen esemény által keltett megdöbbenés és rémület orvoslására szolgált; Jonas maga nem teszi föl a kérdést, hogy vajon nem szembesülünk-e bizonyos módon mindenképpen azzal a szükséglettel, ami a radikális újragondolás kivánsza. E sorok írójának véleménye szerint ez a szembesülés elkerülhetetlen mindazok számára, akik emberségüket

nem egyszerűen az elfogadott világ által behatárolt lehetőségek összefüggésében, hanem ezen lehetőségek eredetére és értelmére is rákérdezve akarják élni – olyan életként, mely mindenekelőtt e jelenvaló (vagyis a kritikátlanul csupán *használt*) világ elutasításán alapszik. Ez az elvetés csak látszólag valami negatív; valójában, egyszerűen fogalmazva, annak a hűségnek a leple csupán, mely az embert saját létezésének alapjában véve feltétlen elfogadásához köti (*religát*). Csak ezen kötelék mibenlétének felismerésén alapulhat az az egzisztenciális átalakulás, melyben megnyílik az út olyan tapasztalatok és elméleti feldolgozásuk előtt, olyan tartalmak és pozitív megvalósításuk számára, melyekre Jonas is támaszkodik alábbi, mitikus elbeszélésében.

Az istenfogalom Auschwitz után

ZSIDÓ GONDOLATOK

HANS JONAS

Nem is próbálom elleplezni, hogy az alábbiakban a spekulatív teológia terére lépek. Nem bizonyos azonban, hogy gondolataim illenek egy filozófushoz. Immanuel Kant minden efféle kérdést kitiltott az elméleti ész és így a filozófia köréből; és századunk logikai pozitivizmusa, a rá jellemző analitikus beállítódás már azt is tagadta, hogy a felvetni vélt kérdésekre használt nyelvi kifejezéseknek bármilyen tárgyi jelentésük lenne, hogy tehát bármilyen fogalmi értelemmel bírnának. Ezzel az egész témát merő értelmetlenségnek minősítették, még mielőtt a probléma igazságának és igazolhatóságának kérdését bárki felvethette volna. Az öreg Kant ezen mindenestre igencsak csodálkozott volna. Kant ugyanis a fentiekkel ellentétben ezeket az állítólág nem létező tárgyakat a legmagasabb rendű tárgyakként tartotta, melyektől az ész annak ellenére sem szabadulhat, hogy nem remélhet semmilyen ismeretet felőlük, mivel – mint vélte – minden kísérlet, mely az emberi ismeret mozdíthatatlan határain túllépve közelítene feléjük, óhatatlanul kudarcra ítélt. Ez a tény azonban nem jelenti, hogy le kell mondanunk erről az ismeretről; hiszen marad még nyitva út. Mert aki a tudás dolgaiban a kudarcot természetesnek veszi, mi több, már eleve lemond a tudásról, nyugodtan utánagondolhat ezen kérdések értelmének és jelentésének. Az az állítás, hogy e kérdések teljesen hűján lennének az értelemnek és a jelentésnek, egyszerűen tautologikus, körkörös következtetés: eleve úgy határozza meg a „valaminek az értelme” jelentését, melyet végül is csak érzéki adatok verifikálhatnak – vagyis azonosnak tekinti az „értelmet” és a „tudhatót”. Ez a nyilvánvalóan önkényes lépés csak azokat kötelezi, akik maguktól elfogadják. Tehát akkor is gondolkodhatunk az istenfogalom felől, ha nincs semmilyen istenbizonyíték. S ez a munka filozófiai, amennyiben e fogalom kiterjedéséhez tartjuk magunkat – vagyis összefüggéséhez minden más fogalommal.

Mindez persze túlságosan is általános és személytelen. Ahogyan Kant a gyakorlati észre vonatkozóan elismerte azt, amit az elméleti észől megtagadott, úgy mi is megtehetjük, hogy az Istenre vonatkozó kérdés megválaszolásában olyan tapasztalatot engedünk érvényesülni, mely egyszeri és fölmerhetetlen. S már itt fölmerül a kérdés: mit tett hozzá Auschwitz ahhoz, amit azelőtt is tudhattunk mindazon borzalomról és iszonyatról, amit ember ember ellen elkövethetett s mindig is elkövetett? S különösen:

Az írás „Der Gottesbegriff nach Auschwitz. Eine jüdische Stimme” címmel jelent meg a Suhrkamp kiadásában, 1987-ben.

mit tett hozzá ahhoz, amit a zsidó nép tagjaiként ezredéves szenvedéstörténetünk alapján ismertünk, s közös emlékezetünk lényeges részét alkotja? Jób kérdése emberemlékezet óta a teodícea főkérdése volt – a teodíceaé, mely általában a rossznak a világban való létével foglalkozik, különösen pedig – s a kérdés itt válik élesebbé – a kiválasztottságnak, Izráél és Isten állítólagos szövetségének rejtélyével. Ami a kérdés élesebb fölvetődését illeti (s mostani megközelítésünk is ennek jegyében fogant), elmondható, hogy a bibliai próféták korában még készen állt a válasz: a szövetség népe elhagyta Istenét. Ám a hűség ezután következő időszakában már nem a nép bűne szolgált magyarázatul, hanem a tanúság eszméje, a Makabeusok korának e gyümölcse, mely az utókor számára a vértanúság fogalmát megalkotta. Az eszme tartalma: a legsúlyosabb csapások éppen a büntelenekeket és az igazakat érik. A középkorban egész közösségek vonultak ennek az eszmének a fényében a tűz- és kardhalálba, ajkukon a *S'má Jiszráél*lel, Isten egyedüliségének hitvallásával. E tanúság héber neve *kiddús hásem*, „a Név megszentelése”, a meggyilkoltak pedig „szentek”. Áldozatok erejéből táplálkozott az ígéret fénye, a megváltás, melyet az eljövendő Messiás hoz el.

Mindebből semmi sem fogott azon az eseményen, melynek neve „Auschwitz”. Ami ott történt, abban nincs helye hűségnek vagy hűtlenségnek, hitnek vagy hitetlenségnek, bűnnek vagy büntetésnek; nem érthető meg a próbatétel, a tanúság, a megváltás reményének fogalmával; nem magyarázza erő vagy gyöngeség, hősiesség vagy gyávaság, dac vagy beletörődés. Minderről Auschwitz, mely még a magatehetetlen gyermeket is elnyelte, nem tudott semmit, még csak lehetősége sem nyíltott annak, hogy a felsoroltakból bármi is érvényesüljön. Auschwitzban nem a hitükért haltak (mint ahogyan Jehova tanúi), nem is hitük miatt – nem személyük valamilyen akarati mozzanata következtében ölték meg őket. A halált megelőzte az elembertelenítés, a végsőig való megalázás és kifosztás, az emberi méltóság halvány sugarát sem hagyták meg a „végső megoldásra” ítéltékben, ebből semmi sem maradt meg a megszabadított táborok csontvázvá szoványodott kísértetlakóiban. Mégis – minden paradoxonok paradoxona – e nép a szövetség népe volt, a szövetségé, melyben már senki sem, az ölék s maguk az áldo-

zatok sem hittek többé, noha éppen ez a szövetség volt az, mely a rassz fikciójának örve alatt teljes megsemmisítésre ítéltetett; íme, a kiválasztottság rémisztő átfordulása átokká, mely mindennek értelméből gúnyt űz. Az egykori próféták és istenkeresők utódai ennek ellenére hasonlítanak, ha mégoly visszás módon is, elődeikre – hiszen a kiválasztás őket is a szétszóratásban érte, így gyűjtötték össze őket a közös halálra szántak gyülekezetében. És Isten megengedte, hogy megtörténjék. Miféle Isten engedhette ezt meg?

S itt meg kell említenünk, hogy e kérdés felvetésekor a zsidók nehezebb helyzetben találják magukat, mint a keresztények. Hiszen a keresztény ember az üdvöt a túlvilágban reméli, s a világ számára messzemenően a sátán világa, bizalomra nem méltó, még kevésbé méltó az emberek közössége, melyet az ösbűn terhe sújt. Ám a zsidó ember számára e világ az isteni teremtés világa, az igazságosság és a megváltásé, szemében Isten a történelem Istene – és Auschwitz éppen ezért teszi kérdéssé a hagyományos istenfogalom egészét még a hívő számára is. Mint említettem, ez az esemény valami soha meg nem történtet kapcsol a zsidó történelmi tapasztalathoz, olyasmit, ami a régi teológiai kategóriákkal feldolgozhatatlan. Aki azonban nem akar hátat fordítani az istenfogalomnak – s ehhez a filozófusnak joga van –, annak, hogy ne kelljen elvetnie, át kell gondolnia újra, és Jób régi kérdését új formában kell megválaszolni. Meglehet, a történelem Uráról valóban le kell mondanunk. Tegyük hát fel a kérdést: Miféle Isten engedhette meg, hogy Auschwitz megtörténjék?

Ezen a ponton visszautalok egyik korábbi dolgozatomra, melyet a halhatatlanság jóval szélesebb körű kérdésére választ keresve írtam, s melybe már akkor is beszüremkedhettek Auschwitz árnyai. Akkor saját magam által teremtett mítosszal segítettem magamon – felfogásomnak olyan képszerű, mégis hihető megfogalmazásával, melyet Platón is alkalmazhatónak vélt a tudhatón túli tér dolgainak ábrázolására. Engedjék meg nekem, hogy ezt az egykori mítoszt most felidézem.

Kezetben, kikutathatatlan döntéséből fakadón, úgy határozott a lét isteni alapja, hogy rábízta magát a keletkezésre, vállalja az abban rejlő véletlent, a kockázatot, a sokféleséget. S egész lényével vállalja mindezt: amidőn belebocsátkozott a tér és az idő kalandos forgatagába, semmit sem tartott vissza önmagából; egyetlen része sem maradt érintetlen vagy betérítetlen, hogy sorsának úttalan alakulását a teremtett világban evilág oldaláról irányíthassa, igazgassa és végül biztosíthassa. A modernség szelleme ragaszkodik is ehhez a feltétlen immanenciához. Akár bátorságából, akár kétségbeeséséből fakad, mindenesetre keserű őszinteséggel akarja komolyan venni világban való létünket. A világot mint önmagára hagyott világot akarja látni, törvényeiben nem tűr semmilyen külső hatást, és nem engedi, hogy világhoz való tartozásunk kíméletlenségén túlvilági gondviselés enyhítsen. S mítoszunk ugyanezt követeli a világban való lét Istenétől. Ezt követeli, de nem valamilyen panteisztikus immanencia értelmében: ha Isten és a világ egyszerűen

azonosak lennének, akkor a világ minden pillanatában és minden állapotában feltárná Isten teljességét – Isten így nem veszíthetne, de nem is nyerhetne semmit. Inkább azt kell mondanunk, hogy Isten – a világ létének, a világ önmagában vett létezésének érdekében – lemondott saját létéről; levetkőzte magáról saját istenségét, hogy azután az idő Odüsszeiájában nyerje vissza, mégpedig az előre nem látható időbeli tapasztalatok véletlen gyümölcseivel gazdagabban, az időtől megdicsőítve, vagy még inkább: megcsúfolva általa. Az isteni érintetlenség ezen feltétlen feladása, mely a keletkezés kedvéért történik, nem képzelhető el semmiféle isteni előretudás alapján; Isten csupán csak a lehetőségek ismeretét birkolhatja, melyeket a kozmikus lét a maga létfeltételei alapján mutat fel. S Isten éppen ezen feltételeknek szolgáltatva ki a maga ügyét, mert lemondott magáról a világ javára.

Isten ügye ezután világkorszakokon át a kozmikus véletlen lassú malmaiban őrlődik, a valóságosságok sokasága között hanyódva – mialatt, ennyit talán feltehetünk, az anyag szféráiban lassan növekvő emlékezet lépésről lépésre formálja meg a sejtelmes várakozást, mellyel az Örökkévaló egyre nyilvánvalóbban kíséri az idő munkálkodását – amiben már a transzcendencia tétova fölbukkanását pillanthatjuk meg, amint kiemelkedik az immanencia áthatolhatatlan tengeréből.

S ezt követik az élet első rezdülései – a világ új nyelve ez; ezzel együtt mértéktelenül megnő az örökkévalóságra irányuló figyelem, és a növekedés hirtelen ugrással visszakereszi elveszített teljességét. Az egyetemes véletlen esete ez, melyre a keletkező Isten várakozott, s mely már első jele annak, hogy kezdeti tékozlása végül is visszatérül. Az örökkévalóság így nyer erőt az érzés, az észlelés és a törekvés végtelenül hullámzó tengeréből, mely egyre sokszorosabban és egyre vibrálóbb erővel lebeg az anyag hangtalan forgataga fölött – így telítődik tartalommal, s lesz teljesebb benne az önigenlés, hogy azután az ébredő Isten első ízben mondhassa ki: a teremtés jó.

De ne feledjük el, hogy az étellel a halál is megjelenik, s a halandóság az ára azon új lehetőségeknek, melyet a lét fizetni tartozik. Ha a cél a folytonos fennállás lett volna, az élet kezdetét sem veszi, hiszen nincs arra mód, hogy önmagát a szervesen testek fennállásával mérje. Az élet lényegileg visszavonható, elpusztítható lét, a halandóság vakmerő kalandja, mely az egyéni ének sokaságának véges pályáját csak úgy kölcsönözheti a tartósan fennálló anyagiságtól, ha vállalja emennek feltételeit – az anyagcserét folytató organizmusok rövid távú létezésének feltételét. Ám az isteni lényeg teljes színpompája kizárólag e véges individuumok rövidre fogott önérzésében, cselekvésükben és szenvedésükben bontakozhat ki, melynek keretei okozzák az érzékelés sürgető mivoltát és elevenségét – csak ebben juthat el az istenség önmaga megtapasztalásához.

S ne feledjük el azt sem, hogy Isten ügye nem fulladhat kudarcba az élet ártatlanságában, mielőtt a tudás megjelenne. Minden, az evolúció során kialakuló faji különbség az érzés és cselekvés lehetőségeihez hozzáfűzi a magáét, s ezzel csak gazdagítja az isteni alap öntapasztalását. Az isteni hívásra válaszoló világ valamennyi kibontakozó új dimenziója Isten új modalitását jelenti, mely önnön rejtett

* Lásd Hans Jonas, *Zwischen Nichts und Ewigkeit*, Kleine Vandenhoeck-Reihe 165, 1963. 55. oldal skk.

lényét saját tapasztalatának körébe vonja, hogy e vakmerő kaland okozta meglepetés során mintegy felfedezhetővé válják. És Isten sürgető létrejöttének valamennyi gyümölcse, legyen az keserű vagy édes, csak az időben megélt örökkévalóság túlvilági kincsét gazdagítja. Mindez már a sokféleség kibomló színpéjére is érvényes, s mennyivel inkább az élet bensőből növekvő éberségére és szenvedélyére, melynek ikerfejeményei, az érzékelés és a mozgás, az állatvilágban testesülnek meg. Az ösztön és a félelem, a vágy és a fájdalom, a diadal és a kifosztottság, a szeretet és egyenest a kegyetlenség egyre élesebb megnyilvánulásai, intenzitásuk átható, minden tapasztalatot hevítő ereje nyereség az isteni szubjektum számára, akinek sokszorosan megélt, egymásra épülő élményvilága (s ebben a halál és az új születés szükségyszerűsége) szolgáltatja azon megtisztult esszenciát, melyből az istenség újra alkotja önmagát. Mindez az *evolúció*t eszközzé teszi, felhasználva játékosságának pusztá bujaságát és törekvésének kíméletlenségét. A fejlődés teremtményei, melyek csak ösztönük mértékében teljesítik ki önmaguk, igazolják az isteni kaland vakmerőségét – hiszen e lények merő szenvedése is mélyíti e szimfónia hanggazdagságát. Isten tehát, a jón és rosszon még innen, nem veszítheti el a fejlődés e gigászi szerencsejátékát.

Ám Isten arra sem képes, hogy saját büntelensége rejtekében jusson győzelemre; s miközben az immanencia tudattalan mozgása egyre határozottabb irányt vesz benne, lényét újfajta várakozás tölti el.

Aztán már szorongva veszi észre, hogy a fejlődés saját lendületében bontakozó anyaga arra a határra ér, hol a büntelenség megszűnik, s az isteni vállalkozás sikerének vagy kudarcának egészen új ismérvei bukkannak elő. Az ember megjelenése egyben a tudás és a szabadság megjelenését is jelenti, és a két igencsak különböző adománnyal a szubjektum önmagát beteljesítő életének büntelensége immár helyet ad a felelősségnek, mely a jó és a rossz megkülönböztetésén alapul. Isten ügye, mely most először nyilvánul meg látható módon, e fejleményben rejltő lehetőségek és veszélyforrások összhatásának függvénye, s végkiemetele még mindig eldöntetlen. Az istenkép, mely a fizikai mindenségben meg-megakadva formálódott, s mindaddig az ember előtti élet egyre szűkülő spiráljában bontakoztatta ki még mindig bizonytalan alakját, most, ezen utolsó fordulattal, mozgásának drámai felgyorsulásával átlépett az ember kétséges fennmaradásának terébe, hogy kiteljesedjék, üdvözüljön, vagy éppen elveszen azáltal, amit az ember önmagával és a világgal művel. S az ember halhatatlansága éppen tetteinek az isteni sorshoz kapcsolódó félelmetes jelentőségében áll, abban a hatásban, melyet e tettek az örök létezés egész állapotára gyakorolnak.

Az ember megjelenésével a transzcendencia is magára ébredt, és az ember cselekvéseit visszafojtott lélegzettel figyelni – remél és törekszik, örömet és szomorúságot, elégedettséget és csalódást érez, vagyis (mint remélni szeretném), érzékelni akarja az embert anélkül, hogy e földi színjáték menetébe beavatkozna. De vajon nem történhetne meg, hogy a transzcendencia ne vessen fényt és árnyékot az emberi tájra, éppen saját állapotainak tükröződéseként, amint az emberi tettek bizonytalan egyensúlyával állandó változásban van?

Eddig tart tehát ama feltételes mítosz, melyet én más kérdések kapcsán egyszer már mérlegelésre felkínáltam. A mítosznak teológiai tartalma van, mely csak fokozatosan vált előttem világossá. Most e teológiai tartalom né-

hány nyilvánvaló vonását fejtem ki és azt remélem, hogy a képszerű fogalmi nyelvre fordítva mindazt, ami nyilván egy különös és önkényes képzeletvilág termékének tűnik, összekapcsolhatom a vallásos zsidó gondolkodás felelős hagyományával. Ezen a módon kísérlem meg, hogy próbálkozó-tapogatózó spekulációm könnyelműségét mintegy őszinte vallomássá formáljam.

Mindenekelőtt s a leginkább szembeütő módon mítoszomban *szenvedő* Istenről esett szó – ami látszólag közvetlen ellentmondásba kerül az isteni fenség bibliai elképzelésével. Iserjük természetesen a „szenvedő Isten” keresztény jelentését, mellyel azonban nem tévesztendő össze saját mítoszom. Hiszen ez utóbbi a keresztény felfogástól eltérően nem egyetlen, egyszeri aktusról szól, mely által az istenség szabott időben, az ember megváltásának céljából saját lényének egy részét meghatározott szenvedésnek vetette alá (vagyis a testet öltésnek és a keresztihalálnak). Ha bármi értelme van annak, ami mítoszomban elhangzott, akkor csak az lehet, hogy Istennek a világhoz való viszonya a *teremtés pillanatától fogva*, de bizonyosan az ember megteremtésétől kezdve nem más, mint szenvedés. A teremtés természetesen a teremtmények számára is tartalmaz szenvedést, ám ezt a tényt magától értetődően minden teológia elismeri, s mindig is elismerte. Ám az a gondolat már nem talált elismerésre, hogy Isten a teremtéssel együtt szenved, s erről állítottam, hogy első látásra szembenáll a bibliai elképzeléssel. De valóban oly szokatlan ez a gondolat, mint első pillantásra tűnik? Nem találkozunk már a héber Bibliában azzal az Istennel, akit az ember megvet és lenéz, azzal az Istennel, aki gyötrődik az ember miatt? Nem találunk-e olyan leírásokat, melyekben Isten egyenesen megbánja, hogy embert teremtett, melyekben gyakorta gyötri az ember felett – s különösen választott népe felett – érzett csalódás fájdalma? Emlékezzünk csak Hóseás prófétára, és szavaiban Isten szerelmi panaszára, melynek oka felesége, Izráél hűtlensége volt.

Mítoszom másodszer a *keletkező Isten* képét idézi. Oly Isten ez, aki az időben alakul ki, nem pedig léttelenség, mely önmagával mindörökké azonos maradna. Nem kétséges, hogy az isteni keletkezés ezen gondolata szembenáll a filozófiai teológia platonikus-arisztotelészi hagyományával, mely azóta, hogy beépült a zsidó és a keresztény teológiai hagyományba, valamiképpen bizonyos tekintélyre tett szert, melyre azonban a hiteles zsidó és keresztény mérce szerint semmiképpen sem jogosult. E hagyomány szerint az időfelettség, a szenvtelenség (a szenvedéstől való mentesség), a változatlanóság Isten szükségzerű tulajdonságai. Az ontológiai ellentét, melyet a klasszikus gondolkodás lét és keletkezés között felállított volt (s mely szerint a keletkezés alacsonyabb rendű a létezésnél, és csak az alsóbb, a testi világot jellemzi), a keletkezésnek még az árnyékát is kizárta az istenség tiszta, abszolút létéből. Am ez a hellenikus fogalom soha sem illeszkedett jól a Biblia szelleméhez és nyelvéhez; a keletkezés fogalma ténylegesen könnyebben összhangba hozható a Bibliával, mint a görög filozófiával.

Mert mit is kell értenünk a „keletkező Isten” fogalmán? Még ha nem megyünk is oly messze, mint a fenti mítosz, a „keletkezésből” legalább annyit tulajdoníthatunk Istennek, amennyit az a tény tartalmaz, mely szerint Istent érintik a világban végbemenő dolgok, vagyis alterálják, állapotában megváltoztatják. Még ha eltekintünk is attól, hogy már önmagában a teremtés mint aktus és mint teremtett valóság végül is Isten mivoltát döntő módon meg-

változtatja (hiszen Isten nincs többé „egyedül”), mégis, Isten folyamatos viszonyulása a már létező és keletkezésében fejlődő, teremtett világhoz már önmagában is azzal a következménnyel jár, hogy Isten ebből a világból valamit tapasztal, hogy mindaz, ami szeme előtt megy végbe, saját létét befolyásolja. Mindez már érvényes arra is, hogy Isten tudatában van annak, ami a világban történik, nem is beszélve arról, hogy e történésben érdekelt is. Ha tehát Isten valamilyen viszonyban áll a világgal – ami a vallás döntő feltevése –, akkor az örökkévalóság már csak ezáltal is „időbelivé válik”, s fokozatosan mássá alakul a világfolyamat megvalósulása során.

A keletkező Isten gondolata mintegy mellékesen végez azzal a felfogással is, mely ugyanannak örök visszatértét hirdeti. Nietzsche ez utóbbit kínálta a keresztény metafizika ellenében, mely azonban a jelen esetben azonos a zsidó metafizikával. Valóban, Nietzsche felfogása szélsőséges jelképe lett a feltétlen mulandóság és immanencia gondolatának, mely elvet minden transzcendenciát, mely az időben történtek mintegy örök emlékezetét őrizni meg: jelképe lett tehát annak az eszmének, mely szerint miután az anyagi elemek szétáradásának lehetséges permutációi kimerülnek, a világegyetem „kezdeti” állapota léphet fel újra, amivel minden újra, a korábbival azonos módon veszi kezdetét. S ha ez egyszer megtörténik, akkor megtörténik számtalan esetben is – amiről Nietzsche szól, mondván: „körök köre, az örök visszatérés köre”. Ha azonban feltesszük, hogy az örökkévalóság nem marad érintetlenül attól, aminek az időben átadja magát, úgy soha nem kerülhet sor ugyanannak visszatérére, hiszen Isten nem lesz ugyanaz, ha egyszer átment a világfolyamat tapasztalatán. Minden új világ, mely egy korábbi végétével megjelenhet, saját örökségként, hogy úgy mondjam, az előző világ emlékezetét hordozza; vagyis más szavakkal: nem közömbös és holt örökkévalóság lesz, hanem olyan, mely az idő gyümölcseit begyűjtve növekszik.

A szenvedő és keletkező Isten fogalmához szorosan kapcsolódik a *gondoskodó Isten* fogalma – olyan Istené, aki nem távoli és abszolút, nem önmagába zárt, hanem részt vesz abban, aminek gondját viseli. Bármilyen lett Isten „legkezdetibb” állapota, abban a pillanatban megszűnt önmagában zárt valóságnak lenni, amint Isten belépett egy világ létezésébe – azon világéba, melyet megteremtett, vagy melynek létrejöttét megengedte. Természetesen a zsidó hit egyik legismertebb alapelve, hogy Isten gondot visel teremtényei felől. Mítoszunk azonban azt a kevésbé ismert felfogást hangsúlyozza, hogy e gondoskodó Isten nem valamiféle varázsló, aki a gondoskodás aktusával egyetemben gondoskodásának célját is beteljesíti: hiszen e történet más szereplőivel is van némi dolga, s gondoskodását tőlük teszi függővé. Vagyis ez az Isten veszélyeztetett Isten, olyan, aki kockázatot vállal. Világos, hogy ennek így kell lennie, hiszen a világ különben az állandó tökéletesség állapotában leledzene. S az, hogy a világ nem tökéletes, két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy az egy (vagy akár több) Isten nem létezik, vagy pedig azt, hogy ez az egyvalaki a tőle különbözőnek, általa létrehozottnak mozgási teret, beleszólási jogot kínál gondoskodásának tárgyára vonatkozólag. S ezért állítottam, hogy a gondoskodó Isten

nem lehet varázsló. Isten valamiképpen – kikutathatatlan bölcsességében, avagy szeretetében, avagy valamilyen isteni indíték folytán – lemondott arról, hogy saját hatalmával biztosítsa önnön beteljesedését, amiképpen már a teremtéssel lemondott arról, hogy minden legyen mindenebben.

S ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mely spekulatív teológiai feltevésünk leginkább kritikus része: nem létezik mindenható Isten! Valóban, azt állítjuk, hogy saját istenképünk érdekében, Istenhez való viszonyunk egészének érdekében nem tarthatjuk fenn az abszolút, korlátlan isteni hatalom hagyományos, középkori tanát. De engedjék meg nekem, hogy ezt a gondolatot először merőben logikai szinten indokoljam meg, tisztázva azt a paradoxont, melyet az abszolút hatalom fogalma rejt. A helyzet logikailag egyáltalán nem úgy áll, mint ha az isteni mindenhatóság lenne az ésszerűen plauzibilis és önmagát mintegy természetesen kínáló tanítás, míg ellentéte, az isteni hatalom korlátoltságának tana valami hóbortos és megvédelmezendő gondolat lenne – éppen ellenkezőleg. Hiszen a hatalom pusztá fogalmából következik, hogy a „teljhatalom” (teológiailag: „mindenhatóság”) önellentmondásos, önmagát megszüntető, egyenest értelmetlen fogalom. A hatalom fogalma hasonlatos az emberi szabadsághoz. Ez utóbbi nem ott kezdődik, ahol a szükségyszerűség véget ér, hanem éppen a szükségyszerűség arányában áll fönn és él. Ha a szabadságról leválasztjuk a szükségyszerűség birodalmát, a szabadság elveszíti tárgyát, éppúgy semmissé válik, mint az erő ellenállás nélkül. Az abszolút szabadság tartalmatlan szabadság lenne, mely önmagát számolja fel. Ugyanígy számolná fel magát a tartalmatlan hatalom is, vagyis az abszolút, egyedülálló hatalom. Az abszolút, totális hatalom olyan hatalom, melyet semmi sem korlátoz, még valami másnak a létezése sem, valami hozzá képest külsőnek vagy különbözőnek a létezése. Hiszen bármilyen másnak a pusztá léte már korlátot jelentene a teljhatalom szempontjából, az egyetlen hatalomnak meg kellene semmisítenie a másikat, hogy abszolút mivoltát megőrizhesse. Az abszolút hatalomnak tehát a maga egyedülvalóságában nincs semmiféle tárgya, mely fölött hatalmat gyakorolhatna. S mint tárgyatlan hatalom egyetlen hatalom nélküli hatalom, mely önmagát szünteti meg. A mindenhatóságban a „minden” annyit jelent: „semmi”. Ahhoz, hogy a mindenhatóság hason, valami másnak is lennie kell, s amint van valami más is, a hatalom nem lesz mindenható, noha hatalma éppenséggel minden összehasonlításban teljesebb lehet a többinél. Valami másnak a megtűrt létezése már önmagában is feltétele a leghatalmasabb hatóerő fennállásának, amennyiben épp ez engedi meg, hogy a hatóerő létezessen. Röviden kifejezve: a „hatalom” viszonyfogalom, mely megköveteli a többpólusú vonatkozást. Az a hatalom, mely vonatkozási partnerében semmilyen *ellenállásra* nem lel, olyan, mint ha nem is létezne. A hatalom csak olyan viszonyban kerülhet gyakorlásra, melyben a másoknak is van hatalma. Ha a hatalom nem céltalan, azon a képességen nyugszik, hogy fölébe tud kerekedni másoknak; s valaki másnak a koegzisztenciája mint olyan elegendő ezen feltétel teljesüléséhez. Hiszen a létezés ellenállás, s ezzel együtt szembeszűlő erő. Ahogyan a fizikában is értelmetlen erőről

beszelnünk ellenerő, vagyis ellenállás nélkül, úgy a metafizikában sincs értelme hatalomról szólnunk, ha nem áll vele szemben valamilyen ellentétes hatalom, legyen bár a viszony mégoly egyenlőtlen is. Amire tehát a hatalom hatással van, szükséges magának is hatalommal rendelkeznie, még akkor is, ha ez a hatalom a hatalom első birtokosától származik, s ha a hatalommal felruházott második csak annak következtében juthatott hatalomhoz, hogy a hatalom eredeti birtokosa lemondott a maga korlátlan hatalmáról – magában a teremtés aktusában. Röviden fogalmazva: kizárt dolog, hogy a hatalom teljével egyetlen hatóalany rendelkezék. A hatalomnak megosztottnak kell lennie, mert enélkül nem is hatalom egyáltalán.

De ezen a logikai és ontológiai ellenérv mellett létezik még egy teológiai és igazán vallási érv, mely a határtalan isteni mindenhatóság fogalmával szemben felhozható. Az isteni mindenhatóság csak akkor állhat fenn az isteni jósággal együtt, ha Isten teljes egészében kikutathatatlan és rejtélyes lény. Tekintve, hogy a világban jelen van a gonosz vagy a rossz, Isten érthetőségét fel kellene áldoznunk a másik két tulajdonságért cserébe. Csak egy teljes mértékben érthetetlen Istenről mondhatjuk, hogy egyszerre abszolút jó, és abszolút módon mindenható lévén, mégis eltűri a világot úgy, ahogyan az van. Általánosabban fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a három szóban forgó tulajdonság – az abszolút jóság, az abszolút hatalom és az abszolút érthetőség – oly viszonyban állnak egymással, hogy közülük bármely kettőnek az összekapcsolása kizárja a harmadikat. A kérdés tehát az, hogy e tulajdonságok közül melyik illeszkedik szervesen saját istenfogalmunkhoz, melyik tehát tényleg elidegeníthetetlen tulajdonsága Istennek, s mely kevésbé fontos tulajdonságoknak kell visszahúzódnok amazzal szemben? Bizonyos, hogy a jóság, vagyis a jóakarát elválaszthatatlan része istenfogalmunknak, s ennyiben nem korlátozható semmiféleképpen. Isten érthetősége vagy megismerhetősége azonban két feltétlen nyugszik: Isten lényegén és az ember határoltóságán, s ennyiben véglemzésben bizonyos korlátozást szenvedhet, ami azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy Isten teljesen megismerhetetlen lenne. A *deus absconditus*, a rejtőzködő Isten fogalma (nem is szólva az abszurd Istenről) teljesen idegen a zsidó vallástól. Tanunk, a Tóra, azon a felfogáson nyugszik, s ezt hangsúlyozza is, hogy Istent megérthetjük, noha nem teljes egészében, de legalább valamit belőle – akaratából, szándékából, még lényegéből is, melyet kinyilvánított előttünk. Hiszen kinyilatkoztatta magát, ismerjük parancsolatait és törvényeit; sokaknak, az Ő prófétáinak, közvetlenül is kinyilvánította magát, hogy szószólói legyenek bármely nyelvű és bármely korban élő emberek számára, ily módon belekényszerülve az ember határolt közegébe, ám mégsem elrejtőzve kikutathatatlan titokzatosságban. A teljesen rejtett, érthetetlen Isten a zsidó vallás normája szerint megfoghatatlan kifejezés.

Ám Isten éppen hogy megfoghatatlanná válna, ha teljes jósága mellett mindenhatósággal is rendelkezne. Auschwitz után minden korábbinál határozottabban jelenthetjük ki, hogy egy mindenható Isten vagy nem teljesen jó, vagy pedig (legalábbis világkormányzása alapján, melyen kívül nincs utunk hozzá) totálisan érthetetlen len-

ne. Márpedig ha Isten bizonyos módon és bizonyos szinten érthető kell hogy legyen (s ehhez ragaszkodnunk kell), jósága összeegyeztethető a rossz létevel, ami csak akkor történhet meg, ha Isten nem mindenható. Csak ebben az esetben állíthatjuk, hogy Isten érthető és jó, s mégis létezik rossz a világban. S mivel a mindenhatóság fogalmát amúgy is önmagában kétesnek találtuk, a mindenhatóság lesz az az isteni tulajdonság, melyről le kell mondanunk.

É

rvelésünk mind ez idáig nem tett többet, minthogy minden, a zsidó hagyomány folyamatoságában gyökerező teológia számára megállapította azt az alapelvet, mely szerint Isten hatalmát korlátozottan kell elfogadnunk, s korlátját az jelenti, aminek önmagában jogosult létét és saját autoritáson alapuló hatalmát Isten maga is elismeri. Ezt a helyzetet azonban Isten olyan engedményének kell tekintenünk, melyet bármikor visszavonhat; hatalma olyan visszafogásának, mely hatalmat ugyanakkor teljes egészében birtokol, ám a teremtett világ önállóságának érdekében csak részben alkalmaz. Ez az önkorlátozás azonban nem lenne elegendő, hiszen a valódi és szélsőséges gonoszszággal szembesülve – mely Isten képmásaként a földön az ártatlanok közül sokakat romlásba dönt – éppenséggel elvárhatnánk, hogy a jó Isten saját hatalmának korlátozását olykor feloldva megmentő csodával lépjen fel. Mégsem történt semmilyen csoda – az auschwitzi tombolás éveit alatt Isten hallgatott. Ha csoda történt, emberek tették: csak az ő tetteikre emlékezhetünk, magányos emberekére, kik gyakran ismeretlen, nem zsidó vallású igazak voltak, akik még a végső áldozatra is képesek voltak, hogy mentelmet és segítséget nyújtsanak, s ha másképpen nem ment, maguk is vállalták Izráél sorsát. Róluk alább még szót ejtek. Isten azonban hallgatott. S ennek alapján mondom: Isten nem azért nem lépett közbe, mert nem akarta volna, hanem mert nem volt képes rá. Döntő mértékben a kortársi tapasztalatból származó okokra hivatkozva olyan isteneszmét hirdetek, melyben Isten a világfolyamat idejére nézve önmagát mintegy átengedte a dolgok fizikai folyamatának. Hiszen a világi eseményeknek saját létét is érintő háborgására nem „erős karral, kiterjesztett karral” választott, ahogyan mi zsidók évente recitáljuk az Egyiptomból való kivonulás emlékére, hanem inkább saját, beteljesületlen céljainak makacs és néma követésével.

Itt tehát spekulációim messze eltávolodnak az ősi zsidó tanítástól. Maimonidész tizenhárom hittételének több pontja is az „erős karú Isten” fogalmához illeszkedik: így Isten uralma a teremtett világ felett, a jók megjutalmazása és a rosszak megbüntetése Isten által, még maga a megígért Messiás tanítása is. Felfogásom azonban nem érinti a lelkek elhivatását, a próféták és a Tóra ihletettségét, még a kiválasztottság eszméjét sem, hiszen Isten erőtlensége csak a fizikai világgal kapcsolatban vetődik fel. Mindezekelőtt azonban megmarad az egyistenhit és a „Halld, Izráél” tanítása; nem folyamodunk semmiféle manicheizmushoz a rossz magyarázatában, hiszen a rossz az ember szívében alakul ki, és jut hatalomhoz a világban. Már pusztán abban, hogy elismerjük az emberi szabadságot, lemondunk az isteni hatalomról. Hiszen már a hatalom teremtését érintő vizsgálódásaink megmutatták, hogy tagadnunk kell Isten mindenhatóságát. E tagadás elméletileg

vagy egy kezdeti, teológiai vagy ontológiai dualizmushoz vezet, vagy Isten önkorlátozásához, mely a semmiből való teremtés által valósul meg. Az említett dualizmus vezethet a rossz aktív erejének manicheisztikus felfogásához, mely szerint a rossz mindenütt képes szembeszegülni Istennel, ami röviden szólva: diteisztikus (vagy két istenre hivatkozó) teológia. De vezethet ez a dualizmus egy passzív közeg létének feltevéséhez, mely – szintén mindenre kiterjedően – megakadályozza, hogy az ideák tökéletesen megvalósuljanak a világban; ez a forma-anyag kettősségén nyugvó ontológia. Az első lehetőség, a diteológia nyilvánvalóan elfogadhatatlan a zsidóság számára; a platonikus megoldás pedig legjobb esetben is csak a természeti szükségszerűség tökéletlenségét magyarázza, de semmiképpen sem a pozitív rosszat, amit a szabadság, mely a szabadság teremtőjére is kiterjedhet, magában foglal. S a zsidó teológiának manapság nem a vak természeti okság hatásával, hanem a szándékolt rossz megvalósulásával kell szembenéznie, vagyis nem a lisszaboni földrengés, hanem Auschwitz problémájával. Csak a semmiből való teremtés tana biztosíthatja, hogy az isteni princípium egységét ugyanúgy megőrizhessük, mint önkorlátozását, mely a világ létének és önállóságának helyet biztosít. A teremtés az abszolút szuverenitás aktusa volt, mely által Isten az önmeghatározó létezés érdekében mintegy hozzájárult ahhoz, hogy immár ne legyen abszolút – ami az isteni önkifejezés aktusa.

S itt idézzük fel, hogy az isteni szuverenitás ügyében a zsidó hagyomány nem is annyira monolitikus, mint ezt a hivatalos tanítás sejteti. A kabbala hatalmas és láthatatlan hagyománya, melyet napjainkban Gershom Scholem hozott ismét napvilágra, Isten sorsáról szól, melynek Isten a világ keletkezése során aláveti magát. A kabbala telve van igen eredeti és igen kevésbé ortodox spekulációkkal, melyek körében saját megfontolásaim nem állnának magányosan. Korábban felvázolt mítoszom így például csak a *Cimcum* eszméjét fogalmazza meg sarkítva, vagyis Luria kabbala-felfogásának középponti fogalmát. A *cimcum* jelentése: összehúzódság, visszavonulás, önkorlátozás. A kezdeti *En-Szóf*, a Végtelen – így a kabbala – visszahúzódság önmagába, hogy így adjon helyet a világnak; ezzel lehetővé tette az üresség, a semmi létrejöttét, melyben és melyből megteremthette a világot. Ezen visszahúzódság nélkül Istenen kívül semmi sem lehetett volna, és csak további visszahúzódsága biztosítja, hogy a véges dolgok önvalósága ismét visszaáramoljék az istenibe, hogy Isten ismét „minden legyen mindenkben”.

Mítoszom azonban ezen a felfogáson is túllép. Ábrázolásában a visszahúzódság totális, a végtelen mint egész feje-

zi ki magát a végesben egész hatalmával, s így lesz a végesért felelős. Lehetséges-e még ennek alapján valamiféle Istennel való viszony? Hadd válaszoljak egy korábbi írásomból származó idézettel:

A világ örök alapja, lemondva saját sérthetetlenségéről, lehetővé tette a létezését. Minden teremtmény ennek az önmegtágadásnak köszönheti létét, ebben kapta meg mindazt, amit a túlvilágtól megkaphatott. Miután Isten önmagát teljesen átadta a keletkező világnak, már nem volt mit adnia többé: most az emberen a sor, hogy Istennek adjon. S az ember úgy adhat Istennek, hogy élete során arra törekszik: ne történjék, vagy legalábbis ne történjék gyakran, és ne általa, semmi olyan, aminek következtében Istennek meg kellene bánnia, hogy megengedte a világ létrejöttét. Ez lehetne az ismeretlen „harminchat igaz ember” titka, akik nélkül a zsidó vallás szerint a világ nem állhatna fenn, s akik közé napjainkban több, nem zsidó vallású igaz is tartozna: hogy a jónak a rosszal szemben megvalósuló túlsúlya által – amiképpen a túlnani dolgok nem kauzális logikájáról feltesszük – ezen igaz személyek rejtőzködő szentsége számos bűn ellensúlyaként szolgáljon, egy egész nemzedék tartozását eltörölje, és megmentse a láthatatlan birodalom békéjét.

Uraim és Hölgyeim! Mindez csak dadogás. Még a nagy látnokok és imádságos emberek, még a próféták és a zsol-tárosok hasonlíthatatlan beszéde is csak dadogás az örök titok színe előtt. Nem lehet ennél több egyetlen válasz sem, melyet Jób kérdésére adunk. Az én válaszom eltér Jób könyvének választától: mert emez a teremtő Isten teljeshatalmáról szól; az én válaszom a hatalomról való lemondás. S mégis, mindkét választ dicséret illeti, hangozzék ez bármily különösen: mert az isteni lemondás azért történt meg, hogy mi létezhessünk. S nekem úgy tűnik, hogy az is válasz lehet Jóbnak: őbenne Isten szenved. Semmilyen válasz alapján nem dönthetjük el, hogy ez a válasz helytálló-e. Saját szerény szavaimról pedig csak azt remélem, hogy nem lesznek kizárva abból, amiről Goethe a *Ver-mächtnis altpersischen Glaubens* című versében így fogalmazott:

„S mind, mi most dadog csak Őt dicsérve,
odafönt örök körébe tér be.”

FORDÍTOTTA MEZEI BALÁZS

* I. m., 60. oldal.

Biankó

(OLDALVIZEK/4)

PARTI NAGY LAJOS

Úgy emlékszik, mondom magamról még januárban, úgy emlékszik, hogy eleget összeirkált, „témák, hívószavak, pre-formák, megíratlanok, továbbá munkanaplók, följegyzések, cédulák”. Meg hogy a jéghegy zöme ott van neki skiccben. Nincs ott: Jégkása, mely így-úgy összeáll.

Egy olvadékony nyári jégdomb szódával, ilyesmi volna az *Oldalvizek*, immár a negyedik folytatás, azaz-hogy nem folytatás, legföljebb az elválasztó csillagok folytatják egymást, körülöttük a kicsi szövegek, mint nyári égbolt sötét fakója nyári víz fölött.

Némi hullámszás van, fodrozódás, de hajó sehol, se közel, se távol, legföljebb valahol a víz alatt, egy homályos tengeralattjáró. Ha véletlenül felszínközébe jön, mondok róla pár ködös, terjengős mondatot, ettől aztán sértetten és tanácstalanul lemerül. Néha mintha a csónakom vad, mély és hatalmas árnyéka lenne a holdsütött fenéken, ilyenkor úgy bánok vele, mint birtokommal, holott bármikor fogja, és itthagya, eliramlik alólam.

Tárgy? Téma? Alaksejtelem? Azt mondhatnám óvatosan, hogy sűrű tér, a hiány intenzív tere, a hiányé, mely konkrétan is, általában is érdektelen. De e kettő közt ott van, ott kell legyen az a valami, mit néha látni vélek odalenn. Sejtteni. És olyankor azért összeugrik a gyomrom.

Egyébként békés hullámszás, följegyzések stb., mélyek lélegzése, és élesedő, bár szelektív szaglás, apró felköhögés, olyasformán, mintha kotkodácsolnék. Továbbá hájasodás, és zavart tudomásulvétele annak, hogy semmi sem úgy van. Leszokni sem úgy, szenvedni sem úgy, és hiányozni sem. Hogy nem hiányzik, viszont hiány van, tárgyatlan, formátlan és intenzív. Hogy két hónapja úgy vagyok, mint az autó, melyet kivettek sebességből, s lejtőről lejtőre cselezi magát, ne kelljen lelassulnia.

*

Részlet egy mondattanból, még bőven a nyolcvanas évek. „Rájött, hogy az állítmányról szóló könyveken kívül semmi, de semmi nem érdekli a világon. Attól fogva, pénzt s levelezést nem kímélve, az amerikai állítmányokról szólóakat teljeskörűen gyűjtötte.”

*

„Mennyi? Harminc. Mi mennyi? Mi harminc?” Azért bármilyen „összes műveim” elé ezt írnám mottónak. Igen, ilyesmiről van szó, és ez aligha változik most már. Megbizonyosodni a bizonytalanságban, körülbelül.

*

Hatalmas nyári reggeli, hovatovább húsz éve, megíratlan és megírhatatlan, fiatal, kiéhezett tanárjelöltek egy kertben, mely a vasútra rúg, két hét zánkai úttörőgyakorlat után. Zánka a magyar Artyek, kár lenne elfelejteni szebb jövőnk kifszizmusait, noha megmaradni a toronymagas, csillogó borosüveg marad meg holdfénynél, borkombináti reklámüveg bádogból, Fellini országútja Köveskál felé a megelőző éjszakán.

S úgy a reggel, B. Mária, egy terasz, egy pingpongasztal roskadásig megterítve, valószínűtlen és lucullusi. Festhetnék csendéletet: méhek csíkos trikója hajlati mézek fölött, kagylók, csigák, orrcimpák rózsaszínje, combhús pirosa, ínyvitorlák, melltartók és vodkásüvegek, rajzos cigarettafüst és bányafelhő-harapás. Bizonyos önkéntelenség és elrendezettség, pop-art a hetvenes évekből, minden ott van mozdulatlanul ama nyári reggel kockájában, borostyán-pompeji, de én most a hálón gondolkodom, hogy rajt hagytuk-e az asztalon a hálót?

*

Igen, Balaton, viszont ez hosszú, próbáltam Balatonokat keresni, de kissé minden Balatonból van, maga a nyár van Balatonból, szaga, állaga, *napolaja*, múlhatatlan és kopott kéksége, a nyári emlékezés van Balatonból, vízüveg és mézüveg, és, és, és... – egyre himnikusabban. Úgy fut neki, eleve lihegve fut neki ez a fogalmazás, mint a repülő ember, komikus verdesés, majd néhány sima mozdulat, távolugrók extázisa és csöndes orrabukás. Pauszpapír, enyv, hurkapálca. Salakrajzok a térdén.

*

„Ordítol? Hát mi vagy te? Hát egy kisegítő fiseranni vagy te, hogy ordítol!” Ezt hallom fényes délben, *ki-nyerma* táján, mikor a nap mint aranytű remeg a levegőben. Kicsit később egy borzú tréfa az utcáról: „Hová mész? Trafikba? Pocsékba?”. Nemrég vonult el a kukásautó, nem vitt és nem hozott szagot. Budapest, közelebből a Terézváros júniustól fogva erjed. Halk zizegést, pőfögést jelent ez, hogy szaporodnak a molekulák, s ég felé törekszik az aszfalt. Szagok délibábjá, doh, cukorporillat, Estée Lauder és szegényszag, intravénás eperleves. Asztmás és elomló Lehel piac az egész város, nyitott száj kánikulában, a szagállás alighanem rafináltabb és titokzatosabb bármely bonyolult látványnál. Marcipán romló hústortán. A nyár kanál lekvár a porban.

*

Egész délután egy cseresznyefán, most mennybe-ehetném magam, ezt gondolom, mennybe, mint a gömbhernyó, mint a törpeelefánt. Suhog és ring a fa a szélben, súrlódik pattog, él, szünet nélkül társalog önmagával, akár egy vitorlás hajó, minden fa, vas, réz kőcalkatrésze szakadatlanul, tetten nem érhetően remeg. Én is. Még másnap is. Pantheizmus és izomláz.

*

Lestrapált, sötét arcú férfiak nagy malterdarabokkal galambokat dobálnak az erkélyen. Puffog és porlik, a galambok mosolyogva csipegetik a maltert. Elugrálnak és főleszik. Több mint erkély, széles, erdőbe vezető terasz. Festett, vörös nők jönnek be a szobába, a szél félrefújja a függönyt, és belibegnek, az egyik azt mondja, hogy ő kleptomán, de majd visszahozza.

„Maga csak írogasson amíg él, ne törődjön más-sal!”. Pakolnak, ollóval vágják le rólam a nadrágot. Aztán köd, selyempapír és pergament.

*

Uzsoda az alagsorban, fróm pár éve G.-tetőn, s éjszaka, mikor alusznak a gyógybeutaltak, leszöknek oda a konyhalányok, úszkálnak kincstári fehérben, ahogy vannak, ki kutyában, ki pillangóban, hang nélkül nevetnek és sikítoznak, almaborban úszni, mondják, ország tetején.

*

Turistapálinka, zacskós konyak, látom kiírva G.-tetőn a zöldségesnél. A konyak tejeszacskóban, féllitres, kommersz, hanem a turistapálinka, az finom do-log, mint hajdan azok a kispárnasamponok, elharapni a sarkát, és lenni is van. Fél deci. Viszik? kérdezem a zöldségest. Az nem kifejezés, uram. Még ajándékba is. Gyerekeknek is.

*

„Az uhunöstény erősebb a hímnél, és szerelem után néha széttépi a párját, de már előtte is, ha nem szimpatikus neki.”

*

Kockás pokróc, szemben a nyugati nappal, ez régi, ez a pokróc, időről időre fölírom, jó lehet valamire. Közepes kockák, drapp és világosfekete, mintha a konyhakő folytatása, mintha a konyhakő megmáshá a bútorokat, és fontos, hogy nem pléd, hanem *pokróc*, merev és reszelős, varrógépet és tolókcocsit takarnak le ilyenekkel. Egy bögre forró csipketea van még ebben a képen, gazdátlan tea egy konyhaasztalon. „Gőzölgő piros teából / kis konty fölött a fátyol / illatból, délutánból / csíkos darázsból” – pár éves nyári füzetből másolom tovább, fogalmam sincs, hol a helye.

*

Lángoló inggallér kolbásztájban, alkonyat, murvakavics, fatányérosok. Deres homlokú ávosokkal berúgni, szállni, mint összebúvó veteránok éneke gircsesgörcsös ágon, s kivételként hányni vélők a fémes, nehéz oportótól, mint a vér. Mint a mókus. Higanynak lenni, s menni fölfelé, föl, föl, ti. a Vörös Csillag kert helyiség fölél, hol úgy áll a hold, mint mamutfogban a próbatömés.

*

„Nem vagyok a szavak embere, de hát nem is a szó-nak a játékával kell itt játszani.” Reggelente hallok ilyeneket, kávéfőzés közben, mikor már megy a parla-menti közvetítés. Ezt a mondatot pár éve, s nem a „szavak embere” miatt írom föl, hanem a „szó játéka” miatt. Persze, naponta irkálhatnék ilyeneket, de elég gyorsan kifolyik a kávé. Meg egyszerűbb is kitalálni. A magyar parlamentben elég egyszerű nyelvi viselke-dés van díva.

*

Szivacsruhák a hatvanas évekből, pepita szivacs-kis-kosztüm, elég borzalmas, viszont érdemes volt benne megázni, mondjuk, városligeti kirándulás, s ha átázott az orkáncabát (fejre lehetett húzni a tasakot, melybe utána az egész kabát vissza volt gyömöszölhető), lehetett miben ázni tovább, baljában vattacukor, jobbja-ban Utas-üdítő, lábán teapiros lakkcipő. Lakkretikül, Skolnyik fényképezőgéppel. Sok, pipaszárlábú nővéreim.

*

Esti kréta-variációk tavalyról, épp egy évvel ezelőttről: „esti kréta / kerek rét a / tó tükrét a...”, ilyesmik. Hirtelen cím volt, Csordás Gábor felhívott (Jelenkor

Kiadó), hogy mi lesz a címmel, és ez jutott eszembe a lehetségesek közül, rávágtam, és így maradt. Mint egy kapáslövés. Utóbb próbáltam megszeretni, körbefrni magamnak.

*

Tavalyi esemény, azóta már semmi rendkívüli nincs benne. Gödöllőn egy Gandhi nevű pitbull két kis kollégájával együtt halálra mart egy öregasszonyt. Hátról támadták meg, elvégezték rajta a harcimunkát, aztán a Gandhi hónapokig csavargott, fülest kaphatott, hogy gáz van, de csak hazajött a marha. El fogják altatni.

*

Különös nyaréjszaka, szakadatlanul gurguláznak a madarak, s menyasszonyi ruhában az akácfa. Nem sőt van, hanem valami lila nyomottság, mint a vágóhídi bélyegzőkön. Idős házaspár fogyó holdfényénél föl akasztja a kutyáját. Szemüket le nem vennék a keményedő hasról, ahogy rándul a test, úgy pislognak, együtt vannak a látvánnyal, szájuk eltátják, és szorítják egymás kezét sokáig.

*

Betét, motívum valami novellához, többéves. Hosszú arcú, tüsovány férfi, mindenkit megállít a kórházfolyosón, hogy szeretne valamit mondani. És erősen megfogja az illetőnek a pizsamagombját. Hogy őneki volt egy barátja. „Igen!” Igen. És az tanár volt. „Nagyszerű”. És ez a tanár a térdére fektette a kisasszonyokat, és verte a meztelen valagukat a nádpálcával, viszont rózsaszín selyempapírt terített rá a szemérem miatt, ehhez utolsó leheletéig ragaszkodott, de a papírt azt pépesre verte, és úgy járt föl-le a könnyes szeme, mint a csigák. Van, akinek le is tépi a pizsamagombját, néha megverik ezért a zuhanyozóban.

*

Bartis Attila fotóira, pontosabban képpárjára egy ismeretlen nőről és rólam, erről kell írnom valamit, se elviccelni, se véresen komolyan venni nincs kedvem, kínlódom és próbálkozom, „Őn, asszonyom nem ismer engem, / én asszonyom nem ismerem, viszont vala-

hogy kezdenem kell, / ha már közös e műterem”, illetve: „egy műterem, hol fű terem, / s egy arci póz kiporcióz”, ebből tovább: „fotóznak / póznak” és „nyilván ha pózol és ha pózna / a látszat elharapózna”, meg hogy „a kagylós nő egy bögre-cikkel, / szomorúsága körbespiccel”, ilyesmi.

Egy szó mozog a legtovább, az, hogy *bányamosodás*. Erős szó, nem tűri sem a rímet, sem a kontextust, kicsit vacakolok vele, aztán hagyom békén. Végül egy mondatot írok, egy szonettformájú prózamondatot: „Elnézem őt és magamat, ahogy magában ül velem. Furcsa képpár, a maga matt barnájában, egy műterem hátteréből a kirakat – százdévg, színpad, jégverem – rivaldájára kirakott két ismerős és idegen: hisz' több közöm nincs semmivel hozzám, mint hozzá, két alak várja, hogy ölébe vegyen, hogy egyikük a másikat – De nincsen túl a kereten, s pózba vágják magányukat.”

*

Álomféle, netán vagdalék több álomból. Hogy százlápás rádió szól a távolban, az Alekszandrov-együttes vagy Rajkin. Családi sör a keskeny udvaron, de olyan keskeny, mint a konyhakés. A hordók előtt épp elérnek a marmonkannák és az asztal. Meleg, elült császárhúst esznek akatatáska ízű kenyérral. Azok a disznósevrő aktatásák, beletűrt fekete kardigánnal. Ahogy a meleg húsrá ragad a Népsport, te jószágú, Motoros Máriám! Janika finggal hajtja a legyeket, ezen nevetnek, noha tapintható az idegesség, reszket tőle a levegő. Megmondta a Janika bátyja, aki itt rágyújt neki, rögtön megöli. Virágozik a bodza a kerítésnél, mintha zöld fotelhuzaton keserű csipketerítők. A bodzavirág olyan szagú, mint a harcokcsibenzin.

*

„Mint egy jéggé fagyott állóbüfében.” Tandori. Nyári verssor és nyári kép, általában a Ferenciek terén jut eszembe, s jutott, még Felszabadulás korában, kora délutánokon, mikor a jégbüfének torkáig ér a krémesillat, megszorul és fuldoklik, hogy már zöld, hogy már szinte fáj. Hétköznapi öröklét. Hogy mi olyan és mi úgy, mint egy jéggé fagyott állóbüfében, az rá van bízva az olvasóra, ki ácsorog, várja a piros hetest, és látja messziről önmagát, üvegen át és zöld jégen át. Bele lehet borzongani. S nincs nagyszeműbb a nyári libabőrnél.

